

T.C.
NİĞDE ÖMER HALİSDEMİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

LÂYİHALARA GÖRE II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE
MISIR'IN SİYASİ DURUMU

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Mücelya AKGÜL

Niğde
Ağustos, 2019

T.C.
NİĞDE ÖMER HALİSDEMİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

LÂYİHALARA GÖRE II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE
MISIR'IN SİYASİ DURUMU

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Mücelya AKGÜL

Danışman : Dr. Öğr. Üyesi Ahmet AKŞİT
Üye : Doç. Dr. Efkan UZUN
Üye : Dr. Öğr. Üyesi Ahmet GEÇER

Niğde
Ağustos, 2019

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum 'LÂYİHALA GÖRE II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE MİSİR'İN SİYASİ DURUMU' Başlıklı bu çalışmanın, bilimsel ve akademik kurallar çerçevesinde tez yazım kılavuzuna uygun olarak tarafımdan yazıldığını, yararlandığım eserlerin tamamının kaynaklarda gösterildiği ve çalışmanın içinde kullandıkları her yerde bunlara atıf yapıldığını belirtir ve bunu onurumla doğrularım 20/08/2019

Mücelya AKGÜL

ONAY SAYFASI

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet AKŞİT danışmanlığında Müccelya Akgül tarafından hazırlanan "LAYİHALARA GÖRE II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE MİSİR'İN SİYASİ DURUMU" adlı bu çalışma jürimiz tarafından Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalında Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Tarih:20/08/2019

JÜRİ :

Danışman : Dr. Öğr. Üyesi Ahmet AKŞİT

Üye : Doç. Dr. Efkan UZUN

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Ahmet GEÇER

ONAY :

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulu'nun ..... Tarih ve ..... sayılı kararı ile onaylanmıştır.

Doç. Dr. Emin Hüseyin ÇETENAK
Enstitü Müdürü

ÖN SÖZ

Çalışmamızın konusu olan II. Abdülhamid döneminde Mısır'da yaşanan siyasi gelişmeler, 19. yüzyıl boyunca güncelliğini koruyan Mısır meselesinin en önemli ayağını oluşturmaktadır. Mısır, II. Abdülhamid döneminde hem Osmanlı Devleti açısından hem de devletler arası ilişkiler açısından önemli gelişmelere şahitlik eden bir bölge olmuştur. Bu sebeple çalışmamızda o döneme şahitlik eden devlet adamlarının yazdığı lâyihalara göre II. Abdülhamid'in saltanatı süresince Mısır'daki siyasi gelişmeler ele alınmıştır.

Sultan II. Abdülhamid'e sunulmuş konumuzla ilgili olan lâyihalardan yararlanılarak bu dönemde Mısır'ın hangi gelişmelere sahne olduğu ve Mısır meselenin ne şekilde sonuçlandığı konusu irdelenmiştir. Öncesinde konunun daha iyi anlaşılması için Mısır'ın tarihi geçmişine değinerek giriş kısmında Mısır'ın ilk çağlardan başlayarak geçirmiş olduğu siyasi evreler özetlenmiştir. Birinci bölümde kullandığımız lâyihaların transkripsiyonu verilmiştir. İkinci bölümde Mısır'ın Osmanlı hakimiyetine girişi, Fransızların Mısır'ı işgali ve Mehmet Ali Paşa'nın Mısır'daki hakimiyeti ele geçirmesiyle başlayan Osmanlı Devleti ile Mısır mücadelesi anlatılmıştır. Üçüncü bölümde ise Mehmet Ali Paşa'dan sonra gelen Mısır valilerinin durumu, bağımsız olmak adına yaptıkları çalışmalar ve Osmanlı Devleti'nden aldıkları imtiyazlardan bahsedilmiştir. Devamında asıl konumuz olan II. Abdülhamid döneminde Mısır'daki siyasi gelişmeleri anlattık. İngiltere'nin Mısır'ı işgal etmesini hazırlayan gelişmeler, işgal sürecinde yaşanan olaylar, Osmanlı Devleti'nin bu süreci engelleme çabaları, sonrasında Mısır meselesini diplomasi yolu ile çözme çalışmaları ve mücadeleleri üzerinde durulmuştur. Sonuç kısmında ise konunun genel bir değerlendirmesi yapılmıştır.

Bu çalışmanın hazırlanması sırasında tavsiye ve yardımlarını esirgemeyen Danışman Hocam Sayın Dr. Öğr. Üyesi Ahmet AKŞİT'e sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca varlıklarıyla ve sevgileriyle bana her zaman güç veren aileme ve arkadaşlarıma teşekkür ederim.

Mücelya AKGÜL

Ağustos 2019

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

LÂYİHALARA GÖRE II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE MISIR'IN SİYASİ DURUMU

AKGÜL, Mücelya

Tarih Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Ahmet AKŞİT

Ağustos 2019, 147 Sayfa

Osmanlı Devleti XIX. yüzyılda siyasi, askeri, sosyal ve iktisadi birçok sorunla mücadele etmek zorunda kalmıştır. Osmanlı devletinin iç ve dış sorunlarının zirvede olduğu bir dönemde tahta çıkan II. Abdülhamid'i uğraştıran temel problemlerden bir tanesi de şüphesiz ki Mısır meselesi idi. Zira II. Abdülhamid'in saltanatında Mısır'ın İngilizler tarafından işgal edilmesi, bu dönemin en önemli olaylarından birini teşkil etmiştir. II. Abdülhamid, Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu durumu düzeltmek için her alanda lâyhalar hazırlanmasını istemiştir. Dönemin önde gelen devlet adamları tarafından hazırlanan lâyhalar padişaha sunulmuştur. Bu çalışmamızda II. Abdülhamid döneminde söz konusu lâyihalara göre Mısır'ın siyasi durumu ele alınmıştır.

Bizim tezimizin ağırlık noktasını oluşturan lâyhalar, Mısır meselesi sürecini açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Mehmet Ali Paşa ve arkasından gelen valiler Osmanlı Devleti'nden ayrılarak bağımsız olma sevdasına düşmüşlerdir. Sonrasında İsmail Paşa'nın Mısır'da ortaya koyduğu iktisadî ve malî politikaların sebep olduğu buhran, İngiltere'nin 1882'de Mısır'ı işgal etmesiyle sonuçlanmıştır. Osmanlı Devleti ise karşılaştığı bu durumu diplomasi yolu ile bertaraf etmeye çalışmış ve Mısır meselesinin çözülmesi adına Ahmet Muhtar Paşa'yı Mısır'a yüksek komiser olarak göndermiştir. Bununla beraber İngiltere'nin, bu bölgedeki çıkarları sebebiyle Mısır'dan askerini tahliye etmeye yanaşmadığı ve Osmanlı Devleti'ni diplomasi yolu ile oyalama siyaseti izlediği anlaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Mısır, Osmanlı Devleti, İngiltere, II. Abdülhamid, Lâyiha

**ABSTRACT
MASTER THESIS**

**ACCORDING TO LÂYIHAS POLITICAL SITUATION OF
EGYPT IN THE PERIOD OF ABDULHAMID II**

AKGÜL, Mücelya
History Administration
Supervisor: Asst. Prof. Dr. Ahmet AKŞİT
August 2019, 147 Pages

In the 19th century, the Ottoman Empire had to deal with many political, military, social and economic problems. One of the main problems that gave Abdulhamid II a hard time who ascended the throne at a time when the internal and external problems of the Ottoman Empire were at the peak, was undoubtedly the Egyptian issue again. After all, the British occupation of Egypt during the reign of Abdulhamid II was one of the most important events of this period. On the other hand, Abdulhamid II asked for the preparation of lâyihas in every field in order to correct the situation of the Ottoman Empire. The lâyihas prepared by the leading statesmen of the period were presented to the sultan. And in this study, the political situation of Egypt was discussed in the light of the said lâyihas during the reign of Abdulhamid II.

The lâyihas, which are the focus of our thesis, clearly demonstrate the process of the Egyptian issue. Mehmet Ali Pasha and the governors who followed him separated from the Ottoman Empire and sought to become independent. Furthermore, the crisis stemmed from the economic and financial policies brought about by Ismail Pasha in Egypt ended up with the British occupation of Egypt in 1882. The Ottoman Empire, on the other hand, tried to overcome this situation through diplomacy and assigned Ahmet Muhtar Pasha to Egypt as the High Commissioner in order to solve the Egyptian issue. Nevertheless, it was understood that Britain did not want to evacuate its soldiers from Egypt because of its interests in this region and, therefore, it pursued a policy of distraction against the Ottoman Empire by diplomacy.

Key Words: Egypt, Ottoman Empire, England, Abdulhamid II, lâyiha

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ.....	II
ÖZET	III
ABSTRACT.....	IV
İÇİNDEKİLER	V
KISALTMALAR	VIII
GİRİŞ	1
1. MISIR'IN KISA TARİHÇESİ.....	1
2. PROBLEM DURUMU	4
3. ARAŞTIRMANIN AMACI.....	4
4. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ.....	5
5. ARAŞTIRMANIN SINIRLILIKLARI.....	5
6. ARAŞTIRMADA KULLANILAN KAYNAKLAR.....	5
7. ARAŞTIRMADA KULLANILAN YÖNTEM.....	6

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ'NDE LÂYİHA GELENEĞİ

1.1. SİYÂSETNÂME VE LÂYİHA.....	7
1.2. II. ABDÜLHAMİD'E SUNULAN MISIRLA İLGİLİ LÂYİHALAR	9
1.2.1. Ahmet Muhtar Paşa'nın Lâyihası.....	9
1.2.2. Halim Paşa'nın Lâyihası	22
1.2.3. Ahmed Cevdet Paşa'nın Lâyihası	37
1.2.4. Mahmud Paşa'nın Lâyihası.....	42
1.2.5. Mahmud Paşa'nın Lâyihası.....	44
1.2.6. Şakir Paşa'nın Lâyihası.....	45
1.2.7. İsmail Kemal Bey'in Lâyihası.....	49

1.2.8. Said Paşa'nın Lâyihası	50
1.2.9. Rüstem Paşa'nın Lâyihası	56

İKİNCİ BÖLÜM

MISIR'DA OSMANLI HAKİMİYETİ DÖNEMİ

2.1. MISIR'IN OSMANLI HAKİMİYETİNE GİRİŞİ.....	61
2.2. NAPOLYON BONAPART'IN MISIR SEFERİ (1798)	63
2.3. KAVALALI MEHMET ALİ PAŞA DÖNEMİ (1805-1848).....	69

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

LÂYİHALARA GÖRE II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİN'DE MISIR'IN SİYASİ DURUMU

3.1. MISIR'IN VALİLİKTE HİDİVLİĞE GEÇİŞİ (1867).....	78
3.2. MISIR'I İŞGALE GÖTÜREN GELİŞMELER.....	83
3.2.1. Süveyş Kanalı Meselesi	83
3.2.2. 1873 Fermanı.....	86
3.2.3. Düyun-u Umumiye Sandığı'nın Kurulması	87
3.2.4. İsmail Paşa'nın Hidivlikten Azli	90
3.2.5. Tevfik Paşa'nın Hidivliği	92
3.3. MISIR'IN İNGİLTERE TARAFINDAN İŞGALİ.....	95
3.3.1. Arabi Paşa ve Vataniler.....	95
3.3.2. Osmanlı Devleti'nin Mısır'a Heyet Göndermesi	100
3.3.3. İskenderiye Olayı	106
3.3.4. İstanbul Konferansı	108
3.3.5. İngiltere'nin Mısır'a Girişi	112
3.4. İŞGALDEN SONRA MISIR'DAKİ GELİŞMELER.....	117
3.4.1. 24 Ekim 1885 Tarihli Mısır Anlaşması.....	117
3.4.2. Sudan Meselesi.....	122

3.4.3. Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın Mısır Komiserliği	125
3.4.4. 22 Mayıs 1887 Tarihli Mısır Anlaşması	129
3.4.5. Mısır'ın Bağımsızlığına doğru	134
SONUÇ	139
KAYNAKÇA	142
ÖZ GEÇMİŞ	147

KISALTMALAR

Bkz.	Bakınız
BOA	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C	Cemaziyelâhir
C.	Cilt
S.	Sayı
s.	Sayfa
Çev.	Çeviren
H.	Hicri
L	Şevval
M.	Miladi
R	Rebi'ülâhir
R.	Rumi
YEE	Yıldız Esas Evrakı
Z	Zilhicce
Za	Zilkade

GİRİŞ

1. MISIR'IN KISA TARİHÇESİ

Dünyanın en eski ve büyük medeniyetlerinden biri olan Mısır, zengin tarihi ile insanlığın gelişmesine büyük katkı sağlamıştır. Coğrafi konumu ile stratejik öneme sahip Mısır; Asya, Avrupa ve Afrika ticaret yollarının üzerinde olup bereketli topraklara sahiptir (Yıldız, 1994: 295).

Kuzeydoğu Afrika'da bulunan Mısır, Nil nehri boyunca uzanarak Akdeniz'e ulaşır. Mısır; kuzeyde Akdeniz, batıda Libya, güneyde Sudan, doğuda ise Kızıldeniz ve İsrail ile sınırdır (Yıldız, 1994: 295). Mısır, Nil deltasını içine alan Aşağı Mısır ve Nil vadisinin Kahire şehri güneyindeki bölümünü kaplayan Yukarı Mısır olarak ikiye ayrılır. Aşağı Mısır bereketli ve geniş tarım arazilerine sahip iken, Yukarı Mısır ise kıraç kayalar ve çöl ile kaplıdır (Parmaksızoğlu, 1976: 37).

Mısır kelimesi "MİŞR" (halk dilinde MAŞR) olarak eski Sami bir kökten gelmektedir. Avrupa dillerinde Mısır'ı anlatmak için kullanılan "Egypt" ismi ise Yunanca A'lyuntaç kelimesinden gelmektedir. Bu kelime İslam devrinde kısaltılarak "Kipt" şeklini almış ve Mısır halkının adı olarak kullanılmıştır (Darkot, 1879: 217). Ayrıca çivi yazılı tabletlerde Misri/Musri/Musurve, İbranice belgelerde Misrayim şeklinde geçen Mısır adının sur, kale anlamına gelen Proto-Semitik Mâsor kelimesinden geldiği düşünülmektedir. Mısırlılar ise ülkelerine verimli arazilerden dolayı kara toprak anlamına gelen "Kemet" ve iki ülke: Aşağı ve Yukarı Mısır anlamına gelen "Tawy" diyorlardı (Görgün, 2004: 555).

Mısır, tarihin ilk devirlerinden beri çeşitli kavimlerce saldırılara maruz kalmıştır. İlk olarak M.Ö. 4300 yıllarına doğru çevredeki çöl alanlarından gelen topluluklar Nil vadisine yerleşti. Avcılık ve toplayıcılıkla uğraşan bu topluluk daha sonra tarıma geçti. Mısır'ın güneyi kuzeyden gelen "Horos'un İzleyicileri" tarafından fethedildi ve önce Yukarı Mısır Krallığı sonra Aşağı Mısır Krallığı'nın doğduğu söylenmektedir (Parmaksızoğlu, 1976: 99-100). Mısır'ın ilk kralı olarak kabul edilen Menes, M.Ö. 3000 yıllarında Aşağı ve Yukarı Mısır'ı birleştirdi ve hanedanlar devrini başlattı. 3000 yıl kadar devam eden bu dönemde Mısır'ı 31 hanedandan 330 kadar firavun idare etti. Bu dönem, III-V sülale yönetimleri Eski Krallık, XI-XVII Sülalelerinin hakimiyeti Orta Krallık, XVIII-XX sülaleleri devri Yeni İmparatorluk şeklinde üçe ayrılır (Görgün, 2004: 555; Yıldız, 1994: 298).

Mısır, M.Ö. 525'te Persler tarafından işgal edildi. Persler, Mısır'ı “*Satraplık*” şeklinde yönetti ve burada sömürge politikası izledi. Mısır, daha sonra M.Ö. 332'de Pers İmparatorluğu'na son veren Büyük İskender'in hakimiyetine girdi. Halk tarafından kurtarıcı gibi karşılanan Büyük İskender, Perslerin tersine yumuşak bir politika izledi ve kendisini Tanrı'nın oğlu ilan ettirdi. Ülkeyi Akdeniz ticaretine açmak için İskenderiye şehrini kuran Büyük İskender'in ölmesiyle yerini Yunan hanedanlığı aldı ve yeni bir Hellenistik Krallık kuruldu (Parmaksızoğlu, 1976: 102). Bu dönemde Mısır ve Yunan geleneklerinin sentezi olan yeni bir kültür ortaya çıktı ve Akdeniz dünyası ile yakın bir ilişki kuruldu (Görgün, 2004: 557).

Mısır, M.Ö. 30 yılında Roma'ya bağlanarak 425 yıl Roma eyaleti olarak yönetildi. Roma 395 yılında ikiye ayrılınca Mısır, Doğu (Bizans) İmparatorluğu'nun egemenliği altına girdi ve İskenderiye'de oturan bir genel vali tarafından yönetildi (Yeni Türk Ansiklopedisi, 1985: 2350). Mısır hem tahıl ambarı olması hem de İskender Limanı'nın işlekliği sebebiyle Bizans İmparatorluğu'nun en önemli şehri oldu. Bu dönemde Hıristiyanlık Mısır'a girerek burada hızla yayılmaya başladı (Avcı, 2004: 558).

VII. yüzyıl da Arap Yarımadası'nda İslamiyet'in hızla yayılmaya başlamasıyla birlikte Bizans yönetiminde bulunan Mısır, yeni Arap devleti için tehlike arz etmeye başladı. Bizans'ın askeri limanı Süveyş'in Medine'yi tehdit eder bir konumda olması ve burada bol miktarda hububat yetiştirilmesi, Mısır'ın fethini önemli kıldı (Becker, 1979: 219). Bu sebeple Hz. Ömer döneminde Amr b. As komutasındaki ordu 642'de Mısır'ı fethetti. Amr b. As fetihden sonra “*Fustat*” adıyla bir ordugâh şehir kurarak burayı idare merkezi yaptı ve burayı geliştirerek bugün ki Kahire'nin temellerini attı. Mısır, Emevi ve Abbasi halifeleri döneminde 200 yılı aşkın bir süre hemen hepsi Arap olan valiler tarafından yönetildi. Son Arap vali ülkeyi terk ettikten sonra Tolunoğulları'na kadar Mısır'ı “*et-Türki*” denilen valiler yönetti (Yıldız, 1994: 298-299).

Tolunoğulları, Mısır'da kurulan ilk Müslüman Türk devleti olmuştur. Tolunoğlu hanedanının kurucusu olan Ahmed b. Tolun, 15 Eylül 868'de halife tarafından Mısır'ın genel valisi olarak tayin edildi ve 880'de resmen bağımsızlığını ilan etti. Tolunoğlu Ahmed, ilk olarak Mısır'da iktisadi gerilemeyi durdurdu. Onun döneminde Mısır'da üretim gücü arttı ve refah seviyesi yükseldi. Tolunoğlu Ahmed; sınırları Suriye, Lübnan, Filistin ve Bingazi'yi kapsayacak şekilde genişletti (Yıldız, 1994: 298-299). Mısır tarihinde önemli bir yere sahip olan Tolunoğulları, burada 38

yıl hüküm sürdü. Mısır, ilk defa Tolunoğulları devrinde müstakil bir devlet oldu ve yüksek iktisadi seviyeye ulaştı (Özkaya Özer, 207:10). Tolunoğlu Ahmed'den başlayıp Memlûklere kadar devam eden en önemli tarihi olay ise Mısır'ın Araplaştırılması ve İslamlaştırılması oldu (Becker, 1979: 221).

Tolunoğlu Ahmed'den sonra yerine oğlu Humareveyh geçti. 896'da ölümünden sonra Abbasiler Mısır'da kaybettikleri otoriteyi tekrar ele geçirdi. Ancak yaşanan karışıklıklara engel olamayan Abbasiler idareyi Dimaşk valisi Muhammed b. Tuğç' a vermek zorunda kaldı. Muhammed b. Tuğç' un Mısır'da tekrar huzur ve istikrarı sağlaması üzerine halife Râzi- Billah, 939'da Muhammed b. Tuğç' a ataları olan eski Fergana Türk hükümdarlarının kullandığı “*ihşid*” ünvanını verdi ve böylelikle Mısır'da İhşidiler dönemi başladı. İhşidiler' in yönetimi ise 969'da Fatımilerin Mısır'ı işgal etmesi ile son buldu (Tomar, 2004: 560).

Fatımiler, 969-1171 yılları arasında Mısır'ı idare etti. Bu dönemde Mısır, iktisat ve medeniyet bakımından büyük bir gelişme gösterdi (Yıldız, 1994: 300). Fatımilerin Mısır'ı işgali sadece yönetimin el değiştirmesinden ibaret olmayıp çok derin etkileri görülecek dini, siyasi ve içtimai bir durumdu (Tomar, 2004: 560). Refah döneminde Doğu Akdeniz'in en büyük İslam devleti olan Fatımiler, Selçukluların büyük fetih hareketi ve hemen sonrasında meydana gelen Haçlı saldırıları sonucunda zayıflamaya başladı. Bundan sonra Halep Atabeki Nureddin Mahmud'un emriyle Selahaddin Eyyubi yönetimi ele aldı ve Mısır'da Eyyubiler hanedanı devri başlamış oldu (Heyet, 1994: 300-301).

Eyyubiler devri, Mısır tarihinin en önemli safhalarından biridir. Zira Eyyubiler haçlılarla mücadele etti ve İsmailiye mezhebine ait müesseseleri kaldırarak bölgenin yeniden Sünnileştirilmesini sağladı. Selahaddin Eyyubi Mısır'daki iktidarını sağlamlaştırdıktan sonra köklü değişiklikler yaptı (Tomar, 2004 561). Mısır'a Büyük Selçuklu Devleti'nin medeniyetini getirdi. Bu dönemde sanatta, teknikte, siyasi ve dini hayatta büyük gelişmeler yaşandı. Ancak birçok şubeye ayrılmış olan Eyyubi hanedanı, iç savaşlar ile kendi kendisini parçalamaya başladı. Özellikle Selahaddin, el-Âdil ve el-Kâmil devirlerinin dışında Eyyubi hanedanı kendisini süratle yıprattı ve devletin esas kuvvetini oluşturan Türk askerleri yönetimdeki etkinliklerini giderek arttırdı. Bunun sonucunda Mısır'da Bahriye (Türk) Memlûkleri (1250-1390) bir saltanat hanedanlığı kurdu. Daha sonra ise buraya Burciye (Çerkes) Memlûkleri (1390-1517) hâkim oldu (Yıldız, 1994: 301).

Memlûkler, Baybars zamanında Moğol istilasını durdurdu. Kalavun ve ondan gelenler ise daima İlhanlılarla mücadele ederek onları geri püskürttü. Memlûkler, Haçlılarla mücadele ederek bölgeyi Haçlı tehlikesinden kurtardı. Bununla birlikte Memlûkler, Kahire’de birçok muazzam bina inşa etti. Zira Bugün Kahire’nin en önemli yapılarını oluşturan eski abideler Memlûklerin eseridir. Yapılan bu işler ise Baybars, Kalavun, Nasur, Berkuk, Kayıtbay gibi büyük hükümdarların yetenekleriyle; buraya getirdikleri refah ve servet sayesinde gerçekleşmiştir. Portekizliler Hint Okyanusu ve Kızıldeniz’e yerleşerek Hindistan ticaretini Ümit Burnu’na çevirdiklerinde Mısır’ın refahı ortadan kalktı. Mısır’ın temel gelir kaynağı olan Hindistan ticareti önemini kaybedince Memlûklerin buradaki hâkimiyeti de sona erdi (Becker, 1979: 226).

2. PROBLEM DURUMU

Mısır, tarih boyunca dikkat çekmiş ve önemini korumuş bir bölgedir. Özellikle 19. yüzyılda Batılı devletlerin çıkar çatışmasına sahne olması ve dönemin önemli padişahlarından olan II. Abdülhamid’in saltanatı sırasında Osmanlı Devleti’nden kopması sebebiyle birçok araştırmannın konusu haline gelmiştir. Bu konu ile alakalı olarak pek çok kitap, makale, tez kaleme alınmıştır. Bu çalışmaların konunun aydınlatılması açısından sundukları katkı inkâr edilemez bir gerçektir.

Osmanlı Devleti’nin siyasi, askeri, sosyal ve ekonomik her alanda sorun yaşadığı 19. yüzyıl, Osmanlı Devleti için her konuda ayrıntılı bir şekilde incelenmesi gereken bir dönemdir. Osmanlı Devleti’nin bu yüzyıl içerisinde en sıkıntılı günlerini yaşadığı bir zaman diliminde Osmanlı tahtına geçen II. Abdülhamid, birçok sorunla uğraşmak zorunda kalmıştır. Bununla beraber II. Abdülhamid hem Osmanlı hakimiyeti altında olan bölgelerden uzak kalmamak hem de yaşanan sorunlara çözüm bulmak için lâyhalar hazırlatmıştır. Bu doğrultuda padişaha, 19. yüzyıl boyunca Osmanlı Devleti’ni uğraştıran Mısır meselesi konusunda da lâyhalar sunulmuştur. Bu çalışmada, II. Abdülhamid’e konumuz ile ilgili sunulan lâyihalardan yararlanılarak Mısır’ın hangi gelişmelere sahne olduğu ve Mısır meselesinin ne şekilde sonuçlandığı konusu ortaya konmaya çalışılmıştır.

3. ARAŞTIRMANIN AMACI

Mısır, tarih boyunca coğrafyası, stratejik konumu ve bereketli toprakları sebebiyle dikkat çekici bir bölge olmuştur. 1517’de Osmanlı Devleti’nin fethiyle

beraber Mısır, üç buçuk yüzyılı aşkın bir süre Osmanlı hakimiyetinde kalmıştır. 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin her alanda yaşadığı sorunlar Mısır üzerindeki etkisinin azalmasına sebep olmuştur. Bununla beraber İngiltere ve Fransa, çıkarları sebebiyle bu yüzyılda Mısır'ın içişlerine müdahale ederek burayı etkileri altına almaya çalışmışlardır. Bu durum İngiltere'nin 1882'de Mısır'ı işgal etmesi ve sonrasında Mısır'ın fiili yönetimini eline geçirmesiyle sonuçlanmıştır. Mısır'ın Osmanlı hakimiyetinden çıkışı sürecinde, II. Abdülhamid'e Mısır ile ilgili sunulan lâyhalar konunun aydınlatılması açısından oldukça önemlidir. Bu çalışmanın amacı lâyihalardan yararlanarak İngiltere'nin Mısır'ı işgal etmesini hazırlayan sebepleri, işgal sürecinde yaşanan gelişmeleri, Avrupalı devletlerin çıkar mücadelelerini, Osmanlı Devleti'nin karşı politikalarını ve diplomasi hareketlerini ortaya koymaktır.

4. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ

Mısır coğrafyası, tarihin her döneminde büyük bir öneme sahip olmuştur. Mısır, Akdeniz ve Kızıldeniz'e sahilinin olması, Uzakdoğu ticaretine köprü vazifesi görmesi, verimli arazileri ve köklü bir medeniyet olma özelliğiyle 19. yüzyılda Avrupalı devletlerin odak noktası olmuştur. Bu yüzyılda bir yandan Mısır valilerinin bağımsız olma çabaları diğer yandan Avrupa devletlerinin çıkar çatışmaları Osmanlı Devleti'nin Mısır' la olan bağımlı gittikçe zayıflatmış ve zamanla Mısır'ın Osmanlı Devleti'nden kopmasına neden olmuştur. Bu çalışmanın o döneme şahitlik eden kişilerin lâyihaları da kullanılarak Mısır gibi önemli bir toprağın nasıl olup da Osmanlı Devleti'nden koptuğunun anlaşılması açısından bu konuya katkı sağlayacağına inanmaktayız.

5. ARAŞTIRMANIN SINIRLILIKLARI

Bu araştırma II. Abdülhamid döneminde Mısır'da meydana gelen siyasi gelişmeleri kitap, makale, tez ve lâyihalara göre ele almaktadır. Konunun lâyihalara göre II. Abdülhamid dönemiyle sınırlandırılmasının nedeni 19. yüzyıl boyunca Osmanlı Devleti'ni uğraştıran Mısır meselesinin bu dönemde şiddetini artırarak Osmanlı aleyhinde sonuçlanması ve kullandığımız lâyihaların bu dönemde yazılıp padişaha sunulmasından kaynaklanmaktadır.

6. ARAŞTIRMADA KULLANILAN KAYNAKLAR

Bu çalışmada Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden yararlanılmıştır. Mahmud Paşa'nın 25 L 1298 (20 Eylül 1881) tarihli lâiyhası, yine Mahmud Paşa'nın 29 C 1299 (18 Mayıs 1882), Halim Paşa'nın 29 Z 1302 (9 Ekim 1885), Ahmet Muhtar Paşa'nın 19 L 1303 (21 Temmuz 1886), Said Paşa'nın 06 R 1305 (19 Aralık 1887), Rüstem Paşa'nın 08 Za 1307 (26 Haziran 1306), Ahmed Cevdet Paşa'nın 12 B 1309 (11 Şubat 1892), İsmail Kemal Bey'in 21 Teşrin Sani 92 (3 Aralık 1892), Şakir Paşa'nın 21 Teşrin Sani 1308 (3 Aralık 1892) tarihli lâiyhalarından faydalanılmıştır. Bunun yanında konu ile ilgili kitap, makale, ansiklopedi ve tezlerden de istifade edilmiştir.

7. ARAŞTIRMADA KULLANILAN YÖNTEM

Araştırmamızda, Başbakanlık Osmanlı Arşivinden konumuzla ilgili lâiyhalar taranmış ve sonrasında lâiyhaların transkripsiyonu yapılmıştır. Lâiyhalardan elde ettiğimiz bilgilerle beraber diğer ilmi eserlerden de faydalanılarak çalışmamız tamamlanmaya çalışılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ'NDE LÂYİHA GELENEĞİ

1.1. SİYÂSETNÂME VE LÂYİHA

Türk tarihinde, devlet adamları veya ulemâ tarafından kaleme alınan eserlerin sayısı oldukça fazladır. Bunlar, muhtevâlarının, yaşanan dönemlerin siyâsî yapılarına ve devlet adamı anlayışına ışık tutması sebebiyle önemli tarihi kaynak özelliğine sahiptir. Siyâsetnâmeler de bu eserlerden kabul edilir (Savaş, 1999: 88). Siyâsetnâme; insan topluluklarını yönetme, devlet işlerini yürütme sanatı ve politika anlamına gelen Arapça “siyâset” kelimesiyle Farsça “nâme (mektup, yazı)” kelimesinden meydana gelir. Bununla beraber devlet adamlarına siyaset sanatı hakkında bilgi vermek, devlet yönetiminde dikkat edilmesi gereken hususlara dair tavsiyelerde bulunmak amacıyla yazılmış kitap veya bu kitapların oluşturduğu tür manasında kullanılır (Adalıoğlu, 2009: 304). Keykavus'un Kabusnâmesi, Büyük Selçuklu veziri Nizamülmülk'ün Siyâsetnâmesi ve Yusuf Has Hâcib'in Karahanlı hükümdarına sunduğu Kutadgu Bilig bu türün ilk önemli örnekleridir (Durusoy, 1995: 11).

Osmanlılarda ilk siyâsetnâme örnekleri tercümelerdir. Siyasetnâme geleneğinin klasikleri erken dönemlerde Türkçeye kazandırılarak devlet geleneği, yönetim yorumları ve siyaset literatürü Osmanlı coğrafyasına taşınmıştır. Bugüne ulaşan ilk tercüme Kelîle ve Dimne olup manzum olarak I. Murad'a sunulmuştur (Yılmaz, 2009: 306).

Osmanlı Devleti'nde özellikle XVI. yüzyılın sonlarından itibaren siyâsetnâme türüyle beraber lâyiha ve risâleler yaygınlaşmaya başlamıştır (Öz, 2013: 19). Arapça “levh” kökünden gelen lâyiha kelimesi, hatırlanacak şey anlamına gelen “lâyih” kelimesinin müennesidir (Kütükoğlu, 1998: 335). Ayrıca lâyiha, düşünülen bir şeyin yazı haline getirilmesi anlamı taşır (Kütükoğlu, 2003: 116).

Osmanlılar, lâyihayı rapor ve taslak olmak üzere iki ayrı belge türü için kullanmışlardır. Rapor şeklinde olan lâyihaların kendi içlerinde de birkaç çeşidi vardır. Bunlardan ilki, ıslahat lâyihaları olup herhangi bir konuda düşünülen ıslahatın bir kişi veya daire tarafından kaleme alınmış olanlarıdır. En meşhurları Tatarcık Abdullah Efendi, Koca Yûsuf Paşa, Abdullah Birrî Efendi, Sâdullah Enverî, Fâik Paşa gibi şahıslar tarafından yazılmıştır. İkincisi, bir memuriyet veya teftiş sonrasında tespit edilen hususların kaleme alındığı lâyihalarıdır. Bu türün içinde yabancı bir devlet nezdine gönderilen memurların izlenimlerini bildirdikleri lâyihalar da vardır.

Yâver Süleyman ve Yüzbaşı Âsaf beylerin İran memuriyetleriyle ilgili lâyhaları bu türe örnektir. Üçüncüsü ise bir mesele hakkında görüş bildiren lâyihalardır. Bunlara Mustafa Reşid Paşa'nın Paris Muahedesi ve gayri müslim tebaaya verilen imtiyaz fermanı hakkındaki itirazlara cevap mahiyetinde olan lâyihası örnek verilebilir. Diğer bir lâyiha türü ise yeni konulacak bir kanun veya bir kanunda yapılacak değişikliğin sebeplerini açıklayan Esâb-ı mucibe lâyihalarıdır. Buna örnek olarak Elviye-i selâse ile ilgili olarak hazırlanan lâyiha verilebilir. Taslak şeklinde olan lâyihalar ise kanunnâme, nizamnâme, tâlimatnâme, mukavelenâme, şartnâme gibi belgelerin taslakları niteliğindedir. Bunlar, resmî daireler tarafından hazırlanabildiği gibi devletle bir mukavele yapacak şirket veya şahıslar tarafından da kaleme alınıp resmî makamlara taktim edilebilirdi (Kütükoğlu, 2003: 116).

Lâyiha geleneği Osmanlı Devleti'nin son dönemlerine kadar devam etmiştir. Ancak lâyiha ve risâleler, kendi dönemleri için farklılık gösterir. Osmanlı devlet ricâlinden devletin istikbâl ve istikrârını düşünenler, özellikle XVI. yüzyılın son çeyreğinden itibaren kendi devlet ve yönetim düzenlerinin bozulmaya yüz tuttuğunun farkındaydılar (Savaş, 1999: 88). Bu sebeple devrin düşünürleri, ilim adamları ve tecrübe sahibi devlet adamları padişah ve ilgili devlet adamlarına devletin durumu hakkında lâyihalar sunmuşlardır. Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu durumu ve ıslahat çarelerini araştıran risalelerin en ünlüsü XVII. yüzyılda Koçi Bey tarafından IV. Murat ve Sultan İbrahim'e sunulan risalelerdir (Durusoy, 1995: 8-9).

XVIII. yüzyılın sonuna kadar olan dönemde ise lâyihaların en önemli özelliği, herhangi bir sipâriş üzere yazılmamış olmaları ve çözümü kânun-ı kadîm'in uygulanmasında görmeleridir. XIX. yüzyılın başlarından itibaren kaleme alınan lâyihaların ilk örnekleri ise, bizzat hükümdarın isteği üzere kaleme alınmıştır (Savaş, 1999: 88). Sultan III. Selim tahta çıktığı zaman (1789) devletin içerde ve dışarda yaşadığı sorunlara çare aramak için memleketin ulemasından ve devlet adamlarından devletin ihtiyacı olduğu ıslahat hakkında birer lâyiha yazmalarını istemiştir. Ayrıca II. Mahmud yeniçeri ocağını kaldırdıktan sonra "Usul-ü Nizam-ı Müstahsene" diye geniş reform hareketine başladığında devlet adamlarından bu konuda lâyihalar istemiştir (Durusoy, 1995: 9).

XVIII. yüzyılın sonuna kadar olan dönemde kaleme alınan lâyihalarda, kânûn-ı kadîme dönülmesi teklif edilerek eskinin tekrar ihyâsı ile problemlerin halledileceği düşünülüyordu. Bu yüzden bu lâyihalar içe dönük bir tarzdadır. Fakat daha sonraki lâyihalarda ise, Batıyı örnek alma isteği ağır basmaktadır. Islâhâtlarda temel alınacak

model, daha önce devamlı çatışma halinde bulunduğu batı ve onun kültürü olarak gösterilmektedir, yani dışa dönüktür (Savaş, 1999: 88).

II. Abdülhamid de devletin kötü gidişatına son vermek amacıyla ciddi bir takım reform çalışmaları başlatmış ve saltanatının ilk yıllarında valilerden buldukları bölgenin genel durumu ve sorunlarını kapsayan raporlar istemiştir. Bunun üzerine ülkenin her bölgesinden hükümet merkezine lâyhalar gönderilmiştir. Ayrıca ortaya çıkan sorunları çözmek ve uygulamaları denetlemek amacıyla arada bir denetleme kurulları oluşturularak bu kurullardan da raporlar alınmıştır (Çadırcı, 1992: 414). Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nin Yıldız Tasnifinde (YEE) Sultan II. Abdülhamid'e siyasi, sosyal, ekonomik, idari, askeri ve hukuki birçok konuda sunulmuş lâyhalar bulunmaktadır.

1.2. II. ABDÜLHAMİD'E SUNULAN MISIRLA İLGİLİ LÂYİHALAR

1.2.1. Ahmet Muhtar Paşa'nın Lâyihası

Ahmet Muhtar Paşa'nın lâyihası¹ 19 Şevval 1303 (21 Temmuz 1886) tarihli olup

14 sayfadan (8 varak 2 sayfa boş) ibarettir. Ahmet Muhtar Paşa'nın Mısır'ın idari yapısı, İngilizlerin Mısır ve Sudan hakkındaki niyetleri ve Mısır'ın tahliye şartları hakkında İngiliz komiser ile yaptığı görüşmelerin teferruatına dair konuları içerir.

“Mesele-i Mısriye hakkında lâyiha

Mesalih-i Mısriyenin tesviyesine da'ir Devlet-i Âliyye ile İngiltere devleti beyninde Dersaadette mün'akid fi 24 teşrin evvel 1885 tarihli mukâvelenâmenin mantukanca taraf-ı saltanat-ı seniyyeden komiserlik memuriyetiyle fi 21 rebi'ül-evvel 1303 tarihinde Mısır'a vusûlümü müte'akib olunan tahkikata göre on sekiz bin kadar İngiliz kuvve-i askeri işgaliesiyle onlara mülhak ve İngiliz büyük zabıtalari tarafından kumanda olunan Mısır efradından mürettib dokuz tabur yerli kuvve-i askeriyenin mahlûten bir miktarı Bahr-ı Ahmer cihetinde vakâ-i Sevâkin ve bir mikdarı Port Said ve Kahire ve İskenderiye'de ve kısm-ı izamı Nil boyunca Korsiko ve vadi-i Hilfa ve Akaşe ve Kuşh mevkilerinde olduğu ve hıttâ-i Kuşh ilerisinde cins-i

---

¹ BOA, Dosya No: 87, Fon Kodu: Y.EE, Gömlek No: 54. Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın H. 19 Şevval 1303/ R. 9 Temmuz 1302/ M. 21 Temmuz 1886 tarihli lâyihası. Ahmet Muhtar Paşa, 1839'da Bursa'da doğdu. Harbiye mektebini bitirdikten sonra yurdun çeşitli bölgelerinde görev yaparak rütbesini yükseltti. 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşında Anadolu Ordusu komutanlığı yaptı ve başarılarından dolayı Gazilik unvanı aldı. 1877-1880 tarihleri arasında Girit Valiliği, 4. Ordu Komutanı, Tophane Müşiri, 3. Ordu Komutanı ve Manastır Valiliği görevlerinde bulundu. 1885-1909 tarihleri arasında Mısır fevkalade komiseri sıfatıyla Mısır'da bulundu. Hayatı için bkz. (Uçarol,1976).

mevkine tecemmü iden dervişlere o sırada hücum ile bir harp kazandıkları anlaşıldıktan ve bunlara mümasil mevki' en bir miktar malumat-ı lazıme daha istihsal kılındıktan sonra Hidiv paşa kolları ve İngiltere devleti büyük komiseri Sir Henry Drummond Wolff ile başka başka ve birlikte kirâren akd idilen resmi meclislerde mezkûr mukâvelenâmenin ikinci maddesi hükmünce Sudan'da i'ade-i huzur ve asayiş esbabının istihzarı ilk vazifeden add edilerek müzâkerât o cihetten kesad olunmuş ve bu babda ittihazı icap iden tedabir ise mukâvelenâme hükmünce vesa'it-i muslihâne ile suret-i müsâlemet-kârîde olmak mukadder bulunmuş olup fakat be-evvel-be mukâvelenin üçüncü maddesi iktizasınca tensikine memur olduğumuz Mısır kuvve-i askeriyesinin hemen on sekiz tabur piyade ve ona muktezi topçu ve süvari ve esnaf olarak lüzumu ve mahalın icap-ı vechile bilteşkil bundan iktizası kadar Sudan cihetine gönderilmesi tabi olan heyet-i nâsihanın tesir-i nasihatlerine medar olmak için arkalarda kuvve-i tehdidi makamında henüz zir-i idarede bulunan Akaşe ve Kuş gibi mevakı münasebede bulundurulması ve bunların iktizayı hale göre yavaş yavaş Dangola'ya doğru ilerletilmesi ve bu suretle Sudan'da i'ade-i asayiş fa'aliyatına ibtidâr kılınması ciheti taraf-ı acizanemden der-miyân olması ve bu babda bir çok müzakere ceryan iylemesi üzerine ra'i mezkûrda ittifak hasıl olarak o yolda bir teşkilat layihası tanzim ider isem devletine arz ideceğini İngiliz komiseri bildirdiği cihetle layiha-i mezkûre tanzim ve Hidiv müşar'ün-ileyh ile komisere ita olunmuş ve fi 12 cemaziy'el-evvel 303 tarihli ve on sekiz numaralı ariza ile de makam-ı celil sadârete arz idilmiş idi.

Bu babda Londra'dan cevap intizar olunurken İngiliz kuvve-i işgaliyesi kumandanın vadi-i Hilfa'nın cenubunda bulunan Akaşe ve Kuş gibi elde olan kaffe-i mevâkı askeriyeyi tahliye iderek ve seksen kilometre kadar şimendüfer hattını dahi terk iyleyerek kuvve-i askeriye-i mertebenin Mısırlılardan mürekkeb bir miktarını vadi-i Hilfa'nın muhafazasına terk itmek ve o taraftaki bilumum İngiliz askerini Asvan'a çekmek üzere emir aldığı ve hatta icraya başladığını istediğim cihetle İngilizlerin çekilmesine diyecek yok ise de Mısır fırkasını tensik itmezden evvel şimdiki Mısır kuvvetinin Sudanlılar ile temasta bırakılması ve elde olan mahallerin terk ve tahliyesi müstelzim-i mahazir-i azime idildiği hakkında taraf-ı acizanemden itirazlar der-miyân olundu ise de kar-ger tesir olduğundan tasvirat-ı maruzalarını tamamıyla bilecra vadi-i Hilfa'nın ötesinde bulunan bilumum mevakı-ı askeryeyi mezkûr şimendifer hattıyla beraber terk ittiler.

İki eli mütecaviz bir zamandan sonra lâyiha-i mezkûreye cevaben İngiltere hariciye nazırı Lord Rozebery'nin müşar'ün-ileyh komiserine gelen mektup da taraf-ı çakeraneme tebliğ olunmuş ve bir sureti taraf-ı acizanemden fi 24 recep 303 tarihli ve otuz yedi numaralı ariza ile Babîâli canib-i sahibine takdim kılınmıştır. Cevab-ı mezkûr tasvirat ve teşkilat-ı maruzayı kabul etmeyip her cihetini bir suretle tenkid iderek tensik idilecek asker-i Mısıriye miktarının üç beş bin kişiden ziyade olmaması lüzumunu göstermekle beraber Dangola'nın yeniden zir-i idareye alınmayacağını ve asker-i Mısıriye İngiliz fırka-i işgalisinin cüz la-yenfeki olduğu gösterilerek onların İngiliz zabitanından tecridi uyamayacağını ve mesarif-i işgaliye olarak İngiltere'nin senevi Mısır'dan aldığı iki yüz bin lirayı terk idemeyeceğini ve Mısır hazinesinin o kadar askeri idareye kafi başka akçe bulunamayacağını bildirmiş velhasıl bu babda kendi nokta-i nazarlarından bakılarak taraf-ı acizanemden diğer bir lâyiha daha tanzim olunmasını ifade ve ricadan ibaret bulunmuştu.

Onların istediği gibi veyahud istediğine yakın taraf-ı acizanemden diğer bir lâyiha daha yapılması beca görülmediğinden bu babdaki mütala'at-ı çakerranem fi 29 Recep 303 tarihinde kırk numaralı ariza ile makam-ı celil-i sadârete bildirilmiş ve henüz cevap alınmamış ise de zaten ariza-i mezkûrede beyan olunduğu üzere hiç olmaz ise cevap vürûduna değin işi kendiliğimden sekte ve inkıtâ uğratmış olmamaklığım için akd ittiğimiz ilk mecliste Mısır ordusunu tensikten evvel Sudan'ın i'ade-i asayışı zımında ne gibi şeylere teşebbüs idilmek sevap olacağına da'ir mübahaset açılarak netice-i müzakerede iki hafta evvel Sudanlılarla beynimizde mücerred bir bab-ı muhabere olabilmek üzere vadi-i Hilfa'ya gönderilmesi mukadder olan Mısırlı bir memurun bir miktar tevsi da'ire-i memuriyetle iktiza iden taraflara mahdud bir suretle nush itmek ve Sudan'da i'ade-i asayiş hakkında olan arzuyu ve bu babda Mısır hükümetince tahsil iden hissiyatı işa eylemek ve onlardan telakki ideceği şeyleri meclisimize konmak üzere taraf-ı Hidivime bildirmek talimatıyla münasip bir memurun tayin ve evvel canib-i izamı ve bade icab-ı hale göre hareket idilmesi hususunda ara-i selasenin itimat ittiği cihetle memuriyet-i mezkûreye Mısır mirlivalarından Yusuf Şehdi Paşa üçümüzün ittifakıyla bilittihab canib-i Hidiviyet nasip olunmuş ve şaban evahirinden beri paşa-ı muma-ileyh vadi-i Hilfa'da ifa-ı veza'ife başlamıştır.

Muma-ileyhden Hidiviyete gelip birer suret-i çakerlerine ve İngiliz komiserine virilmekte olan telgrafname ve raporlardan biltercüme Bâbîâliye takdim kılınan telgraflarla üç kıta raporun cümlesinin malı Dangola'ya kadar olan ahalinin hükümet-i

Mısriyeye gösterdikleri arzu ve meyelanın derecatıyla oralarda hükümet-i Mısriyenin yeniden tesis ve ihyasına da'ir istir'â veistirhâmlarını ve kendilerinin tecavüz-ü usâtan vikâyeleri lüzumunu ve bu babda büyük bir fedakarlıkta iktiza itmeyip usâta karşı bir heyet-i Müslim olarak üç dört bin askerın kifayet edeceğini beyandan ibaret görülmesiyle lâyiha-i mütekaddime-i acizanemin icrasına sahihen ve maddeten lüzum görüldüğünden bu ahalinin feryad ve istimdâdlarına nazar bi kaydı ile bakılamayacağı zımında deffa'atle gerek Hidiv müşar'ün-ileyh ve gerek İngiliz komiserine vukû bulan tebligat acizaneme safi ve salim bir cevap almayarak müşar'ün-ileyhadan birinin kuvvetimiz yok ve tanzimine de İngilizler müsa'ade itmiyorlar. Ve diğerinin bu kadar malumat ve istitlâ'ât henüz bir icra'ata karar virecek kadar vasi ve kâfi değildir sözleri işitilmektedir. Halbuki Sudan gibi cesim bir kıtada kabal-ı mütenevviden mürekkebe ve ekserisi hal bir yerde yaşayan milyonlarca halk böyle yalnız başına terk olundukları surette bunların kuvvet ve kesretlileri imal-i hâsırâne ile zayıf tarafa tasallut iderek onların semere-i sa'y ve amelinden bilistifade yaşamak ve kendileri kuvvetten başka bir şey ile ikna ve teskin olunamamak ve ale'l-husus irade bir de burada temkin itmek isteyen İngilizlere karşı mugâyeret-i diniyyeden neş'et iden bazı edevât mevcut olursa artık onlara uzaktan söz tesir ittirmekten mutlaka kati ümit olunmak tabi olduğu ve bila kuvvet hiçbir nasihin bu misillü akvam üzerine sözü tesir idemeyeceği cihetle eğer Yusuf Şehdi Paşa'dan şu halin devamıyla beraber bunlara söz tesir ittirerek cümlesinin da'ire-i ita'ate dahil olduğunu tebşir itmesi haberi bekleniyor ise bu hali temin-i mahal ve beyhude yere iza'en o kattan ibaret olup hatta farizi ve ihtimal nevinden olmak üzere böyle bir haber gelse dahi oranın idare-i dahiliyesi ile alınmadıkça ati için idame-i asayiş temin idilemeyeceğinden ve bu ise niye askere ihtiyac göstereceğinden ve haddi zatında mukâvelenâmenin üçüncü maddesi hükmünce Mısır kuvve-i askeriyesini tensika-ı memur olduğumuzdan eğer İngiltere hükümetince Sudan'da i'ade ve takdir-i asayişle Mısır'ın tahliye idileceği sözü ciddi olsa idi hiç olmaz ise Mısır kuvve-i askeriyenin iktiza-ı ala vechile tanzim ve tensikine muhalefet eylememeleri lazım gelir idi. Halbuki bir yandan Mısır için üç beş bin kişilik yerli kuvvet kafidir diyerek diğer canipten evvelce mevcut bulduğumuz dokuz Mısır taburunun üzerine şimdiye kadar beş tabur daha zam ve ihdasıyla taburların adedini on dörde iblağ itmiş oldukları gibi mesmû'ât-ı hafiyeye göre bunları lâyiha-ı acizaneme mantûkanca tedricen on sekize çıkarmaları mukadder imiş.

Fakat tertibat-ı çakeraneme kuvve-i mezkûrenin Mısır kuvve-i askeriyesi şeklinde teşkiliyle zamanen İngiliz kumanda ve idaresinden tecridini ve emir ve nihanın hükümet-i mahalliyeye kemâ-fi's-sâbık rücûnu nâtık idiğinden işte bu kadar şart-ı asliyeden sarf-ı nazarla öteden beri nezd-i Hidiviyette bulunan iki üç taburdan başka her tabur bir İngiliz kaymakam ve miralayın kumandasında olmak ve her birinde başkaca iki üç İngiliz binbaşı bulunmak velhasıl kuvve-i mezkûre Mısır ahalisinden mürettib İngiliz kuvve-i askeriyesi şeklinde kalmak ve eğerçe resmen Mısır'ın bir harbiye nazırı var ise de emir ve nihası ve idareleri kemâ-kân kamilen İngilizler tarafından icra idilmek tasmin idilmiş olur ki şu suret-i idare Hindistan'daki İngiliz Hind askeriyle müttehid el-teşkil bir şey dimektir.

Mezkûr taburlar - kamilen yerlilerden müşkil ise de şecâ'at ve besâletce Sudanlıların gayr-i münker olan ahlakından ind'el-hâce istifade kılınmak üzere hıttâ-ı Mısıryede temkin itmiş Sudanlılardan dahi siyahi taburlar teşkil kılınmış ve bunların müte'ehhil bulunan neferatına şehri yüz ellişer ve bekarlarına yüzer gurus ma'aş virilmekte idiği mesmû bulunmuştur.

Hasılı tafsilât-ı ma'ruzâdan rehin alem-i âli buyrulacağı vechile İngiliz hükümeti mukâvelenâmenin üçüncü maddesi icabınca tensike muhtaç olan Mısır kuvve-i askeriyesini kuvve-i Mısırye şeklinde teşkil itmeyi istemediği gibi Sudan'da asayişin i'ade ve istikrarı oralarının yeniden havza-i idareye alınmasına veya hiç olmaz ise Dangola'nın elde edilmesine ve işte bu da pek güç bir şey değil iken bu babda da adem-i muvâfakata tesadüf olunması haylice ma'nidâr olmak iktizâ ider.

“Sudan hal-i hazırı”

Heyet-i fevkalade müzil tensibiyle vadi-i Hilfa'da bulundurulan Yusuf Şehdi Paşa'dan ahiren varid olan fi 27 Haziran 1886 tarihli raporun me'ali tahkikat-i sa'ire çakeranemle dahi muvâfakat ittiğinden mündericâtı çakerlerince - ve Sudan'ın hal-i hazırını ara'ye kâfi olmakla bu babda başkaca tefsilata hacet görülemeyerek mezkûr raporun bir sureti leffen takdim kılınmıştır.

“İngilizlerin Sudan hakkında mahsus olan müta'alaları”

İngilizler cüz'i sene evvel Mısır hükümetine Sudan'ı terk itmek gibi bir teklifte bulunmalarının ve şimdide o cihete temdid-i idare-i hükümete razı olmamalarının sebebi bilcümle devletleri alakadar iden Mısır umur-u maliyesine bir masarif kapısı daha açıpta te'diyât-ı düyûnunun emniyet ve ıtrâdını bozarak atiyen umum-u devletlerin mesalih-i Mısıryeye müdahalesine sebebiyet virmemek ve ba'd bir - elzaman kıta-i Sudaniyeyi Mısır'dan yani eczâ-ı mütehâmmi-i saltanat-ı

seniyyeden haricdir sözüyle Sevakin'den kendileri için fetih idiyor demekten ibaret olmak lazım gelir. Bunun hüsn-ü husulde şimdilik Sudan içinde takdir-i asayiş deruhde idebilecek ve Mısır'ı rahatsız itmeyecek ind'el-hace kendileriyle bir mukâvele akdi için mevki-i hitâba gelebilecek zi'y-i nüfuz ve kuvve-i kavmiyesine müstenid bir veya müttefik birkaç şahsın vücuduyla kabil olacağı tahmin olunarak el altından o surete çalışılmış ise de kabâ'il-i muhtelifeden ibaret olan Sudan halkı bir veya birkaç kabileden intihab olunacak ru'isanın nüfuz ve kayıd ahdisi altına girmeyip her biri bir hevâya tabi ve cümlesi İngilizlere muhalefette sabit olacakları anlaşıldığından bu cihetten kendilerine yüz gösteren ye's hiç olmaz ise Sudan ile Mısır arasına ikame olunmak üzere bir perde ihdase-i tahrisine mecburiyet virmiştir. Bina'en-aleyh Dangola'nın cihet-i cenubiyesinde bulunan - kabilesi mesayihinde Şeyh Salih'in bu tasavvuru icra ve muhafazaya muktedir olacağı düşünülerek bir zamandan beri engele hazi muhaberata girişilmiş ve bu babda hayli akçede sarf olunmuş ise de zan-ı çakeraneme göre muma-ileyh Şeyh Salih dahi maksadlarını temin idecek nüfuz ve kuvvete malik değildir. O halde bu tedbirin nafi bir netice tevellüd ideceği onlarca da cezim olunmuş olmalıdır ki Sudan'dan Mısır'a doğru Nil boyunca tecavüzat-ı me'mûleye askerle müdafa'a tarikini bilihtiyar ve ticareti dahi men iderek asakir-i Mısriyeyi teksire ibtidâr ve bu babda iktizâ iden meblağı tahmin-i galibe göre Sudan'ın tahliyesi münasebetiyle tekevün iden memurun ve askerinin ma'aşatı müterâkimesine ve kontratçılar matlubatına mukabil geçen sene akd olunan dokuz milyon liradan tahliye-i Sudan karşılığı namıyla müfrez bir milyon lira ile Mısır hazinesinden senevi almakta oldukları iki yüz bin liradan suret-i hafiyede tesviye eylemeyi tasdim ve bir yandan da Mısırca varidat-ı cedideye tarafı vusûl taharri işlemekte bulunmuş oldukları anlaşılıyor. "Hatta bilcümle memalik-i mahsuse-i hazreti hilafet-penahilerinden ba'dema Mısır'a gelecek emti'a ve eşya-ı ticariyeyi Mısır'da resmi duhûliyye tabi itmek için vazî olunan mücerred-i sayen tevfiyat-ı tevayen hazreti zıll-ullah ahiren ref ittirilmiş olan ahval hep maksad-ı maruz-u vakayadan münba'isdir."

Gerçi Nil boyunca tarik-i ticareti açmağa buradaki İngiliz komiseri bir mâhdan beri ikna edilmiş ise de Londra'da bulunan - ve - muhalefette sebat itmiş ve bina'en-aleyh Londra kabinesince feth-i ticaret maddesi henüz taht-ı mütala'ada olup ilân kararı verilmiştir.

Hasılı Sudan hakkında İngilizlerin kasdı herçi-bâd-âbâd orasını Mısır'dan ayırıp heyet-i İslamiye için en mütena olan Cidde gibi kıymettar bir noktanın

karşısında Sevâkin'i elde hıfz iderek bade Sudan'a oradan ticaretle kendilerini feth iylemek zannını teyid idecek karâ'in hali mevcuttur.

“Mısır'ın hal-i hazır idaresi”

Mısır ideresi dahiliye, hariciye, harbiye, işgal-i umumiye yani nâfi'a, hakkaniye, maliye, ma'arif düyunları namıyla birer idareden müteşekkil olup bu idarelerin nazırları haftanın mu'ayyen günlerinden meclis-i nuzzar re'isinin riyaseti tahtında akd-i ictima ile bilmüzakere mesalihin makam-ı Hidiviyetten isti'lâm râ'i icab idenleri bade'l-su'al ve umur-u adiyede dahi bilâ-su'al mevki-i tatbik ve icraya konulur. Umûr-u mâliyyeye müte'allik kavâninin tanziminde şura-ı kavânin namıyla mürettib ve müntehib ve ind'el-hace celb ve cem idilmekte olan meclisin râ'i dahi alınmak ahvalden ise de İngiliz müdahale-i vakasından sonra meclis-i mezkûr toplanılmamaktadır. İşte İngilizlerin yevmen ye yevmen müzdad olan müdahelatını izgüden nuzzar işten çekilmiş ve onlar çekildikçe yerlerine müdahelat vakayı hazm idebilecek vüs'at sadır-ı esbab aranılarak konulmuş ise de ahiren yani bundan iki buçuk sene evvel Sudan'ın terki gibi bir teklifi istimâ iden re'is-i nuzzâr Şerif Paşa kolları dahi teklif-i vaki sebebiyle istifasını vermiş ve onun üzerine Nubar Paşa mevki-i riyasete getirilmiştir.

Nubar Paşa'nın hin-i nasibinde idarenin hal-i hazırına tevfik-i mu'amele itmek için aranan o safi cami zevatın bulunmasında güçlük görülmesine mebni hariciye ve hakkaniye nezaretini müşar'ün-ileyh Nubar Paşa der-uhte itmiş ve dahiliye ile harbiye nezareti dahi birleştirilerek Abdülkadir ve nâfi'a ile ma'arif de Abdülrahim Rüşdi ve maliye nezaretleri Mustafa Fehmi Paşaların uhdelere verilmiştir.

Bina'en-aleyh Mısır'da heyet-i nuzzâr namıyla ictima iden meclis biri re'is ve üçü aza olarak bu dört zattan bir de nâfi'a ve maliye nezaretleri müsteşarlarıyla asker-i Mısriye serdarı namında bulunan üç İngilizden ibarettir. İngiltereli müsteşarlar ve serdar suret-i resmiye ve zahirede meclisin mazbatalarını temhir itmiyor iseler de işitildiğine göre mesalihin müzakeresinde ve idarenin teşkilinde muma-ileyhim müsteşarlara ve serdara muhalefet idecek mecliste bir ferdin vücudu tasavvur olunmuyor.

Meclisin mukadderatı o gece kamilen İngiliz konsolosu - Baring her ne suretle ise nakil olunup onun tarafından vukû bulacak red ve kabul ile maslahat netice bulur imiş.

İdare-i Mısırinin ahval-i umumisini tefsilat-ı maruza mücmelen mutazammın olduğu gibi şu'bât-ı idarede dahi bu nispet mesâvidir. Hasılı her da'irade lüzumundan

ziyade İngiliz hademesi olmak üzere müte'addid kesânın vücuduna tesadüf olunmaktadır. Ve hele harbiye da'iresi namıyla mevcut olan idare ise yalnız ve sırf bir isimden ibaret olup beş on nefer-i ketb ve hademededen başka her işin İngilizlerin elinde ve emir ve niha ve kabz ve sırf kamilen İngiliz baş kumandanının yeni bir serdarın taht-ı inhisarındadır.

Umum-ı kater-i Mısırınin umur-u inzibatiyesi büyük ve küçük hemen kâfi zabıtana İngiliz ve sa'ir ecnebi olmak üzere teşkil kılınmış olan polis ve jandarma heyetine muhavvel olmasına velhasıl idare-i dahiliye-i umumiye dahi bu suretle kamilen onların yerinde bulunmasına nazaran idare-i umuminin haricden görülen şekli ile dahiliyesi beyninde bir nispet bulunamıyor.

Dolab-ı idareyi tedvir iden kuvvetin derecesini tefekkür mizân olmak üzere şurası da arz olunur ki Devlet-i Âliyye ile İran devleti beyninde çoktan beri ve mün'akid olan bir mukâvele icabınca İran'dan gelen tünbaki memalik-i mahruse-i hazret-i hilafet-penahilerinde siyanen bir resmi duhûliyyeye tabi iken burası mukâvele-i mezkûrenin esasına muğayir olarak başkaca bir resm-i ahiz yine kıyam itmiş ve bu ise İran devletini Mısır ile başkaca bir ticaret ahidnamesi yapmağa alt-ı taziyik ittihâz olunmuş olup Mısır'ın İran baş şeh-benderi ise buranın ahiden öyle bir resmi talebine hakkı olmadığını der-miyân ve ispat itmekte ve hükümet-i Mısriye dahi işin esasındaki haksızlığı icap ittikçe lafzen itiraf etmekte beraber şeh-bender muma-ileyh tasavvur ittikleri bir karara davet iderek karar-ı mezkûru kabule hazır olduğu halde keyfiyeti Londra'dan bade'l-istizân mevkı-i icraya komaya sarf-ı himmet ideceklerini re'is-i nuzzâr ile İngiliz konsolosu şeh-benderi muma-ileyh ifade itmişlerdir.

Hatta memalik-i Devlet-i Âliyye'den gelecek emti'ânın dahi resmi duhûliyyeye tabi olması tasavvuru buranın maliye müsteşarı Mister Winson bundan üç dört ay evvel Londara'da iken orada mevkı-i tezkire aldırılmış ve tasavvurat vaka'ı ferman alileri hükmüne muvafık olup olmadığı sureti yine oranın hukuk müşavirlerine sorularak râ'i nameleri alındıktan ve kararı verildikten sonra mevkı-i icraya konulmuş idiği mesmûdur. Karar-ı vaki'a taraf-ı çakeranemden itiraz-ı mutazammın kaleme alınıp İngiliz komiserine verilen red-i çakeraneme dahi yine Londra avukatlarının nazar-ı tenkidine arz olunmak üzere Londara'ya gönderildiği müşar'un-ileyh komiserin ifadesinden müstabân olmuştur.

İşte mevad ve imsalen maruza ve mezkûr resmi duhûliyyenin ta'til-i icra'atına da'ir sabık iden muhâverâtı mutazammın fi 28 ve fi 29 - 303 ve fi 4 ve 6 Şevval 303 tarihli maruzat-ı bizkaneme buranın hal-i hazır idaresinin bir timsal hakikisidir.

Elyevm mısır hükümetinde müstahdem olan bilumum ecebilerin ne kadar hangi milletlerden olduğuna ve her millet mensuplarının ne miktar muhassasât-ı şehrisi bulunduğu da'ir idilen tahkikatın neticesi şayana dikkat olduğu cihetle bunların müfredatını natık-ı varaka dahi melfufât-ı sâ'ire meyanına mevzu olduğu halde takdim kılınmıştır.

Mısır'ın ahval-i dahiliyesinden muhtac-ı mevâzene ve mütala'a olan mevâddan birisi de umûr-u mâliyyesi meselesidir. Şöyle ki vadesi hulûl idecek olan düyûn-u Mısriye kuponları te'diyâtının güçleşmesi Avrupa devletlerinin müdahalesini ve Londra konferansı mukadderâtından olan malı Avrupa komisyonunun tekrar Mısır'a duhûlünü icap ideceğinden İngilizler için bu pereseye vardığını anlatmamak ve haliyle sürü gelmek için vâridât-ı cedide tahdisiyle meşguldürler. Lakin ahali-i Mısriye zaten ağır vergiler altında ezilmekte ve zira hemen umumiyetle hükümet için çalışmış olmakta idiğinden bu sebeple zira'at ve ticarete haleb gelerek Mısır, pirincin ve buğdayın ve şekerin menbaı olmak üzere meşhur iken şimdi kendisini idare idememek mûlabesesiyle Hind'den ve Avrupa'dan pirinç ve şeker ve Anadolu'dan ve yine Avrupa ve Hind'den buğday gelir. Pamuk ticareti dahi sevâbık-ı misillü revaçlı olmaktan başka cüz'i seneden beri daha nebat iken bir nevi bucakların hârına uğramakta ve iki sene evvel günde yüz elli bin lira devir iden bankalar şimdi ancak otuz bin lira devir idebildiğini alenen söyleyip şikâyet itmektedirler.

Bu halin setr ve ihfâsı nakabil olduğundan ekseri erbab-ı vukûf ve malumat-ı mu'amelenin bu suretle devamı halinde bir iki sene kadar Mısır'ın kamilen tâ'til-i te'diyât ideceğini tahmin ve İngilizlerin bu hal-i gafilane icra itmeyip ancak tahkik-i maliye komisyonunun işe çâre-sâz olabileceği bir vakitte içtimânı men etmek üzere kasden setr-i hakikat ve emsali su'i-istimal ile işi ta tâ'til-i te'diyâta kadar mektûmen götürüp evvel vakit Avrupa'ya işte Mısır bu hal üzere kalır ise bütün dünyanın parasını çürütmüş ve idarece de adem-i iktidarını ispat itmiş olduğundan ba'demâ bilmeceburiye Mısır'ı himaye-i resmiyeme alıp düyûnunu dahi tediye ideceğim diye ilan etmek gibi bir hayli sâlik olduğuna hüküm idiyor.

Hatta mesmû'ât-ı kuvveye göre elyevm Mısır'ın herkesin nazar-ı mütâ'alasında olan bütçesi zâhir ve bâtın iki kısma munkasım olup setr-i hakikatle fakat hal-i hazırı temdid idebilmek için şimdi Mısır bankalarından yine İngilizlerin

delâletiyle hafi hafi istikrâzları vukû bulmakta ve bugüne kadar idilen istikrâzât-ı hafiyenin miktarı sekiz dokuz yüz bin lirayı geçtiği hesap idilmektedir.

“İngilizlerin Mısır hakkında mahsusi olan niyetleri”

Hıttâ-ı Mısriye hakkında İngiltereli fikren başlıca iki kısım olup kısmın birisi burasının İngiltere’ye ilhakını kati’en ilan itmek ve diğer kısmı dahi kendilerinin bir devlet-i bahri olmaları cihetle Mısır’ın iltihakını ilan ittikten sonra ileride İngiltere ile muhârib olabilecek bir devlete karşı Mısır İngiltere’nin en zayıf bir noktası olarak berren müdafa’asına kadar siyab olamayacakları velhasıl Mısır’ın müdafa’a ve muhafazası kendilerine pek azim bir bâr olacağı mülâhazâtıyla Mısır yine Devlet-i Âliyye elinde tasavvur ittikleri bir suretle kalmak ve fakat üzerinde Devlet-i Âliyye ile belki mesâvi bir hukuk tutmak ve başlıca Mısır veyahud Süveyş Kanalı İngilizler için emin ve her daim kendilerine güşâde bulunmak üzere Devlet-i Âliyye ile bir suret-i i’tilâfiye karar virerek bundan sonra başka bir devletin sebep-i men el-esbab Mısır’a girememesi vesâ’ilini istihsâl ve takviye iyleyerek işin içinden sıyrılmak hevesinde iseler de şu mübâyenet-i ara ile beraber bir seneden beri her hüküm ve kararına parlamentoda ekseriyet kazanabilecek kuvvetli bir kabinenin vücuda gelememesi ve bir yandan da burada dolgun ma’aşlarla vakitlerini hoş geçiren İngilizlerin memuriyetlerinden devir olmamak için İngiltere’de parlamento azalarına veye sâ’ireye bir düziye yazmakta oldukları itma-ı âmiz mekâtibin tesirâtı tarafına dahi fikirlerini ihtiyad ile işa’aya mecburiyet verdiğiinden ve haddi zatında gerek mülâhaza-i maruzadan ve gerek tahmin olunduğuna göre alenen ahid şekinlikle Berlin mu’ahedesini nakz itmeye cesaretden beyinlerinde ittifak hasıl olmadığından işte bu hal ile sürümcemeye bırakıp meseleye ilcâ’ât-ı zamaniye hal ittirmek istedikleri anlaşılıyor.

Hatta yine İngiliz menâbilerinden çıkıp ve asıl sem-i dikkat olan havadise nazaran şu sırada Avusturya ve Rusya arasında Devlet-i Âliyye ile Bulgaristan veya Rusya beyinlerinde bir gâ’ile tahaddüs ider ise Avrupa’nın meşgul olacağı öyle bir kargaşalıkta evvelce bu senenin Avusturyalı yerine geçtiği zaman kullandıkları lisan desâ’is-i âmiz misillü İngilizlere göre Devlet-i Âliyye’nin artık Mısır’ı himayeye kadar siyâb olamayacağına dem vurarak cüz’i seneden beri Mısır’da vuku bulan ibkâ-i asayiş hizmetlerine mukâfâten himaye vazifesini ifaya ancak İngiltere’nin layık olduğunu bil-ilan maksad-ı manevilerine vusûl için düpe düz fırsat olanlarda çok imiş. Hâlât-ı ma’rûzaları ve bunları teyit idecek karâ’in ve imarat-ı sa’ireden müstedildir ki çâkerlerinin buraya gelmesini icap iden mukâvelenâme-i maluma İngilizlerin Mısır’da

imtidâd-ı ikametlerini umum-u Avrupa'ya karşı bir şekil meşrûnda göstermek ve şayet gözetilen fırsatı elde idemeyipte tahliyeyi husûl-ü mecburiyet halinde dahi saltanat-ı seniyye ile şerâ'it-i tahliye tayine açık bir kapı bulundurmamak maksadına mübteni olmak lazım gelir. Fakat şimdi İngiliz komiserinin lisanında Nil boyunca Sudan ticaretinin kesadıyla Sudanlıların sukunetini bil-istihsal hulûl idecek eylül ve teşrin evvele kadar memur râ'iyeti olduğumuz mesalihe nihayet virsekte avdet eylesek gibi sözlerle beraber ikide birde tahliye şerâ'itini tezekkür itsek gibi devran iden tefevvühât-ı mukâvelenâmenin asıl ehemmiyet verilen ciheti altıncı bendi olmak lazım gelir ki bizce en mühim olan asker tanzimi meselesi haliyle kalıp ya hiç nazar-ı ehemmiyete alınmamak veya tahliye mukâvelésinin sonuna bırakmak isteniyor.

“Buraca ki veza'if-i çakeranemin teferru'atına da'ir mülâhazat”

Buraya muvâsalat-ı bizkanemden biri mukâvelenâme-i malumadan münba'is idenlerle mevzu ba'is makâl olan mevâd hıttâ-i Mısriye'de İngilizlerin ikamet için başlıca vesile-i zahire ad ittikleri Sudan şûrişinin evvelen indifâyla asayişin istikrar ve istihsâl ve asakir-i Mısriye'nin iktizâsı vechile tensiki maddeleri olup gerçi şu'abât idare-i dahiliye-i Mısriye'nin ahlak ve emzicen ahali ve mahalliye göre ıslahına müte'allik tadilat-ı nizamiyenin Hidiviyete virilmiş olan ferâmin-i aliye ahkam-ı da'iresinde icrası dahi hasb-ı el-mukâvele vazife-i esasiyemiz iktizasından ise de Mısır için İngilizlerin netice-i kasıd ve garzleri anlaşılmağızın ıslahat-ı mezkûreye girişilememiştir. Her ne kadar ara sıra İngiliz komiseri Sudan işi ve tensik-i asker maddesi mu'allak kala dursun umur-u memuremizin diğer fûrû'atına bakılmak gibi tebligatta bulunuyor ise de başlıca bundan maksadı Mısır'da gayet önü açık bir surette bırakılmış olan kapitülasyonun ref veya taklili ve ecnebilere dahi ta'alluk idebilecek suretle hazine-i Mısriye için vâridât-ı cedide ihdâsı ve Avrupalının 1880 tarihinde tesis ve elyevm her bendini muhafazaya nigâh-bân olduğu tasfiye-i maliye kanununun külli ve cüz'i bazı cihetlerine dokunmak ve mümkün olur ise bozmağa çalışarak Mısır'da kendilerinin bütün bütün birleşmesine mani ad iddikleri Mısır maliyesinin internasyonalizmden kurtulmasına hizmet idilmek misillü tasvirât ıslahiyelerine yol aramaktan ve bu işe saltanat-ı seniyye nüfuzunun isti'mâliyle atiyen İngiliz menfa'atine hizmet edilmiş olmaktan ibaret görüldüğü cihetle taraf-ı çakeranemden evvelki iki madde ileri sürülerek diğerleri hakkında bakılacak ve idilecek gibi sözlerle imrâ'r-ı vakit idilmektedir. Çünkü bu misillü İngiliz menfa'atine yarayabilecek hususat-ı Mısriye'nin kafisinde sâ'ir Avrupa devletleri dahi hemen bilumum suret-i katiyede muhalefette oldukları his olunmakta ve bina'en-aleyh ıslahat-ı sâ'ire-i

mezkûreye İngilizlerin Mısır hakkındaki niyet-i esasiyeleri bilindikten sonra bakılmak lüzumu muktezayât-ı halden ad idilmektedir. Tesfiye kanunu hükmünce İskenderiye limanı ile Timur yolunun hasılatı düyûna mahsus idiğinden şayet Dimyat'ta bir liman yapılıyor ve nehrin denize olan ağzı sefayet-i mürûruna salih bir hale konuluyor ise Dimyat'ta kesb-i şeref ideceğinden ve Diyonata'da rehiniyetle mukayyed bulunamayacağından kanun-u mezkûrun bu babdaki fıkraları şu suretle çürütülmek için derhal bir müte'ahhid bularak Dimyat'ta liman yapmak imtiyazını virmek üzereler iken bu hal İskenderiye'nin izalen şerefiyle beraber ticaretine külli hasar vereceğinden İskenderiye ahalisinden - yaptırınların tâ'til-i işgal itmesi münasebetiyle on iki bin kadar amele açıkta kalmış ve dün cema'atiyle Hidivin ikametgâhına gitmiş ve arz-ı haller virmiş olduklarından vehamet-i encâm görülerek imtiyaz-ı mezkûrun itası tasvirinden vaz geçilmek me'mul olup ve eğer herçi-bâd-âbâd imtiyaz-ı mezkûru virmeye kıyam iderler ise düyun-u sendikanın protestosuyla devletlerin men-i icra'ata tasdileri mesmudur. İşte bu da tasfiye kanununu bozmaya mahsus olan sani'alardan birisidir.

“Mütâla'a-ı Kahire”

Müstagni-i arz ve beyan olduğu üzere mesele-i Mısriye'nin bir hüsn-ü neticeye isâli İngilizlerin buradan çıkmalarıyla hasıl olup hal-i hazır hükmünce bunun sever-i icrasını temin itmek idiği iki suretten birisinin hayyiz-i irsâlimle mümkün olur zan-ı acizanendeyim. Onun birisi çünkü mukâvele-i hazıra İngilizlerin Mısır'ı tahliye idebilmeye hazırlanmaları vesile-i zahiresiyle akd olunmuş ve tahliyeden evvel Mısır'da icrasını lâ-büd ad ittikleri şeylerin başlıcaları ise bilittifâk Sudan asayişinin i'ade ve istikrârı ve Mısır kuvve-i askeriyesinin tensiki maddeleri olduğu halde işte Mısır'ın askerini tanzim ve Sudan'da asayiş takdire medar olacak surette tertip idilen layihayı Hidiv kollarının dahi kabulüyle meydana koymaklığımız ondan atiyen hasıl olacak bir mesuliyet var ise onu der-uhde iylemek demek olacağı ecelden bu suretin hukuk hükümran-ı saltanat-ı seniyyelerine tecavüz adıyla İngilizlerin öteden beri vukû'undan muhteriz olduğu Avrupa müdahalesini davet idecek bir galebe meselesinin ifrâğıdır. Mamafîğ Avrupa'nın hükmüne düşen işlerimizin şimdiye kadar pek de netayic hissine kesb idememesine ve mesele-i Mısriye ise halen ve mevki'en daha ziyade nazik bir mesele olmasına nazaran bu mesele Avrupa'yı hükm-ü davet itmek tedbiri - son tedabirden biri ad olunmak lazım geleceği ve fakat tahkik-i mali komisyonunun gelmesini isti'câl itmek muktezi olduğu itikadındayım. İkincisi mukâvelenâmenin altıncı bendi hükmünce ahiren devletin beyninde mahal-i münasip

ile İngiliz askerinin Mısır'dan çıkılması suretini tayin idecek bir halde atiyen akd olunacak mukavelenameye İngiliz komiseri fevkalade ehemmiyet vermekte ve hatta buna "tahliye şerâ'itini mübeyyen mukâvele-i atiyeye" tabiriyle yad iylemekte olduğundan ve ibtidâda işe başladığı sırada ikide birde tahliye şerâ'itini hazırlasak deyip durmasından ve Sudan asayişinin i'adesiyle Mısır askerinin tensikine dahi yanaşmamasından mukâvele-i atiyenin renk verişine tahsil vukuf itmezden evvel buraca İngiliz menfa'atine muğâyir ciddi hiçbir ıslahata girmeyeceği mahsustur. Çünkü kanalın İngilizlere her da'im güşâde tutulması ve Mısır'da Devlet-i Âliyye'den sonra İngilizlerin sâ'ir devletlere takdim olunarak bir güne hakları itiraf olunması gibi teminini aradıkları şeyler evvel vakit meydana çıkacağından ve gerçi sonraları taraf-ı çakeranemden bu babda cüz'i kere mukâvele-i atiyeye-i mezkûreyi gayr-i resmi bir surette müzakereye hazır bulunduğum söylenilerek müzakeresi arzu olunan şeyleri meydana koyması istenildi ise de o sırada Gladston kabinesinin mevkı-i iktidara gelmesi hasebiyle ya kabinenin komiseri bu babda talimat vermesinden veya kabinenin kararını ve mülkünü bildiği cihetle ahiz talimat için müraca'atın abes olacağını kestirdiğinden elhasıl hakikat-i mechul olan bir sebepten naşi bu babda kendilerince lazım gelen esasa da'ir kabinesinden talimat almadığını ve kollarınca söylenecek bir söz var ise müzakeresine gireceğini cevaben beyan itmiş ve çakerleri dahi kendisi meydana bir şey kor ise müzakeresine hazır olduğumun beyanıyla işin üzerine varılmamış idi.

Müşar'ün-ileyh komiser fi elvaki İngiltere'nin muhafazakâr fırka-i siyasisine tabi olup mukâvelenâmemiz dahi bu fırka-i siyasi ser-kârda iken akd olunmuş idiğinden geçen sene birden bire o fırkanın iktidardan düşüp Gladston fırkasının mevkı-i iktidara gelmesi ve gerçi Gladston kabinesinin müşar'ün-ileyh komiseri kendi fırkaları mensubatından biriyle tebdil itmedikleri der-kâr ise de Mısır'daki İngiliz general konsolos Baring Gladston fırkası mensubatından ve kabinece nafiz el-kelim ve haşince bir adam olduğunda müşar'ün-ileyh komiser evvel vakitten beri serbest-i hareketini kayıp itmiş ve haddi zatında mezkûr kabinede bekasından emirvar olmayarak yalnız İrlanda işinden başka mesalih-i sâ'ireye cidden giremeyip oluruyla idare-i mesalih eylediği bu defa parlamentonun ikinci intihabında ekseriyet kazanamayıp istifaya hazırlanmalarından müstedil bulunmuş olmağla Sir Wollf'un talimat alamadım dimesi ve mevkı-i marûz icabınca kendiliğinden bir işe girememesi tabi ve sahih olmak muhtemeldir.

Bugün Gladston kabinesinin istifaya karar verdiği ve muhafazakârların mevki-i iktidara geleceği havadisi telgraflar mündericâtından müstebân olmakla ve mezkûr İngiliz konsolosu dahi cüz'i mah mezunen evvelki gün Londra'ya gitmiş bulunmakla şimdi Wolff'un vaz'iyeti değişmiş olacağından bu güne kadar hükm-ü suret icrasızlık halinden çıkabilmesi muhtemel ise de bu da muhafazakâr kabinesinin teşkili ve parlamentonun ictimâyyla parlamentoda tebeyyün idecek kuvvetlerine tabi olacağından bir ay kadar daha bu kararsızlık hali baki olsa geredir. Elhasıl ikinci tedbir şerâ'it-i tahliye tabir ittikleri mukâvele-i atiyenin ortalığa işâ'a olunmamak üzere neden ibaret olabileceği iki kabine beyninde veyahud burada hafiyen bilmukabele öğrenilip onun verebileceği neticeye göre hareket idilmek suretleri hatıra gelir ise de bunlar hep mütala'at-ı kasıra ve nakısa kabilinden olup memelik-i şahanelerinin mahfuziyet-i abdiyeyi iktidarına ve hilafet-i mu'azzama-i İslamiyenin idame-i şevket ve şanına müte'allik olan tedabir mahbut envar keramet olan mübarek ve cidan elham-ı beyan hazret-i hilafet-penahiye göre ayan olduğu ve bizkanın ara-i za'if müranesi ise ihata-i ulviyyat idecek suretle şümullu olamamak tabi'i cihetiyle ferman-ı keramet-i nişan hazret-i zıll-ullahi hangi suretin vücudunu muktezi görür ise işte o cihetle her hal-i vakarda badi'en selamet ve necat olacağı şehrinde veli rehin-i alem alem-şümül cenab-ı hilafet-penahileri buyruldukta olbabda ve kati'en ahvalde emr-i ferman veli el-emir ve el-ihsan efendimiz hazretlerindedir”

1.2.2. Halim Paşa'nın Lâyihası

Halim Paşa'nın lâyihası² 29 Z 1302 (9 Ekim 1885) tarihli olup 15 sayfadan (10 varak 4 sayfa boş) ibarettir. İsmail ve Tefvik Paşa'nın Hidivlikleri zamanında Mısır'ın siyasi ve mali durumu, Sudan muharebeleri, Muhammed Ahmed meselesi, Said Paşa'nın Hidivliği zamanında Sudan idaresinin kendisine verilmesi üzerine yaptığı icraat, İngilizlerin Mısır'ı istila veya himayeleri hakkındaki düşüncelerini içerir.

“Merhum Mehmed Ali Paşa'nın evladından henüz ber-hayâtta bulunan son ferdinden yeganesi olduğum gibi İsmail Paşa'nın istihsal eylediği Hidiviyetin ilk re'is-i nazırı dahi intihab edilmiş bulunduğumdan o zamandan beri biçare memleketimin dûçar olageldiği tazyikâta karşı hasbe'l-me'memûriyye uğraşmış bulunduğumdan ve bundan ma'adâ vatanıma olan müctem-i nezd-i millette dahi

² BOA, Dosya No: 84, Fon Kodu: YEE, Gömlek No: 1. Halim Paşa'nın H. 29 Z 1302/9 Ekim 1885 tarihli layihası. Halim Paşa, Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın oğullarından biridir.

ma'rûf ve ma'lûm olmak hasebiyle bu yüzden dahi hâ'iz-i şeref ve haysiyet bir Mısırlı olarak bilhassa memleketimde şu son senelerde zuhura gelen vukû'attan fevkalade müte'essir olan bir vatanperver bulunduğumdan memleketim hakkındaki müta'alatımı der-miyân için "Nineteenty Century" gazetesinde bir iki sahifelik yer vermenizi rica ederim.

Mısır'da şimdiki ahvali tevellüd iden vukû'at iyleme ve medideden dolayı biltabi ve pek ziyade müte'essir olmuş isem de şimdiki kadar pek çok kereler tedkik idilmiş olan böyle bir zemin üzerinde te'essürat-ı zatiye sâ'ikiyle uzun uzadı idare-i efkâr itmeyeceğim. Zira bu yoldaki tafsilâtın fa'idesi meskûn olduğu halde zahmeti çoktur.

Fakat vuku'at-ı ahirenin zuhurunda bilhassa te'essüratı görülmüş olan mukaddime-i vukû'atın bir hulâsasını yazmadan geçmek dahi mümkün olamaz.

Biraderim Said Paşa, 1863 senesinde vefat eylediği zaman Mısır hal-i ma'dûdiyyette idi. Memleketin mecmû düyûn beş milyon İngiliz lirasından ibaret olup bunun dahi ancak nisfından az bir mikdarı hariciyedeki dâyinlerin alacakları idi.

Memleketin felaketleri yakınım İsmail Paşa'nın hükümetiyle beraber ibtida eyledi. Mezkûr felaketler müşâr'ün-ileyh su'i ahlâkının netayic tabiyesinden ma'dûd olup hatta kendisinin makam-ı Hidiviyetin sakati dahi bu neticelerin birisi ad oluna bilir. İsmail Paşa, makam-ı Hidiviyete gelmezden evvel Hidiv olmayı pek ziyade arzu eylerler idi. Makam-ı mezkura gelince tabi'atında galip olan iki ihmaki yani cem-i mal ve kesb-i şöhret ve şan arzusu meydana çıktı. Kendisi bir taraftan cem ve edhar-ı servet itmek ve diğer cihetten meydan-ı siyasiyatta gayet şaşalı bir iş görmek arzusunda idi. İsmail paşa, fatânet ve zekâvetten bilkülliye mahrum değil ise de hasıl-ı maksadı temin için lazım olan sebattan ve dakika-sencat harekettten mahrum bulunması hasebiyle hevesât vakası gerek Mısır ve gerek kendi için mûcib-i felaket olmuştur. Zira Mısır gibi ahval-i mahalliyesi pek sade ve kabiliyyat idaresi pek basit olan bir memleket onun hayâlât-ı vesi'asının icrasına meydan-ı müsa'id olamaz idi. İsmail Paşa'yı makam-ı Hidiviyete geçtiği sırada tanıyanlar içinde bir adam var mıdır ki "Ben her şeyden evvel bir kâr uşağıyım" sözlerini bir defa kendisinden işitmemiş olsun? Para kazanmak arzusunu müşâr'ün-ileyha hiçbir vakit ketim itmiş olması şöyle dursun bunu maksat-ı esası olarak o kadar an'ane ile ilan eyler idi ki bu hal sarayına birtakım serserileri celp itmeğe bâ'is olmuştur. Huzurumda der ki bir gün yine derd-i zebani olan mezkûr cümleyi tekrarladığı sırada huzzardan birisi "Biz sizi her şeyden evvel Mısır Hidivi olmak üzere telakki ediyoruz" demiş olduğundan bu

söze yegâne cevap olarak çehresindeki eser-i infi'alinden başka cevab-ı şafisi görülmedi. Zira İsmail Paşa, bulunduğu mevki-i aliyyenin kendisine tahmil eylediği veza'if-i mühim ile böyle bir sözün tevâfık itmeyeceği kendisine ihtar edilmesini hiç beğenmez idi. Kendisi zengin olmak ve büyük görünmek isteyip bu iki arzusundan ma'ada husûsât-ı sâ'irenin kafisi hep ikinci derece-i ehemmiyette şeylerden ibaret kalır idi.

Darfur'un fethi ile Habeşistan seferini İsmail Paşa, mahzâ kendi ehemmiyetini artırmak için iltizam iylemiş olup bunlardan birincisi eğerçi Zübeyr Paşa'nın semere-i hamiyetle netice-i pezir muvafakat olmuş ise de ikincisinin müntic adem-i muvaffakatı olması esbabı hakkında olsa olsa sefer-i mezkûre kumanda iden Ratip Paşa bazı gün tafsilat virebilir. Lakin İsmail Paşa'nın bu teşebbüsata girişmekten maksat-ı yeganesi Mısır Hidiviyeti unvanına Darfur ve Habeşistan hükümdarlığı unvanı da zamime idebilmekten ibaret idi. Müşar'un-ileyh bütün müddet-i hükümeti bir muvaffakatsizlik devri olduğunu umum-u alem biliyor. Müddet-i mezkûre her muvaffakatsizliklerinin netayici müşar'un-ileyhin sükutuyla hıtâm bulmamış olup sükutundan altı sene sonra yani bugün ki günde dahi göze çarpacak bir haldedir. Lakin bu adem-i muvaffakiyyetin esbabı ne memlekete ne ahaliye ne de hiçbir vak'a-i hariciyenin ilcâ'âtına atıf olunamayıp bilzat İsmail Paşa'ya ma'tuf olmak lazım geleceğini ise alem bilemez. Müşar'un-ileyh memuriyetinin vaza'if-i cedidesinden hiç birisini mühimsemedi. Yalnız kendi meyliyât-ı mahsusasına tabi olarak bilhassa Mısır gibi bir memlekette saffet-i hakimiyetle kati'en kabil-i tevfik olmayacak mekasıdın arkası sıra koştı. Bu ifadem üzerinde bayağı ısrar göstermek isterim. Zira Mısır idarece hiçbir vakit hiçbir gün müşkilat-ı mahsusa tevellüd itmemiş olan bir yerdir. Memleket-i mezkûreyi teşkil iden anasır pek basit ve sehil el-idare olup bugün dûçâr olduğu müşkilat ise tabi değil arizi yani İsmail Paşa'nın bilfi'il hazırladığı şeylerdir. Bundan sonra başka maddelerin tedkikine girişmek ister isem de İsmail Paşa'nın bilzat hazırlamış olduğu karışıklıkların netice-i tabiyesi olarak fikrine ariz olan teşettüt-ü kâmilî dahi buracıkta beyana mecburum. Kendisinin muhakemat-ı akliyesinde muvâzenet bulunmadığını ve zihnine perişanlık arz olduğunu suret-i bedihiyede ispat idecek bir şey var ise de o da Sir Wilson ve Mösyö Dübiliz'in izasından buldukları heyet-i muhteliteye düşürmek üzere bir nümayiş-i askeri tertip ve icra eylemiştir. Hidiv müşar'un-ileyhin şu tedbirleri mu'ahharen ser-zede-i sahi-i zuhur olan vuku'at üzerinde pek me'sûm bir te'essür göstermiştir. Halbuki İsmail Paşa'nın kendi memleketine kendisi ihtilal virmek suretindeki hareket-i mecnunanesi

yalnız bundan ibaret kalmamıştır. Mu'ahharen yine kendisinin tasvir ve tertip itmiş olduğu “meclis malı” dahi ahvalin bir kat daha kesb-i vehamet itmesine bâdi olmuştur. İsmail Paşa'nın hazır bulunduğu meclis-i mezkûr merhum şeyh - hanesinde ictima eyler idi. Fi el-hakika efkâr-ı müstebiddânesi galip olan ve hükümeti dahi esas bir hükümet-i keyfiyeden ibaret bulunan bir prensin kendi kabâyihini unutarak riyasetinde bulunduğu hükümetine muhalefet ve mukavemet göstermek üzere ne yapabileceklerini ordu ve ahaliye talim itmesinden daha garip ve daha mecnunane bir temaşa olamaz.

İsmail paşa sukût eylediği zaman memleket ile tevâbi bir Herc ü Merc halinde ve müştâk-ı adalet olan ahalinin efkârını da bir heyecan ve gazap içinde bırakmış idi ki on yedi sene devam iden müddet-i hükümetince kendi efkâr ve arzu hod-gâmânesine hıdmetten başka hiçbir şeye atıf-ı nazar-ı ehemmiyet idilmemiş olan bir memlekette bundan başka bir hal görülemeyeceği tabi'ıyyât umurdandır.

Hakikat-i fevt lâ-yu'ad ta'yişine mahsus olan parası dahi elinden alınarak mahv idilen ve bir zalim-i hadime karşı sert ve suret göstermek lazım geldiğinde derhal tedabir-i anife ile o cesaretleri dahi kırılmış olan Mısır ahali için on yedi sene zarfında şayan-ı şükran hiçbir iş görülmemiştir.

İsmail Paşa'nın sukûtundan biraz sonra Mısır'da Paşa-ı müşar'ün-ileyhinin hükümetinden memleket-i kurtarmış zannıyla Avrupa hakkında bayağı bir his-i şükran peyda olarak hatta ahali her ne kadar Tevfik Paşa'ya dahi pek ziyade müteveccid değil ise de mevkı-i iktidarda kalması şayet siyasete nihayet verir diye bu tebdili adeta meserret ile telakki iyledi. Tevfik Paşa dahi eğerçe akûl-u kasıra ashabından ise de Mısır evvelki hal-i sükununda bulunmuş olsa idi öyle idaresi kolay olan bir memlekette yine âlâ gül hal-i hükümet idebilir idi. Lakin pederinin memleket-i mezkûreyi isâl itmiş olduğu hale nazaran Mısır'ı idare için Tevfik Paşa değil başka iktidarda bir Hidivin vücuduna lüzum his idiyor idi. Mısır'ın her ecnebi dostları ise güya Tevfik Paşa'nın muhafaza-i bekay-ı hükümeti için o kadar gayr-i mütenâsip tedabire müraca'at itmeleri ve kendisinin hal ve mevkini takviye için o kadar hatalar eylemişlerdir ki tedabir-i mezkûrenin adeta müşar'ün-ileyhin adavete hal ve mevkini hiç müşâbihsine tenzil için tasvir ve tertip idilmiş olduğunu zana kadar mahal vardır.

İşte dostlarının tedabiri bu kadar sahif olduğunu Tevfik Paşa dahi o zekâvetsizliğiyle beraber anlayınca Arabi ile akd-i mukavele iderek Riyaz Paşa heyet-i nazırı mevkı-i iktidardan düştü ki onun bu hareketi dahi pederinin hareketine benzedi. Yani bir iki ay zarfında peder ve oğul olan iki prens kendilerini taht-ı

tahkime alan bir heyet-i nazırdan kurtulmak için bilzat kendi hükümetleri aleyhinde yine kendileri ihtilal uyandırmak su'î tedbirinde bulunmuş oldular. Bu fikr-i ihtilal bir azgın küheyleylen demek olup Tefvik Paşa o küheyleyanın tabiyeti hakkında hiçbir fikir hasıl eylememiş olduğu halde dizginlerini kuşatmış idi. Habuki onu istediği gibi kullanacak zannında bulunur iken hayvanın öyle kim alır takımdan olduğunu anladı ise de artık iş işten geçmiş idi. Zira kendi eliyle hazırladığı fikr-i ihtilali teskin için kati'en gayr-i muktedir olduğunu kemâli dehşetle görüp meyyus oldu.

Heyet-i murâkabenin Mısır için mûcib-i menâfi olduğunu her ne kadar bazı ecebiler zan ve itikadda bulunmuşlar ise de ben bu itikadlardan kati nazar Mösyö Gladston'un efkârını kabul iderek heyet-i murâkabenin Mısırca iyilikten ziyade fenalık itmiş olduğunu der-miyan ideceğim. Heyet-i mezkûre İsmail Paşa'nın ahaliye tahmil eylediği tâkat-güdâz bar-ı tekalif-i ta'dil idecek yerde onları hemen de haliyle bıraktığı gibi Mısır'da tahsil-i vergi ahval-i muğâyir insaniyet bir suretde olarak fenalığın asıl birinci sebebi dahi ahval-i mezkûreden ibaret olduğu halde heyet-i murâkabe ahval-i mezkûreyi büsbütün değil pek az buçuk bile ıslah itmemiştir. İsmail Paşa zamanında vergi tahsildarları senede on iki defa memleketi devir iderler iken heyet-i murâkabe bu deviri dokuz aya tenzil itmekle güya mucize derecesinde bir iş görmüş zannında bulundu. Halbuki dokuz devirin beşi bütün bütün fazla olup yalnız dört taksit ile tekâlif-i Mısriye istifa olunabilir. Bu ahval-i biçare fellâha müsterihâne bir soluk alacak kadar rahat vermediği gibi hayatının bir kısmı dahi kendisine a'id olduğunu his ettirmemiş ve vergi vermekten ve eğer vermez ise dayak yemekten başka şey için hak olmadığını hiç olmaz ise düşünüp hülya etmek tarikini bile temin idememiştir. Bu ahval- esef-i is'timâl içinde fellâhlar için tahsildarlara para veremedikçe hiç olmaz ise kendilerini dayaktan kurtarmak hususuna yegâne vasita-i mu'avenet ve tarik-i selamet birtakım mu'amelecilere müraca'attan ve onlarla gayet mü'ellim pazarlıklara girişmekten ibaret kalmıştır ki bu dahi vergi memurlarının semere-i sû'î is'timâlatı olarak meydana çıkmıştır. Halbuki fellâhlar sabırlı ve hüsn-ü suretle vergi veren bir halktır. Lakin kendilerinin şu haline bakıp da sabırlarını tüketmemelidir. İsmail Paşa bu yolda harekette bulundu ve heyet-i murâkabenin tedabir-i tahaffuz-kârânesi hükümsüz kaldı. Köylüler mahsulatlarının ismanını almadıkça kendilerinden vergi talep idilmemelidir. Merhum pederimiz zamanın da fevkalade ri'ayet göstermiş olan şu ahval tekrar tesis idilecek olsa fellâhların mesa'isine bir şevk-i cedid gelip kendileri başka bir adam olacaklardır. Zira bu halde mu'amelecilerin netice-i zulmünden kurtulup semere-i mesa'isinden müstefid olmakla

şimdiki hal sefilane ve nevmidânesinin öte tarafında biraz parlakça bir ikbâl-i istikbâl dahi bulunduğunu görecektir. Şu satırları okuyanların fikirlerine bilhassa birleştirmek istediğim bir şey var ise oda bin sekiz yüz seksen senesinde Mısır ve Sudan'da adl-i vedad için husule gelmiş olan zaruret ve ihtiyacın artık da'ire-i i'tidâlde kalmayacak bir dereceyi bulmuş olmasıdır. Bidâyet halde Mısır ahalisini ıslah itmek veyehut kendilerini tevâ'üd-i siyasiye meratibine çıkarmak vazifesini der-uhde idenler ahali-i mezkûreye en basit tevâ'üd-i insaniyetkarane ile mu'avenet itmek ve şikayetini bitarafane bir surette araştırmak ve metâbi meyanında muvâfık-ı akl olan şeyleri is'âf eylemek zahmetini ihtiyar itmiş olsalar idi şu son üç sene zarfında biçare memleketimin düçâr olduğu fa'idesiz ve şayan-ı te'essüf seffâk-ı dem ile hiç kimseye fa'idesi olmaksızın zuhura gelen müşkilat ve karışıklıklar ve ondan mütevellid mesarifat dahi vukû'a gelmez idi. Lâkin vukû zaruret hükmünü alan şeyler vakı'a olmağla mani-i vukû kabil olamamış bulunan bir şey hakkında şimdi izhâr-ı tahazzün itmek beyhudedir. Maziden biraz ziyade bahs edişim pek ziyade mestûr olan bir madde hakkında umuma mevcut olan karışık fikirleri mahv ve bertaraf itmek arzu-u samimisinde bulunduğumdan neş'et idiyorum. Mutavassıt bir zekaya ha'iz olan bir adam meydana çıkıpta uzun uzadıya nazariyatı ve beyhude efkâr ve zünun batılları ve gayr-i kabil icra bir takım hayâlât ve tertibatı bertaraf iderek vukû'at-ı esasiyi yani İsmail Paşa'nın on yedi sene devam iden hükümeti esnasında fellâhların halini nazarı tedkike alır ve hal-i mezkûru hükümetin nokta-i nazar iğfâl-kâranesi ile değil belki tabiat-ı beşerinin ha'iz olduğu malumat-ı ibtida'i ve kıyasat-ı akliyyeye göre tedkik eyleyecek olur ise bila-sebt tasdik ve hüküm ider ki Mısır'da ahaliye hüsn-ü mu'amele itmek tarik-i iltizam olununca şimdiki fenalıkların önünü almak için pek az şey lazım olup bunca fenalıkların mahvı emeliyle zulüm ve adâvet ile değil beheme hâl suret-i te'lif-kârane ile mümkün ve kabildir.

Yine tekrar iderim ki Mısır fıkdan-ı adalet hastasıdır göstermiş olduğu sâ'ir alâ'im-i emrâz bu hastalığa karşı icra idilmek istinlat gayr-ı muvâfık mu'âlecattan ne'şet itmiştir. Sudan da dahi aynıyle bu hal zuhura gelmiştir. Memleket-i mezkûrede peyda olan ihtilal bidâyeti halde ve Mısır'da zuhura gelen hareket suretinde bir şey idiği vesa'it-i münasip isti'mâl idilerek bunun önünü almak işten bile değil idi. Zira ahali adaletten mahrum olarak sefilane ve zelilane yaşamaktan usanıp talep-i adaletten başka bir harekette bulunmuyor idi. Eğer Sudan için suret-i mu'tedilânede kararlaştırılacak bir tedbir-i fırsat elden kaçırılmaksızın vakit-i mühasipte mevki-i icraya konulmuş olsa idi hareket-i ihtilal-karânenin derhal önü alınacağına şüphe

idilemez idi. Lakin bir ecnebi ordusu Mısır'ı işgal idipte bu ordunun mensup olduğu milletten intihâb idilmiş olan zabitan Mısır ordusunu da ele alarak Sudan'a girince hal ve mevki büsbütün tebdil idi. Hicks Paşa'nın kumandası altında bulunan şu fırka-i seferinin mûcip olduğu fenalığın ta'dâdı gayr-i kabildir. Fırka-i seferi-i mezkûrenin sevkinden hasıl olan neticelerin med-i hisde ise de ilk hatada devam gösterildiği halde ondan daha fena neticeler çıkaracağı dahi aşikâr idi. Hicks Paşa ordusunun hareketine kadar Muhammed Ahmed veyahud Mehdi denilen adamın pekte o kadar büyük nüfuzu yok iken bu hareket-i askeriye merkûm için dahi hal ve mevki başkalaştırdı. Ondan sonra Mehdi hükümetinin adaletsizliğine karşı ihtilal iden ahalinin re'isi olmakla kalmadı. Mazhar-ı adalet olmak için mevcut olan inhimâkı ecnebi istilası sebebiyle bir gazez-i dindaraneye munkalib olduğundan Muhammed Ahmed bir din muharebesinin re'isi oldu kaldı. Sudanlıların şu agrâz-ı dindaranesi Mısır hükümetine dahi şâmil olurdu. Zira Mısır'daki Müslümanların nazarında olduğu gibi Sudan da bulunan ahali-i Müslim nazarında da Mısır hükümeti ahali-i Müslimi münkâd o emri itmek için ecnebi ve Hıristiyan bir hükümetin mu'âvenetine müraca'at itmiş olmakla itham olunmuyordu. Sudanlıların İngilizlere karşı vukû bulan muharebatta ve gösterdikleri eser-i şecâ'atin bir misli şimdiye kadar Mısır hükümetine karşı giriştikleri muharebenin hiç birisinde görülmemiştir. Şu halin ise mahzâ ahali-i mezkûrenin tebayindeki hissiyat-ı sübâ'iyi his-i dindarane ile pek ziyade münbasit eylemiş olmasından ne'şet eylediği aşikardır. Sudan askerleri Müslüman olan Mısırlılara karşı dahi bundan evvelce gerek feth-i Sudan zamanında ve gerek mücadelat-ı sâ'irede döğüşükleri zaman öyle pek ziyade arzu ile muharebeye gitmez ve yalnız Mısırlıların harekâtına karşı bir nevi muhalefet-i askeriye ilkâ ile iktiza iderler iken şimdi bütün şu ahval tebdil eylemiş ve Sudan cinsine mensup olanların kafasını bir inhimak-ı şedid - istila itmiştir. Avrupalıların muhtelif nokta-i nazarlarına göre gerek iyi ad olunsun gerek her kötü halde şu tehevüre ika-ı bâ'is olan birinci sebep imha idilmeyecek olursa tehevür-ü mezkûru tebdil itmek müşkil ve mahv iylemek ise hakikaten gayr-i mümkün olacaktır.

Birazda Fransız ve İngiliz murâkabesinden yani o me'şûm suret-i tesviyeden bahs etmek isterim: Şimdiki Hidivin kinciliği ve tecrübesizliği Fransa ve İngiltere'nin menafi maliye murahhaslarını vazife-i memuriyetlerinden haric bir takım umura kadar tevsi-i nüfuz eylemeğe sevk eylemiştir. Bunlar Hidivin iktidar ve nüfuzunu o derece sû'i-isti'mâl eylediler ki iki devlet heyet-i murâkabesinin tesisinden biraz zaman sonra Tefvik Paşa'nın kendi memleketinde her cihetce hiç nüfuzu kalmayıp Hidiviyete

mahsus olmak lazım gelen iktidar ve nüfuz kamilen heyet-i murâkabenin eline geçmiş idi. Lakin Mısırlılar suret-i ceryan vukû'attan hiçbir vechile bi haber olmakla beraber memleketlerinde nüfuz ve iktidarın şu suretle tebdil-i mevki itmesinden heyecana düşmediler. Zira Mısırlılar heyet-i murâkabeyi teşkil iden Fransız ve İngiliz murahhasları arasında mevcut olan rekabetin ve iki tarafın yekdiğerine karşı hafiyen besledikleri his-i hasudâne ve nefretin şu vechile inbisâtını görerek ahval-i mezkûreye Mısır'ın muhafaza-i muhtariyeti için bir nevi zaman ad idiyorlar ve bina'en-aleyh hal ve mevki bayağı hoşnut-kârane bir nazarla görüyorlardı.

Lakin bin sekiz yüz seksen bir senesinde Fransa Tunus üzerine bir tecavüzü uzatınca Mısırlıların bu nazariyatı dahi tahvil iderek bütün hitta-i Mısıriyeyi müdhiş bir heyecan istila eyledi. Efkâr-ı ahali vukû'at-ı sabıkayı başka bir nokta-i nazardan görmeye başladı. Kıbrıs ceziresinin İngiltere'ye terki dahi evvel emirde Mısırca bir te'siri mahsus hasıl itmiş iken Tunus vakası üzerine cezire-i mezkûrenin terki dahi pek manidar bir şey olmak üzere telakki idildi. Bunun üzerine ahali-i Mısıriye efkârından birtakım şüpheler uyanıp Mısırlıların kabil-i tesir olan fikri heyecana dûçâr olmuş ve heyet-i murâkabeyi evvelce nazar-ı hoşnudu görürler iken bu hoşnudu dahi bir nahoşnudiye tebdil eylemiştir. Bir halde ki İngiltere ve Fransa tarafında icra edilmekte olan teftişi Mısırlılar bundan evvel kendileri için bir vesile-i itminân buldular iken ba'd ezin bu teftiş iki devlet arasında mevcut olup Mısır'ın muhtariyetini tehlikeye düşürecek bir i'tilâf hakkı ve sinâ'i olmak üzere bakmaya başladılar ve Mısır'ın İngiltere hissesine tahsil idilen eczâ-ı memâlikten birisi olduğu zannına düştüler. Bina'en-aleyh pek çok zaman geçmeden Mısır'da İngiltere aleyhinde umumi bir emniyetsizlik peyda olarak his-i mezkûr ise ale'l-acele şiddetli bir husumet rengini almıştır.

İşte Mısır şu gibi malum te'sirata kapılmış bulunur iken ahval-i hazıra-i Mısıriyi alakadar dimek olan iki devlet-i ecnebiye hal-i tereddüt içinde bulunan Hidive Riyaz Paşa'yı re'is-i nuzzar eylemesini teklif eylediler. Vakı'a bâdi-i nazarda bu tedbir evvel kadar mühim ve müdhiş bir şey olmak üzere telakki idilemez ise de bunun dahi te'sirat-ı me'sûmesi pek ziyade olmuştur. Zira tedbir-i mezkûr kati'en ahalinin tebana muvaffak olmamakla beraber Tevfik Paşa'yı dahi öyle bir mevki düşürmüştür ki heyet-i murâkabenin pederini düşürdüğü hal ile bu mevki arasında pek çok müşâbehet görmüştür. Eğer Tevfik Paşa kendi kendiliğinden tefekküre muktedir bir adam olacak olsa idi daha bidâyet-i emirde şu halin nihayet emirdeki hatt-ı hareketini kendisine tayin ittiren mülâhazâttan daha vüs'atli bir takım müta'alata

girişmesini bilistilzam pederinin güya kendi hükümetini korkutmak için heyet-i askeriyyeye ettiği müraca'at üzerine heyet-i mezkûrenin evvelki derecesinde pek çok ziyade ehemmiyet kesb itmiş olduğunu ve bina'en-aleyh ordu-ı mezkûrenin bir aralık mesele-i mâliyyeye hesem ve fasıl itmek kendisine râci bir vazife olmuştur fikrine zehâb ile müşkilatın artacağını Hidiv müşar'ün-ileyh evvelden düşünürde heyet-i askeriyyeyi ikinci defa olarak bir daha tahrik itmekten tevellüd idecek tehlike-i azimeyi keşf iylediler idi. Lakin hal ve mevkîin hükümet-i hakikisi Tevfik Paşa'nın zihninde minceli olmadığı gibi Riyaz Paşa'nın mezalim-i da'imesi dahi kendisini me'yûsâne mutâlebâtta bulunmağa sevk eylediğinden müşar'ün-ileyhin zihninde zuhur iden yegâne tedbir pederinin heyet-i nuzzâr-ı muhteliteyi düşürmek üzere kullandığı ahvale müraca'attan ibaret kalmıştır.

Mısır ve Sudan'ın hal ve mevkî-i hakikisini tanıtmak ve hal ve mevkî-i mezkûrun vukû'at-ı sabıkaya ne rütbe-i nispet ve taliki olduğunu göstermek için lazım olan şeyleri bir vech bâla kâmilten arz iyledim zan iderim. Ahval-i mezkûrenin çare-i ıslahı dahi şu maruzatımdan müstebân olabilir ise de yeh fa'ideki bulunduğum mevki maruzat-ı mezkûreyi mufassal bir program suretine tutmaktan beni men idiyor. Mamafîğ o maruzata güzel bir suret-i mu'ayeneye kavviyen bilirim zan iderim. Türkçe de bize mütelevvin ve gayr-i mu'ayyen o saf-ı cami olan her şey ve hak ve tarik için deve kuşunu teşbih ideriz. Beyne'l-ahali misil-i sâ'ir olmuştur ki deve kuşundan uçması talep idilince deve olduğunu ve yük götürmesi teklif olununca kuş iddiğini söyler. İşte şimdiki halde Mısır hükümeti dahi deve kuşunun şu hal-i tereddüdünde bulunur. Bazı ahvalde İngilizleşir diğer bazısında Mısırlı olmak ister. Halbuki Mısır hükümetinin şu mütereddidâne ve gayr-i mu'ayyen hal-i hazırın bar-ı mesağlını yüklemekten kendisini bikudret ettiği gibi iyi bir istikbale doğrudan doğru yol alıp uçmaktan dahi men idiyor. Bedihidir ki şu hal-i iğtişâş İngiliz askeri tarafından muhafaza idilmekte olan şimdiki hükümetin bekası müddetince sürüp giderek müşkilat-ı mezkûre hiçbir zaman iktiham olunamayacaktır. Zira salâbet-i diniyye sahibi olan Müslümanların kafası sebep-i asliyesi bir Hıristiyan hükümetinin müdahalesinden ibaret olmak üzere kalben Hidivi itham idiyorlar. Bu meseleye politika nokta-i nazarından tedkik ve tettebbu-u muktedir bulunan ta'assubtan hali olan Müslümanlar ise ecnebilerin vücud-u me'şûmu bulunmasını Hidive atf eyliyorlar ki bunların şu efkârını mümkün değil hiçbir şey tağyir idemez. Bunun için der ki Tevfik Paşa dahi ba'd ezin yalnız başına Mısır'da kâ'im olamaz. Bina'en-aleyh Mısır'da

dahi bundan sonra başka bir kuvve-i el-zuhura muhtaç olmaksızın kendi kendine idame idebilecek sabit bir Mısır hükümeti bulunamaz.

Şu halde İngiltere devletinin Mısır'da kuvvetli bir hükümet te'sis itmeyinceye kadar oradan çıkılmayacağı bedihi bulunmakla beraber bu günki anasır-ı mevcude ile Mısır'da kuvvetli bir hükümet teşkil idilemeyeceği dahi bedihiyyât umurundan memleket-i mezkûre de ilan-ı himaye itmek veyahut orasını büsbütün zamime-i memalik eylemek ihtimalleri İngiltere için her an mevcut bulunacaktır. Ve bu ihtimallerin her hangisi husule gelecek olursa dahi Tevfik Paşa, İngiliz sefâ'in-i harbiyesinin baş tarafında bulunan heykeller gibi bir halde kalacaktır ki şu halin dahi ahval-i Mısriyenin her ciheti için birçok mahâzir-i bedihisi olduğu halde hiçbir taraf için bir gün fa'idesi görülmeyeceği dahi bedihiyyat umurdandır. Mısır hükümeti şimdiki halde müterekkib olduğu eczadan mürekkebe bir halde bulundukça İngilizler mümkün değil Müslümanların dostluğunu kazanamayacaklardır. Müslümanlar, İngilizlerin istilasını hoş görmeye me'il olsalar bile memleket için bu ecnebi istilası esbabını hazırlamış olan Müslüman memuriyet-i Mısriyeyi hiçbir zaman afv itmezler. Mısır'da iki nüfuz vardır ki bunlar elde olmaksızın hiçbir Hidiv Mısır'da esasen icra-ı hükümet idemez. Bu nüfuzun birisi zat-ı hazret-i hilafet-penahinin hüsn-ü teveccüh ve müzaheretini ve diğeri de ahalinin teveccühüdür. Eğer İngiltere devleti Mısır'ın kendi kendini idare idebilecek bir hükümet vücuda getirmeği cidden ve an-ı samim arzu idiyor ise bu arzusunun husulü için yalnız bir şey vardır ki o da zat-ı hazreti padişahinin vesatetini istihsâl eylemektir. Yegâne vasıta-i meşru bundan ibaret olduğu için yegâne vasıta-i muvaffakiyet dahi bundan ibarettir. Bu vasıtalar olmaksızın Mısır'da hiçbir Hidivin bilfa'al icra-ı hükümet idemeyeceği der-kâr olup şu iki nüfuzu meşrunun husule götüreceği müzâheretini dahi başka bir vasıta ile istihsâl kabil olamaz. Devlet-i Aliyyenin mu'âhedât-ı mevcud ile biltabi mahdud kalacak olan hukuk-u mukaddes-i hükümransı umur-u Mısriyenin her nevi müdahaleden masuniyetini temin itmekle beraber yalnız o hukukun mevcudiyeti Müslümanların münfa'il olan hissiyatını tatmış eyleyeceği gibi İngiltere'nin Mısır'da el-hâletü hâzihi pek meşuk olan ahval-i maddiyesi dahi büsbütün tebdil idecektir. Zira o halde İngiltere belkide meydana çıkardığı adamların menfa'at-i esası üzerine mübtteni bulunan dostluklarını ga'ib idecek ise de buna mukabil ahali-i Müslim nazarında şimdiye kadar ga'ib eylediği haysiyet ve itibarı tekrar kazanacaktır ki bu dahi Sudan da i'ade-i salih ve asayişe hayliden hayli yardım idecek ve İngiltere'nin hitta-i Mısriye dahilinde elyevm muhtel olan nüfuzu esas-ı mühim üzerine tesis eylemiş olacaktır.

Mısır'da İngiliz askerinin muhafazasından izade bir hüümet bulunacak olursa - - en büyük güzergâh tariki olan memleket-i mezkûrede İngiltere'nin biltabi arzu eylediği derecede sahip-i nüfuz olacağı korkusu birçok defalar beyan olunmuştur. İngiltere hükümetinin iştirak itmemek lazım geleceği beyhude korkulardan birisi de budur. Zira İngiltere'nin Mısır üzerinde icra ideceği nüfuz Avrupa devletleriyle olan münasebatına - olup Hidiv ile olan alakalarına mütevakkıf değildir. Mısır gibi küçük bir memleketin hiçbir devlete mukavemet gösterecek vesa'iti yoktur. Bir de Süveyş Kanalı inşa idildiğinden beri memleket-i mezkûre umumi geçit halini almıştır. Bina'en-aleyh Mısır her tarafı muhavven idecek surette harekâtında cidden itinakârane davranmalıdır. Pederim merhumun Mısır'da ilk defa olmak üzere vali gibi bir şems üzerinden hemen de üç bila asır kadar bir zaman geçti. Süveyş Kanalı'nın güşâdından evvel veyahud sonra İngiltere'nin müruruna izhâr-ı mümâna'ata kalkışmış bir Hidiv görülmüş müdür. Bu babda aklıma hiçbir misal gelmedi. Yalnız bir misal gelmiştir ki o da büsbütün başka bir surettedir. Hatırlıyorum ki Amiral Napir 1840 senesinde İskenderiyeyi abluka eylediği zaman pederime bir ültimatom göndermiş idi. O zaman Rusya, memleket mukâbeleten pederimin dahi Süveyş yolundan İngiliz posta çantalarıyla yolcularının geçilmesine müsaade göstermemesini teklif eylediler. Pederim “benimle muharebe iden İngiliz tamamı değil İngiltere hükümetidir” diyerek bu teklifi red iddi. Kendisi bilzat Kahire'ye giderek İngiliz posta çantalarıyla yolcularının müruru için bilcümle vesa'it-i teshilin hazırlanması hakkında emir verdi. Ve bunların mümkün mertebe emniyette bulunması için lazım gelen tedabiri bilzat ittihaz eyledi. Bu vesile ile İngiltere'nin en büyük bender ticaretleri pederime altın madalyalar gönderdiler ki bunlardan birisi hala yanımda mahfuzdur.

Şimdi Sudan hakkında bir iki söz söyleyim. Evvela Sudan ile Mısır'ın birbirinden tefriki ibrâ ve kati'en imkansızdır. Zira her iki memleketin ihtiyacat-ı mütekâbilesi bunları her zaman yekdiğerine celp iylemektedir. Bu memleketlerin meratib-i medinesi muhtelif olduğundan siyyân olarak mu'amele göremezler. Ya Mısır kesretleri sebebiyle Sudanlıların tufan-ı istilasî altında müstağrik olacak veyahud Mısır nüfuz-u manevisi menafi-i maddiyesi sayesinde Sudanileri mahkûm idecektir. Şimdiye kadar terakkıyât-ı medeniyece ileride bulunan memleket terakkıyât-ı mezkûrece geride kalana galebe eylemiştir. Fakat bir nispet-i mahsusadan ibaret olan şu halin istikbalde ne suret göstereceği bilinemez. Sudanlılar İngilizlerden büyük bir ders-i ibret aldılar. İngilizler akvâm-ı mezkûreye bir infi'âl-i şedidin neşve-i latifeyle leztiyab olmağı öğrettiler. Bu sayede Sudaniler kendi kuvvetlerinin derecesi

hakkında bir fikir peyda ittiler. Fenn-i harbce Sudanlılara verdikleri ders ile fenn-i harbi isti'mâl itmeği onlara öğretecek en suhuletli vasıtayı ittihaz eylemiş oldukları şunun netice-i tabisi olarak dahi pederim tarafından Mısır ile Sudan arasında tesis idilerek ve o zamana kadar his olunacak derecede halel pezir olmamış olan muvâzenet bozulmuştur. Fakat Sudanlılar henüz tensikât-ı idareden mahrum oldukları ve böyle bir şey vücuda getirmek liyakatına dahi malik olmadıkları cihetle İngiltere'nin ika itmiş olduğu karışıklığı ve vehametlendirmeyecek olursa iki memleket arsındaki muvâzenet yine i'adeten tesis olunabilir. Lakin nasıl? Sudan'da iş'âl olunan ateş-i fesadın teskin olunup olmadığı bundan su'al olunursa bu su'ale cevaben derim ki: Şimdiki muharebenin renk ve sureti tebdil olunarak ve muharebe-i mezkûreyi ruhlandırıp cesaretlendiren muta'assıbanenin diniyyesi bertaraf idilerek bidâyet halde olduğu gibi onu bayağı bir muharebe-i dahiliye veyahud sû'i idareden mütevellid bir ihtilal suretine irca idebilirler ise işte bu suretle ateş-i fesadın önü alınabilir. Halbuki bu keyfiyetin öyle bir günde olacak bir şey olmayıp tedricen ve husul-ü netice hakkında mutma'in olarak davranmakla husule gelebilir.

Şimdiki halde en birinci iş ise zat-ı hazret-i hilafet-penahinin muzaheretiyile ahalinin hüsn-ü teveccühüne mazhariyeti istilzam idecek ve İngiliz askerinin ba büsbütün çıkılmasını veyahud her iki denizde dahi şimdilik muhafazası lazım olan bazı noktalarda kalmasını mucip olacak bir surette Mısır hükümetinin tekrar tesis itmesi lazım gelir. İş bu suretle tesviye idilir idilmez Sudanlı re'isin kasem-i külli-i nüfuzu zâ'il olarak pay-ı sebatı - uğrayıp yine istinâd ideceğini bilemeyecek bir hale gelir. Ahalinin ta'assubunda bulunmakta olduğu nokta-i istinâd gâ'ib olarak kendi kendisine virmiş olduğu mütemehdilın namının tarafgirleri nazarında bile hiçbir manası kalmaz. Şimdiye kadar güya mukaddes bir davanın tervici için neşr ettiği ezâ'ı ittihâd dahi hükümsüz kalır. İşte o halde gerek Sudan ve gerek Mısır hal-i asayiş tesis edip yegâne mesele İsmail Paşa'nın on yedi sene devam iden müddet-i hükümeti zarfında terâküm iden fenalıkları tamire inhisâr iyles. Mısır'da bir defa şu hal tesis idince yeni hükümet Sudan'da i'ade-i asayiş meselesiyle iştilgal itmek vazifesi altına girer ki bu keyfiyet dahi bâlada beyan ittiğim surette esbabı hazırlanacak olursa bir güne müşkilat tevellüd itmeksizin husule gelir. 1856 senesinde benim talebim üzerine biraderim Said Paşa beni Sudan idaresine tayin eylediği zaman Bahr-ı Ebyaz ve Erzak nehirleriyle ıskâ olunan arazilere Mısır nüfuzunun tesis ve her iki memleket için dahi lazım gelen hüsn-ü münasebâtın idamesi için ne kadar sühûletler bulunduğunu fark iylemiştim. Eğer istifade-i tariki bilinecek ve Mısır hükümeti henüz hal-i noksan

iştîmâlde bulunup hükümet namını muhafazaya medâr olacak ahval-i siyasiye ve ictima'iyeden daha birçok zamanlar mahrum bulunacak olan bir takım yaban mahallerin hükümdarlığı unvanına heves-kârlık gibi münasebetsiz bir hırs ve tama kapılmayıpta yalnız sade ve kabil-i icra olan fa'ideli şeyler icrasına hasır-ı himmet idecek olsa nehirler dahi başlı başına şu teshilâtı temin idebilir.

Taraf-ı acizanemden biraderime tavsiye olunan ve onun tarafından dahi kabul edilmiş şey nehir üzerinde temin-i emin ve asayiş suret-i mahsusada atıfa nazar-ı dikkat itmek hususu idi. Bundan sonra Nil-i Ebyaz mecrası boyunda mümkün mertebe yekdiğerine karib merâkiz-i askeriye tesisini ve bunlar arasında vasıta-i muharebe olmak üzere vapurlar tedarik idilinceye kadar şimdilik mesâlih yelken sefinelerinin âmed ü şüd itmesini teklif itmiştim. Merakiz-i askeriyede bulundurulacak askerin i'aşesi için kati'en lazım olan araziden başka arazi zabt itmemek ve nehrin mecrası sahilden derun-u memalike doğru ilerleneceği hakkında hiçbir teşebbüste bulunmamak şartı ile bu tertip eylediğim planın icrası hakkında biraderim Mısır valisinden emir aldım.

Hartuma vasıl olur olmaz biraderimin talimatını icraya başlayarak bu suretle “-” de bulduğum hududu “-” nehrinin Nil-i Ebyaza karıştığı mahalde vakı'a cezireye yani dokuz derece otuz beş dakika arz-ı cenûbeye kadar ilerlettim. Ve bu iki nehrin birleştiği mahalde vakı'a adada Sudanlılardan bir fırka-i asker muhafaza tesis eyledim. Daha sonra hudud ta bahr-ı el-fezale kadar da ilerletilmişdir.

Şu tedbirin tesirat-ı fevkaladesi selamet bahş olmuştur. Ahali hükümet-i Mısriyenin nehir üzerinde temin-i emin ve asayiş idip yoksa mürur eylediği arazi üzerinde bir güne sû'i niyeti olmadığına kani olmuş idi. Ahali-i mezkûrenin bu babdaki kana'atinin en büyük delili ise tama-kâr İsmail Paşa'nın daha ileri gitmek üzere teşebbüsât-ı malume-i istila cûyanda bulunduğu zamana kadar bila muhalefet her türlü menafi-i hizmet iylemiş olmasıdır.

Ahaliyi kendilerine gösterilen mukaddemât medine etrafına cezb itmekten ibaret olan emniyetli ve kabil-i icra bir ahval yerine İsmail Paşa Mısır'ın idare-i müsbitdesini ikame idip derhal fıkra-i ahaliden vergi tahsiline kalkıştı. Sudan gibi vahşi ve her hali vahim bir memleketin emr-i tehdidini yavaş yavaş icra edilmelidir. Bu şartla akılane hareket idilecek olursa yalnız nehir bu babda güzel bir vasıtaadır.

Nehir boyunda havası iyi olan mahallerde merakiz-i askeriye tesis olunupta üzerinden bir zaman mürurunda merakiz-i mezkûre tabi'atiyle mevki-i askeri olmak halinde çıkarak birer merkez dâd ve setr olmuş ve her birisi etrafa ticaretin nüfuz-u

tehdidkaranesini neşr iderek bu gidişle yavaş yavaş nehirin her iki sahilinde (.) medenileşmiş yer kati'en arazi husule gelecek idi ki bunlar mütemâdiyen tav eyleyecek idi.

İşte Sudan'ın emr-i tahaddini şu yolda vukû bulacak idi. Memleket-i mezkûrenin istikbal-i hakikisi bundan ibaret olup bunu husule getirmeğe ise en muktedir vasıta Mısır'dır. Mısır hal-i asliyesinde bulduğukça Sudan'da bir Hıristiyan hükümetinin celp ideceği husumeti celp iylemez. Bir de Sudan ikliminin şeddâdına dahi ancak Mısırlılar tahammül idebilirler.

Şurasına dikkat etmelidir ki Mısır'ı da'ima hal-i esasî sükununa ircâ itmek lüzumundan bahs idiyorum. Sudan ile makam-ı akdes-i hilafet arasında bir irtibat husule gelecek olursa Sudan'da i'ade-i asayiş maddesi herhangi bir Avrupa devleti tarafından bu babda vukû bulacak teşebbüsten her halde daha az masraf ihtiyarını ve daha az adam telefını istilzâm edecek derecede sühûletle hasıl olacaktır.

Velhasıl şurası izah-ı kaffe-i beyandır ki Sudan herhangi bir vasıta ile dahil idare-i medeniyet olacak olur ise olsun bu tebdilin fevâ'idini alem-i ticaret iktisâb eyleyecektir ki o ticaretin alemin riyyâsetinde dahi İngiltere bulunmaktadır. İster ticaretine karşı doğrudan doğruya bir mu'amele-i mümâna'at-karane icrası pekte o kadar mashar olamaz. Böyle bir hareket ticaret-i mezkûrenin istilzâm eylediği mezalimi teşdidde bâ'is olarak icrasından melhuz olan esas maksad insaniyet-karaneyi mahv iyeler. Esir ticareti bir fenalıktır ki devam eylediği müddet ona katlanmaktan başka çare olmayıp medeniyet onu yavaş yavaş def ider ise de muhakkak olarak mahv ve izalesine kadar varır.

İşte sudan hakkındaki efkâr-ı şahsiyem bundan ibaret olup efkâr-ı mezkûre ise memleket-i mezkûrede bulunduğum müddet bana pek çok isar-ı ita'at göstermiş bulunan ahali ile ahval-i mahalliyesi hakkında bilzat hasıl eylediğim malumatın netayicindendir.

İngiltere'nin Mısır'ı zamim-i memalik itmesi veyahud orada tesis-i himaye eylemesi maddesi der-miyan idilince bu tedbirlerden hangisinin olursa olsun ittihazına ne lüzum olduğunu kendi kendime su'al itmekteyim. Her milletin her kavmin alemde kendi işini kendi görmesi daha iyi değil midir? Zira o ise kendisine dolayısından taliki olan ecanipten ziyade doğrudan doğruya taliki olan halk tarafından ise daha ziyade itina idilir ve daha güzel görülür.

Mısır kendi umurunun idaresinde şimdiye kadar kati'en adem-i iktidar eseri göstermemiştir. Memleket-i mezkûre 1841 senesinden beri hep tezyin-i refah ve

ma'mûriyyet itmiştir. Bu hal İsmail Paşa'nın sâ'ika-i cinnetle memleketi Avrupa mu'amelecilerine satarak ecnebi müdahiline meydan açtığı zamana kadar devam iyledi.

Bâlada beyan eylediğim vechle Mısır idaresi kolay bir memleket olup ahalişi dahi bu haldedir. Ahali-i mezkûre memleket için kafidir. Eğer bunlar emniyet ve asayiş içinde bulunacak olursa sû'î teşvikata uğrayan bir Hidivin memleketi içine ilka itmiş olduğu müşkilata ahalinin galebe eyleyeceği der-kârdır. Bu ahali emniyet idecekleri ve bina'en aleyh ita'at eyleyecekleri bir Hidivin taht-ı hükmünde bulunacak olurlarsa istiklal-i maliyesini istihsâl edebilirler. Hem de ecnebilerin müraca'at eyledikleri ağır masraflı ahvallerden daha ziyade sûratla bu muvaffakiyyet-i maliye hasıl olur.

Mısırlı olduğum cihetle Mısır'ın himaye altına alınmasından veyahud zapt olunmasından tevellüd idecek müşkilat hakkında idere-i fikir idemem. İngiltere Mısır'ın sahip-i hâmisî olsa dahi bu hal-i cezire neşin bir devlet olmakdan kendisini çıkarıp düveli (.) sırasına geçireceğinden o halde devlet müşar'ün-ileyh düşmanlarına karşı daha ziyade kâbil-i ta'arruz bir halde bulunacaklardır. Halbuki bu ta'arruza karşı kendisini müdafa itmek üzere iktiza iden asker-i Mısır dahilinden tedariki yol bulamayacaktır. İngiltere Mısır'da his idilecek surette bir haddiye dûçâr olmağla müsta'id bir mevki ihrâz idecek olursa memleket-i mezkûredeki kuvve-i askeriyesini o nispetle tezyid iylemeğe mecbur kalacak ve fakat bunun istilzâm ideceği mesarife kim katlanacaktır. Mesarif-i mezkure hazine-i Mısriyeye tahmil idilecek olursa o halde artık alacaklılarına bir para virmesi lazım gelir.

Mısır Devlet- Âliyyenin taht-ı tabiiyetinde bulunduğu cihetle dahilen hükümetini muhafaza için küçük bir ordudan başka kuvve-i askeriye bulundurmağa mecbur değildir. Memleket-i mezkûrenin mevcudiyet-i siyasiyesi mu'ahedat ile temin idilmiştir. Lakin bu mu'ahedat bertaraf idilipte İngiltere Mısır'da yerleşecek olursa o başka şey! O halde Mısır'da İngiltere üzerine hücum olunacağından her nevi tarizatına mukabele göstermek üzere memleket-i mezkûrede bir kuvve-i haliye-i askeriye bulundurmağa mecbur olacak ve şu tedabir-i tahaffuzinin masarifi biltabi Mısır'a yükletilmek istenilecektir. Bu ise Mısır'ı dünyada en meşru huhuk ve veza'iften tecrid demek olup ona karşı Kahire bir entrika merkezi olacaktır. Fakat orada şimdiki gibi yalnız nüfuz rekabetleri değil belki İngiltere'nin pekte iyi bir mevkide bulunduğu bir memlekette kendi aleyhinde fesatlar tertip olunacaktır.

Mısır'ı istilaya nispetle daha az mûcib-i mesuliyet olan himaye meselesini de nazar-ı tedkike alalım. Hidiv biri askeri ve diğeri mülki iki İngiliz memurun nezaheretine mazhar olup Mısır ordusu da İngiliz zabitanı tarafından kumanda idilecek olursa bu halde asayiş için ne gibi bir teminat çıkabilir? Hasıl olacak teminat o kadar cüz-i çıkacaktır ki onlarda bir tehlike yerine kâ'im olacaktır. Gerek himaye ve gerek zabıta keyfiyetlerinin her ikisi dahi bir takım tebdilatı istilzâm idecektir ki bunlar Mısır'ın etrafındaki ahval-i siyasiyece dahi bazı tadilat vuku götürmekten hali kalmazlar. Öyle tadilat ki ondan sonra İngiltere'nin etrafında Devlet-i Aliyye'den pek az rahat duran bir takım hem civarlar peydasıyla İngiltere ya da'ima iz'âc eyleyeceklerdir.

Lakin şu noktalar İngiltere'nin de nazar-ı dikkatinden dûr olmamıştır. Hatta kemal-i idam ve ihdar ile ittihâzı tavsiye olunan şu ileri hareket politikasını ittihâz için gösterdiği eser-i nezaret dahi belki de nikât-ı mezkûreye nazar-ı dikkat önünü almış olmasından neş'et iyiliyor. Efkâr-ı acizaneme göre Mısır için ne zapt ne de himaye lazım olmayıp hal-i esası sükununun i'adesi ve makam-ı akdesi hilafet ile ahalinin kabul ideceği bir hükümetin tesisi lazımdır. Mısır'a bu şey verilsin şimdiki müşkilat arasında ilerleyeceği ve İsmail Paşa'nın sû'i idaresiyle onun neticesi olarak memleket-i mezkûrenin dûçâr olduğu bilcümle ba tekalfin altından çıkacağı görülecektir”

1.2.3.Ahmed Cevdet Paşa'nın Lâyihası

Ahmed Cevdet Paşa'nın lâyihası³ 12 Recep 1309 (11 Şubat 1892) tarihli olup II. Abdülhamid'e sunduğu lâyihanın müsveddesidir ve 6 sayfadan ibarettir. Abbas Paşa, İsmail Paşa, Tevfik Paşa ve Abbas Hilmi Paşa dönemlerinde Mısır'ın usul-i teşrifatı konusunu içerir.

“Mısır'ın ahvâl-i şarkiyyâtı hakkında olan malumat-ı çakeranemin arz-ı atiyen ulya kılınması saniyen kurenâ hazreti şehriyari Nuri Paşa kolları vasıtasıyla şeref-yab-ı telakki olduğum emr-i fermân-ı hümayûn hazret-i hilâfet-penâhi icab-ı celilesinden

³ BOA, Dosya No: 32, Fon Kodu: YEE, Gömlek No:2. Ahmed Cevdet Paşa'nın H. 12 Recep 1309/ R. 30 Kânun-ı Sâni/ M. 11 Şubat 1892 tarihli lâyihası. Ahmed Cevdet Paşa (1823-1895), Bulgaristan'ın Lofça kasabasında doğdu. Güçlü bir medrese eğitimi alarak 1844'te devlet hizmetine başladı. Özel çalışmaları ile modern ve çağdaş bilimlerde kendini geliştirdi. Kadılık ve müderrislik yaptı. Başarılarından dolayı din ve ilim adamlığından devlet adamlığına geçti. Vezir ve paşa oldu. Çeşitli önemli dairelerin başına, nazırlıklara getirildi. Önemli şehirlerin valiliklerini yaptı. Teftiş Heyeti başkanlıklarında bulundu. Din, tarih ve hukuk alanlarında önemli eserler verdi. İslam hukuku alanında hazırlanan ilk kanun olan “Mecelle”yi hazırlayan heyetin başkanlığını yaptı. Ayrıca “Cevdet Tarihi” çok ünlü ve değerli bir eseridir. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Hallaçoğlu ve Aydın, 1993: 443- 450).

olmağla bu hususa da'ir hatır-nişan kem-terânem olan rüsum-u teşrifatinın ber-vech-i atı arzına ibtidâr olunur.

Cennet-mekân Sultan Abdülmecid Han hazretlerinin eyyâm-ı saltanatlarında hususi memuriyetle Mısır'a ekseriyyâ ser-kurenâ-ı padişahi yahut mabeyn-i hümâyûn baş kâtibi giderdi. Ve İskenderiye'ye vardığı gibi memuriyet-i Mısır'ın vapurdan ve iskeleden istikbâl ve ihtirâmât-ı fâ'ika ile Mısır'a isâl iderlerdi. Vali ile görüşüp ifâ-ı memuriyet iyledikten sonra dahi vali tarafından verilmiş mübâlâğa kalıyor ve atıye-i seniyye-i padişahi olmak üzere kabul idip avdetinde günlük ihtirâmât-ı fâ'ika ile teşyi olunurdu.

Abbas Paşa'nın valiliğinde sadâret müsteşarı Fuad Efendi'nin (meşhur Fuad Paşa) memuriyet-i mahsusa ile Mısır'a gönderildiğinde kollarıyla birlikte gitmiştim. - nam firkateyn vapur-u hümâyûn ile İskenderiye'ye vardığımızda memuriyet-i Mısriye'den bazıları vapura geldi. Diğerleri de iskeleden istikbâl iderek bizi İskenderiye'de ki vali sarayına götürdüler. O zaman henüz İskenderiye ile Mısır arasında şimendüfer yapılmamış idiği gibi cihetle vali tarafından tayin olunan memurlar bizi alıp nehren Mısır'a isâl ittiler. Abbas Paşa o zaman haric-i Mısır'da ki sarayında ikamet üzere olup derûn-u Mısır'da ki Hilmiye Sarayı boş idi. Ondan başka valiye misafir olanlara mahsus olmak üzere Mısır'da mihmân-dâr isakı namında bir saray medar idi. Lakin bir ri'âyet-i mahsusa olmak üzere ve valinin zatına mahsus olan mezkûr Hilmiye sarayı tahsis olundu ve taval Hüsni Paşa, mihmân-dâr tayin olunmakla her gün gelir ne lazım ise ikâ ider ve akşam sabah bizimle birlikte ta'âm iderdi.

Mısır'a vardığımızda Fuad Efendi Abbas Paşa yanına gidip görüştü. Ve kollarıyla oğlunu götürüp ona takdim etti. Abbas Paşa dahi Hilmiye sarayına gelip Fuad Paşa ile görüştü. Biz de yanına varıp ve oturup resmi bir mahiyet eyledik.

Tanzimat Fermân-ı âlisi her tarafa neşr ve ilan olmuşken Mısır o zaman - kalmış idiğinden bu kere Mısır'da dahi Tanzimat-ı Hayriye sevk-i icraya konmak üzere Fuad Efendi'nin yanında Tanzimat Fermân-ı âlisinin bir sureti var idi. Lakin Abbas Paşa'yı tevhiş itmemek için Abbas Paşa'nın divan odasında kendi adamları huzurunda kırâ'it iyledi. Hatta kolluk bile bulunmadım.

Fuad Efendi ara sıra Abbas Paşa ile görüşüp maslahata da'ir söyleşiyordu. Avdetimizden evvelce Abbas Paşa bir gece Hilmiye Sarayı'na gelip delikanlılardan müretteb olan Türkçe tiyatrosunu bizlere temâşâ ittirdi. Avdetinde dahi bizi

İskenderiye'ye kadar fevkalade ihtirâmât ile götürdü. Lakin Fuad Efendi'nin memuriyeti nerede arz olunacağı vechile devletçe bir memuriyet-i siyasiye idi.

İbrahim Paşa'dan İsmail Paşa'ya kadar vali-i Mısır olanlar Dersaadet'e gelip hakpaye-i hümâyûna yüz sürerek memuriyet-i fermân-ı âlisini ve sadâret rütbesini alırlardı. Lakin o zamanlar Mısır valileri valilik elkabından başka bir ünvana hâ'iz olmayıp fakat sadâret payesi aldıkları cihetle sadâret elkabına hâ'iz olurlardı. İsmail Paşa, Hidiviyet fermânı alıp tevarüsün ahvalini tebdil ittirir ve o gün başka düveli Avrupa memuruyla adliye ve zabıtaya ve maliyeye da'ir mukâvele yapmak gibi emâret-i istiklâl olan birimizi fermâna derece ittirdiğinden Mısır'ın şekil ve renk idaresi değişti. İngiliz vali, Mısır'ı kuvve-i askerisiyle işgal ittikten sonra hal bütün bütün başkalaştı. Lakin rüsûm-ı teşrifât bozulmadı. Fakat İsmail Paşa'nın azliyle oğlu Tevfik Paşa, Hidiv olduğunda mabeyn-i hümâyûn baş kâtibi merhum Ali Fuad Bey, Hidiviyet-i fermân-ı âlisine hamil olarak hazreti padişah hümâyûnların iki kaymakam ve hazine-i hassadan iki binbaşı ile İskenderiye'den çıktıklarında ümera-ı Mısriye isâl ve onları ihtirâmât-ı lazıme ile Mısır'a isâl ile bir da'ire-i mahsusaya misafir itmişler. Ferdası bir meydanda tertip olunan alay huzurunda fermân-ı âli kara'it olunduktan sonra Hidiv tarafından tayin olunan memurlar onları yine ihtirâmât-ı fâ'ika ile İskenderiye'ye kadar teşyi iylemişler idi.

Bu da Tevfik Paşa'ya - nişan imtiyazı dahi bir ferik ile bir miralay götürüp onların safında dahi ihtiramâtların icra edilmiş olduğu hatır-ı acizanemde kalmıştır. Fuad Efendi'nin ber-vech-i bâlâda memuriyet-i esbabına gelince Abbas Paşa, vali olduğunda familyası azası kendisinden rekin olarak çoğu İstanbul'a dökülüp ondan şekvâ biş iderek Abbas Paşa ile Reşit Paşa'nın arasını bozdular. Reşit Paşa, alenen Abbas Paşa'yı karh ve ferm ider oldu ve kendisi Avrupaca nafz-ı el-kelam bir zat olmakla Abbas Paşa, ondan ürküp kendisini himaye ettirmek üzere İngilterelinin kucağına düştü. Reşit Paşa da ondan intikam almak vâ'iyesine düştü. İşte hüsn-ü suret virmek üzere Fuad Efendi ber-vech bâlâ Mısır'a gönderildi. Lakin o zaman familya azasının şikâyatını dinlemek ve Mehmet Ali Paşa zadelerin miras meselesini hal ve tesevvi iylemek vazifesi dahi kendisine ilaveten memuriyet idilip bu vesile ile kollarının dahi birlikte azimeti tenessüp olunmuştu.

Reşit Paşa'nın maksadı Abbas Paşa'yı tazyik ile azline mucib bir serişte bulupta düveli mu'azzamaya karşıt i'tâsında ittihaz iyleyerek azl ittirmek olup Tanzimatı o zaman mevki-i icraya koydurmak istemesi dahi Abbas Paşa'nın nüfuzunu ekser ve tenzil ettirmektir ki istinkâf iderse bunu onun aleyhinde bir silah olarak

kullanmak idi ve Fuad Efendi, Mısır'a gittiğinde bu gibi şeylerle Abbas Paşa'yı Hidiv ettirip bir yolsuz hareketle faka bastırmak Fuad Efendi'nin avdetinde vireceği takriri Abbas Paşa'nın aleyhinde sâ'ir ittihâz iylemek isterdi. Lakin Fuad Efendi onun istediği yolda hareket iylemedi. Çünkü hariciye nazırı bulunan Ali Paşa, Mısır dedikodularına kulak asmaktansa Abbas Paşa ile uyuşmak daiyyesinde olup Fuad Efendi dahi o fikirde ise de burasını Reşit Paşa'dan mektûm tutarlardı. Siyâk ve siyâk-ı ahvalden anladığıma göre Sultan Abdülhamit Han, hususda dahi öyle bir Mısır gailisi çıkarmak istemezdi.

Abbas Paşa ise İstanbul'un her halinden haberdar ve gayet mersûs bir durum olmakla Mısır'a gittiğimizde bizden tevhiş olarak kendisince ka'ideten ihtiyata tamamıyla ri'ayet eyliyordu. O halde Fuad Efendi'nin eğer tamamıyla Reşit Paşa'nın arzusuna tevfiğ-i hareket iyalesin bir kazaya uğradılmak ihtimali var idi. Bunca asr-ı şahane senelerini karşısına siper idegeldikleri gibi öyle fevkalade memur bulunanlar dahi eğerce kendilerini mehalik ve muhatarattan sakınmamak vazife-i ad itmıştır. Lakin bu mertebe-i fedakârlık padişaha o arzusunun olup yoksa bile sadrazam öyle bir sadâret yapısında olan bir ivmek beyinlerindeki adavet uğrunda feda itmeğe kimse mecbur olmadığından Fuad Efendi'nin evvel emirde kemâl-i vakâr ile ifa-ı vazifeye ibtitâr eylediği halde yavaş yavaş Abbas Paşa'yı tesire teşebbüs itti. Ve Abbas Paşa'yı ürkütmemek için ber-vech-i bâlâ Tanzimat Fermânı âlisini alenen meydanda okutmak üzere ısrar itmeyip sureti gayr-i resmide okuttu. Ve Abbas Paşa'ya büyük pederiniz Mehmet Ali Paşa hakkında Reşit Paşa düveli haşamete ile icra eylediği mukâveleler mucibince kaleme almış olduğu fermân-ı âli müsveddesinde Mısır'ın senevi devlete seksen bin kese akçe verilmesi ve İstanbul'dan Mısır'a bir defterdar gönderilmesi ve defterdarla tekalif-i miriyye nam şahanenin tahsil ve nam şahanenin olarak sarf-ı imar-ı memleket için hazine-i Mısriye'de madde-i hususa etmesi hususu yeni derece almış olduğu halde müte'akib hariciye nezaretinden azli vukû bulmakla seksen bin kesenin atmış bine tenzil ve defterdar vazifesinde kamirata olunmuş idiği Babiâllice mazbut olduğundan şimdi Reşit Paşa defterdar talep ittirmek isteyip buda size ağır gelir. Lakin onun hali malum fikrinde ve sözünde Mısır bir zamandır sizi bu hususta yorar. Siz kendinizi devlete beğendirmelisiniz ki size Reşit Paşa'da bir şey yapamasın. Böyle sözlerle onu ikna iderek Mısır'ın Hicaz mesarifinden dolayı hazine-i celilede alacağı olan elli bin kese kadar meblağı hazineye i'ane yolunda terk ittirmekten başka senevi yirmi bin kese akçe dahi ilave ile Mısır vergisini seksen bin kese meblağ ettirdi. Abbas Paşa, dahi artık Fuad Efendi'ye tamamıyla emniyet

eyleyerek ber-vech-i bâlâ onu taltif için bizzat bulunduğumuz saraya gelip niyaz ve temas ittirmiştir. Bu suretle Fuad Efendinin hüsnü hizmet iyleyerek dersaadete geldiğinde hüsn-ü teveccüh-ü padişahiye mazhar olduğu da Reşit Paşa'nın arzu-u kalbisine tevfiik-i hareket itmediğinden dolayı Reşit Paşa ile araları açıldı. Ali Paşa da Fuad Paşa ile müttehidaranı olduğundan ikisi bi-itimâd efendileri olan Reşit Paşa'dan ayrılmışlardır. Elhasıl Mısır meselesi evvel vakit vükelayı revki ikiye tefrik itmiştir.

O zaman Abbas Paşa rütbe-i sadârete haiz olduğundan baş sadrazamdan aşağı değilim yorumu iderdi. Sonra İsmail Paşa, ber-vech müstervih bütün bütün devletten ayrılarak müstakil olmak da'iyyesine düştü ve bu yolda hesapsız altınlar telef iderek Mısır'ı düyuna müstağrik itti.

Bu altınlardan en büyük hisse alan memurda Hüseyin Avni Paşa olduğu halde devlet bu fermânı nasıl verdiyse yine geri alabilir diye idda'a eylerdi. Heyhat ki giden geri gelmez.

Elhasıl Hidiviyete icabet ile akdi mukâvele ruhsat verilmesi Mısır'ın istiklâlini tanımak demek idi. Mısır'da İngilizler askerle Mısır'ı işgal itmekle bütün bütün başka hale girdi. Mamafiğ şimdiye kadar rüsûm-u teşrifât bozulmadı. Şu kadar ki Mısır valileri arz-ı memuriyetlerinde dersaadete gelirler iken Tefvik Paşa burasını icra idemeyip memuriyet-i fermân-ı âlisi Mısır'a gönderildi ve bu da misal olmakla yine fermân-ı âlisinin Mısır'a gönderilmesi icap halde tevâfuk idi. Vaka Abbas Paşa'nın tayininin mevsim-i baharda dersaadete geleceği söyleniyor ise de İngilizlerin bu babda ne politika kullanacakları mechuldür. Ve Hidiv'in dersaadete vüruduna kadar fermânın tehir-i azhabın efkârında Mısır fermânsızda idare olunuyormuş fikrini hasıl ideceğinden münasip görmez. Hemen imtisâl sabıkası ve bunun fermân-ı âlisi bila ahiz ihdâr ve irsâl buyrulması muvâfik hal ve maslahat görüyoruz. Şu hale göre fermân-ı âliye hasıl olacak kollar her kim olacak ise imsâl sabıkasız kıyas mahiyetinde yaveran hazreti padişahiden ve hazine-i hassadan - zatın götürülmesi tabi olup ancak merhum Ali Fuad Bey mahiyetindeki ümera arasında hassalarına a'id olan paranın tahtiminden münaza'a zuhur ile temaşa ümerayı mucib olduğu evvel vakit işitilmiş idi. Bina'en-aleyh gidecek büzürgâna Hidiviyetten bir miktar para verilmesi ahvâl ve intikâli iktizasından ise de onlar para için gitmiş olmayıp mücerred taraf-ı saltanat-ı seniyyeye hizmet için gitmiş olmakla lazım geleceğinden para için vakâr ve haysiyetlerine helal göetirmeyecek ve İngilizlerde gördüğüm Devlet-i Aliyye memurlarda maslahat o halde olmayıp onlar ancak para kapmak için hizmet ararlar dedirtmeyecek bir zattan intihap olunmaları feraiz-i haliye deriz.

Ve bir de Şimdi Mısır'da Ahmet Muhtar Paşa bulunuyor. Fermân-ı âlinin fera'itinde ona hal ve mevkide bulunacak fermân-ı âliyenin ismide derece olunacağı imsalî olmadığı cihetle bu dakikanın hal ve faslı re'y-i rezin hükümet hikmetkarin hümâyûn malum mevaddan olmakla mücerred beyân hazreti kabilinden olarak arz olunmuştur”

1.2.4.Mahmud Paşa'nın Lâyihası

Mahmud Paşa'nın lâyihası⁴ 29 C 1299 (18 Mayıs 1882) tarihli olup 4 sayfadan (4 varak 3 sayfa boş) ibarettir. Mısır'da saltanat hukukunun muhafazası için oraya bir askeri kuvvetin gönderilmesi icap edeceği konusunu içerir.

“Atiyen ulya-ı hilafet-penahilerine maruz-u abd-i kem-terleridir.

Şu günlerde Dersaadetce Mısır ahvaline da'ir sereyân eden sözler asdıka-i saltanat-ı seniyyelerine helcan ve dehşet vermiştir. Bu taraftan vuku'atın Őekl-i aslisi veli nimet teba'iyyetimiz efendimiz hazretlerine nectayıŐ-i ilahi olan tevfiyat-ı aliye iktiran ile hüsn-ü suret kesb iylediği ve diğer taraftan İngiltere ve Fransa donanmalarının İskenderiye sularına müteveccihen hareket iyledikleri ve hatta bundan dolayı Babiâli'nin dünki gün bir protesto icra ittiği ve Derviş Paşa kollarının kumandasıyla Mısır'a bir fırka asakir-i Şahanelerinin sevki mukadder iken İngilizlerin nümayiŐleri bu nokta te'hirini müstelzim olduğu söylenmekte bulunmuştur.

Şu hal içinde meseleye biraz gerisinden nazar olunupta buhran mahallisinin adem-i takdiri emeli üzerine imal fikir olunur ise istikbalin temini farızası hukuk-u mukaddes-i Şahaneleri levazımından olduğu temin ider. Zira Hidiv sabık ba'de'l-azil Mısır'ın istatikosunu ihlal sevdasına düşüp sinin-i fire Mısır askerini taht-ı terbiyede tutan Türk ve Çerkez zabıcalarını çıkarmak yolundaki teşebbüsat-ı sabıkasını kendi mahremiyeti mukabilinde ihanet olmak üzere bir Arap hükümeti ihdas ittirmek maksadıyla mezc iderek halkın başını bu rabıtasızlıkla doldurmuş ve nihayet istediği mefâside yol açmıştır.

⁴ BOA, Dosya No: 84, Fon Kodu: YEE, Gömlek No: 45. Mahmut Paşa'nın H. 29 C 1299/ M. 18 Mayıs 1882 tarihli lâyihası. Mahmud Celaleddin Paşa (1838- 1899), İstanbul'da doğup sadrazam Çorlulu Ali Paşa'nın beşinci kuŐak torunlarından olduğu için Çorluluzâde lakabıyla da bilinir. Memuriyet hayatında devletin farklı dairelerinde görev aldı. Abdülaziz'in tahttan indirilmesi ve Őüpheli ölümüyle ilgili soruŐtırmalardaki faaliyeti ve sunduğu raporlarla ön plana çıktı ve 1881'de kendisine vezirlik rütbesi verildi. Maliye ve Ticaret ve Nâfia Nazırlığı görevlerinde bulundu. Sultan Abdülaziz ve II. Abdülhamid dönemlerinin siyasi olaylarına ve devlet işlerine yakından Şahitlik ederek II. Abdülhamid'e pek çok konuda bilhassa ıslahatlarla ilgili lâyhalar sunmuŐtur. Devlet adamlığının yanında hukuk ve tarih alimi olan paşa, hat sanatı ve musiki alanlarında da kendisini geliŐtirmiŐtir. Ayrıntılı bilgi için Bkz. (Özcan, 2003: 359-360).

Mısırlılar beyninde Arap hükümei teşkilini isteyenler ise fark-ı sâ'ireye galip olup hatta Vaka-i Mısriye namıyla kırk yıldır ber-devâm olan Türkçe gazeteyi bile iptal ettirmişler ve “el-Mısır li'l-Mısriyun“ sözleriyle yerlilik istikâk-ı dâ'iyyesini her safta tercih sevdasına düşmüşlerdir.

Şimdiki Hidivin ise nüfuzu kalmayıp bu dahi elli atmış sene mütemadiyen mutasallibâne devam iden bir idarenin hukuk ve menâfi-i aliye-i hilafet-penahilerine muğâyir olmak üzere tahkimat-ı ecnebiye tahtına verilmesinden neş'et itmiş ve şu hal Arap hükümeti sevdasını delillerde nihan iken meydana koydurmağa sebep olmuştur.

Ma'a-hazâ şimdiye kadar Mısır'a ihsan buyurulan fermanların hepsi Hidiviyet hanedanının re'isi idarede ha'iz oldukları mevkı-i ta'yin ve takyid ittiği halde Mısırlıların her ne yolda olur ise olsun imtiyazlı bir nokta-i istinâd bulunupta hukuk-u mülk-dâriye siyaseten tarizlerine delalet idebilecek tarike sülûkları kabil değildir. Onun için nev-be-nev zuhura gelen buhranlarda Hidiviyet aleyhine kalkışılması Hidivliğin salâhiyyetini kesir ile zaman-ı idareye bir fırka-i mütekabbil yerini almak maksadına mütebennidir ki bu bed-hâhın aradığı neticeler hep bunun tahtında müstetirdir.

Hidiviyetin nüfuzca ikdarı hukuk-u saltanat-ı seniyyelerinin vikâyesi levazımından olmak hissiyle geçen seneki tedabir o yola ma'tûf ve mesâ'inin bir cihetinde efkâr-ı ahalinin tasliyesine masrûf olup devletlerin zavâhir niyatı dahi buna muvâfık görünmüş idi. Ancak mesâ'i vakasının tesirâtı uzun bir müddet devam idememesi Hidivin hal-i mağlubiyete düşmüş olduğunu bedâhete çıkarmıştır. Esas mesele ise Devlet-i Aliyyelerince hiçbir maslahatla kıyas kabul itmeyecek derecede mühim ve mu'tenâ olup ara sıra zuhur iden şu karışıklıkların bir tedbir-i kati ile külliyyen indifâ'i çaresine müsâra'atı farz-ı müsâbesindendir.

Kaffeten muzamat-ı umur da meded-res olan ara'i ilham nemâ-i şahanelerinin şu mesele üzerine her türlü ahkam-ı hayriyeyi kararlaştırmış bulunacağına da şüphe olmadığından - gibi ber-i abd-i ahkarın arz-ı efkâra cür'ete hakikaten had-na-şinaslık olacağını müte'arrifim ancak atebe-i seniyye-i mülûkânelerine olan ubudiyet sâdıkâ-i kem-terânem iktizasınca şurasının arzına ictisar iderim ki Mısır'da nüfuz-u saltanat-ı seniyyelerinin eser-i sahihini muhafaza itmek mutlaka bir kuvve-i askeriye-i Osmaniye sevkine menût olup nasâyih diploması ile idare-i maslahatın zamanı geçtiğini Mısır müfsidlerine göstermek muktezidir. Times'in ilanınca geçende İngilizler şu maksada muvâfık buldukları ve Fransızların müdahalesi korkusuyla o muvafakatı derece-i matlubeye isâl edecekleri me'mul iken bu defa işin içine başka

nümayişler katarak Devlet-i Âliyyelerinin meslek-i fi'ilisini tağyire kalkışmaya sahip ise bu hareket Mısır'ın esas idare-i hazırası Londra'da inşa edilmiş bir protokol mucibince yapmış olduğuna istinâden saltanat-ı seniyyelerinin Mısır üzerindeki hukuk-u mülk-dârının yine İngiltere ra'i ile vikaye-i isar-ı maksadında buldukları tebeyyün ider. Şu halde meselenin halli için Fransa ve İngiltere muhâsarasından istifade ile en ziyade Londra ve Paris'de o emr-i şahanelerinin maksada muvâfik birinci netice hasıl itmiş zımnında her türlü tedbir nâ-kâbil tağyir olacağından hal-i hazırda emniyet-i istikbaliyeye dokunan buhranlara bu tarik ile müdafa'adan başka çare olmadığını men-i gayr-ı sâd hakpaye-i hümayun-u hilafet-penahilerine arz-ı ictisar iyerim. Yine o halde arada ferman hazret-i veli- el-emir Efendimizindir”

1.2.5. Mahmud Paşa'nın Lâyihası

Mahmud Paşa'nın lâyihası⁵ 25 L 1298 (20 Eylül 1881) tarihli olup 2 sayfadan (2 varak 1 sayfa boş) ibarettir. İngiliz sefirinin Mısır hakkında yaptığı mülakatta, Osmanlı Devleti'nin Mısır'a asker sevki meselesi ve diğer hususlarda padişahın ifadelerini değerlendirmesi konusunu içermektedir.

“İngiliz elçisinin huzur-u şevket mevfur hilafet-penâhilerine mesûlunde arz itmiş olduğu ifâdât ve cevaben isâbet-i efvâyâ vukû olan irâdât-ı hüküm beyanatın zabt-ı müsâ'ade-i seniyye-i şahaneleriyle mütâla'a gûzar-ı kem-terânem oldu. Elçinin Mısır'a dair Mısır ve zatından şayana dikkat olan fikra Fransızların bu meseleye Devlet-i Âliyye tarafından müdahale olunmaması hakkındaki tekliflerine İngiltere kabinetosunun muvâfakat göstermiş olması kazıyyesidir. Ancak bu müdâhaleden maksat müdâhale-i maddiye yani asker sevki gibi bir mu'amele-i müessir olduğu elçisinin olbabda vukû bulan istizâhât-ı mükerriresiyle müstedildir. Diğer taraftan İngiltere'nin Mısırca hal-i hazırın devamı ve Hidivin makamında bekası ile beraber şimdikinden ziyade müdâhale-i ecnebiyenin ceryan itmemesi arzusunda bulunduğu ketim olunmuyor. Bu takdirce her hakikati ta meydandan keşf ve ezhâr iden efkâr-ı ilham nisâr-ı hümayûnlarının isabeti şu meselede dahi - ümerâda taşımış yani sevk-i asker-i müzâkeresinin muvâfik-ı hal ve maslahat olmadığı daha bu tebligat-ı ecnebiye vukû'a gelmezden mukaddem ispat bulunmuştur.

Saniyen Devlet-i Âliyye'nin halen ve müstakbilen sevk-i askerde bir kayd-ı ihtirâzı ile bağlanması şa'ibesini mutazammın olan ifâdâta karşı ihsân buyrulmuş olan

⁵ BOA, Dosya No: 84, Fon Kodu: Y.EE, Gömlek No: 53. Mahmut Paşa'nın H. 25 L 1298/M. 20 Eylül 1881 tarihli lâyihası.

cevaplar alim el-teâlâ şimdiye kadar otuz senedir ki Babıâliyedeyim en diplomat geçinen hariciye nazırlarımızın lisandan çıkmış sözler değildir. Bunlar kuvve-i hilafet-i seniyye ve mevhibe-i ilahidir. Bizim vücud-u hümâyûnlarımızı bu mülk ve milletin üzerinden eksik itmesin amin.

Eser-i muvaffakiyet-i şahaneleri olmak üzere bi teminat hümâyûnlarına mutâva'at ve inkıyâddan başka sefirin diyeceği kalmamış ise de şayet Mısırca şimdilik asayişin avdetinden dolayı teşebbusat musammem-i şahaneleri te'hir buyrulursa akıl-ı kasıd kem-terânemce münasip olmaz. Zira Avrupalıların mazbût olan meslekleri iktizasınca kavli ve fi'ili her bir hal ve harekete dikkat iderek mu'amelât-ı müstakbile de onu ser-rişte-i müdde'a ittihaz iderler. Bina'en-aleyhin bu meseleye bitmiş nazarıyla bakılmayıpta Mısırca te'min-i asayiş ve ita'at-i askeriye için tasmim buyrulan icra'at hissine de sebat olduğu takdirde hukuk-u şahanelerinin mahfûziyeti bir kat daha taht-ı emniyete alınır. Hiçbir şey yapılmayıp da Hidiv ile ceryan iden mekâtibe üzerine asayiş haliyle birağılır ise elçisinin irâd eylediği adam müdahale fikrine muvâffık bir eser zuhur itmiş olacağından ileride bir mecburiyet daha görünüyor ise şu mu'ameleye devletin ihtiyar buyuracağı harekete karşı sened-i ittihâz itmeleri melhuzdur. Hasılı mütâla'a-i ubedânem elçiye ihsan buyrulan ecvibe-i hâkimane-i şahanelerinin hıfz-ı metanet ve isâbeti için tedâbir-i mukadderinin icrası hiçbir suretle te'hir buyrulmasını hasbe'el-ubudiyye arz-ı ictisardan ibaret ise de yine o halde irade ve ferman hazret-i veli-el-emrindir”

1.2.6.Şakir Paşa'nın Lâyihası

Şakir Paşa'nın lâyihası⁶ 21 Teşrin-i Sâni 92 (3 Aralık 1892) tarihli olup yaklaşık 4 sayfadan ibarettir. Mısır hakkında İngiltere ile askeri bir mukavele akdi hakkında bilgi içerir.

“Cuma günü şefahen şeref yâb telakki olduğum emr-i ferman-ı hükümet unvan hazreti velinimet azamilerine imtisalen İsmail Bey kollarıyla müzâkere ve Mısır hakkında İngiltere devletiyle bir mukâvele-i askeriye tanzimi meselesi mütâla'a olundu.

---

⁶ BOA, Dosya No: 13, Fon Kodu: YEE, Gömlek No: 3. Şakir Paşa'nın H. 21 Teşrin-i Sâni 92/ M. 3 Aralık 1892 tarihli lâyihası. Şakir Paşa (1838- 1899), asıl adı Ahmet Şakir olup İstanbul'da doğmuştur. Tuna ve Bağdat vilayetlerinde mutasarrıf olarak görev yapmıştır. 1878- 1889 tarihleri arasında Petersburg Sefirliği, 1889- 1890 tarihleri arasında Girit valiliği yapmıştır. Daha sonra Anadolu Islahatı Umum Müfettişliği görevinde bulunmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Karaca, 2010: 307-308).

Muhâfazakâr fırkasının iktidardan düşmesiyle ser-kâra gelen serbesti taraf-dârane Fransa ile İngiltere arasında mûcib-i müşkilat olan mesâ'ilin mümkün mertebeye ta'dil ve tashihi arzusuyla bazı teşebbüsâtta bulunmaları zaten melhûz olmakla beraber bu kere görülen emârât ile tarafeyn beyninde Mısır'a da'ir bazı müzâkerât ceryan itmekte olduğu istidlâd olunuyor. Geçenlerde dahi atabe-i ulyâ-i mülûkânelerine arz iylediğim vechle Mısır meselesine İngiltere ile Fransa arasında bir suret-i tesevvi bulunup saltanat-ı seniyyeleri bu müzakereden hariç bırakılacak olursa Mısır'ın taht-ı saltanat-ı seniyyelerine der-kâr olan merbûtiyyet meşrû'ası bilküllüye rahne-dâr olup idare-i Hidiviyenin zâhiren istiklâli bâtinen devletin müşâr'ün-ileyhümâ mahmiyyeti adeta tasdik-i düveli altına girmiş olacağından bu suretten mütehaddis mazarrat-ı mülkiye ve siyasiye her fertten ziyade nezd-i ilham vefd-i mülûkanelerine vazih ve âşikârdır.

Esbâb-ı bâtinisi her ne olursa olsun hatt-ı Mısriye hakkında şikâyetten ferâgat ve uzunca bir müddet iltizâm-ı sükût ve te'enni olunması hatt-ı mezkûrenin hal-i hazırını tasdik manasını tazammun ider. Bu hal Fransa ve İngiltere arasında ceryan iden mübâhasâtta saltanat-ı seniyyelerinin hukuk-u meşrûsu ehemmiyetinin nazara alınmamasını müstelzim olur ki neticesi Mısır'ın ma'âz-el te'âlâ intikâ-ı irtibât meşrûdur.

Binâ-berin hal-i hazırın saltanat-ı seniyyelerince mazarrat ve bir mukâvelenâme akdi meselesinin ehemmiyeti der-miyân olunarak İngilizleri bir suret-i tesviye bu defa davetten bir an ferâgat câ'iz değildir.

Gerçi bu davette rişte-i müzakerenin inkitânı mucib-i cevab-ı red ve ye's almanın mazarrata münker değil ise de İngiltere devleti Fransızları bir dereceye kadar hoşnut itmek üzere Mısır meselesinde onların merzâsına muvâfık bir suret-i tesviye yanaşmağa meyal olsa bile netice-i maslahatta hatt-ı Mısriye de İngiltere ve Fransa nüfuzlarının tevsi ve rekabeti halinde İngiltere devleti Fransa'ya karşı nüfuz imtihânında yalnız kalmaktan muhteriz olduğundan bu işte saltanat-ı seniyyelerinin dahi Fransa nüfuzuna rakip olması arzusunda bulunması yani suret-i tesviyede saltanat-ı seniyyelerinin hissedar idilmesinde yalnız Fransızlarla kalmaktan ziyade menâfi-i siyasiye his eylemesi tabi'i ve zaruri görünüyor.

İşbu mütala'a mazhar-ı takdir alâ ise artık cevap-ı red almak endişesine mahal olmadığı gibi Süveyş Kanalı mukavelesinin onuncu maddesi ahkamına tevfiken Mısır hakkında bütün düvel-i mümziye mürâca'atla artık açıktan açığa Mısır meselesini Avrupa mesâ'il-i umumisi sırasına idhâl iderek bir suret-i tesviye talebine saltanat-ı

seniyyenin hakkı der-kâr olmakla en son çare olarak evvel surete mürâca'at imkânına göre bilfarz cevab-ı red ve ye's alınmasının bütün bütün sükun iderek Mısır üzerindeki hukuk-ı mukaddes-i hükümrânilerini biltabi zaman ile ikna itmekten ziyade mazarata mahsus olamayacağı der-kârdır.

Binâ-berin zamanın pek nazil ve mühim olduğu nazara alınarak bu babda bir suret-i katiye karar verilip azim-i kavi ve kati ile teşebbüsât ve tebligât icrasına ibtidâr itmek vazife-i mukaddes-i hilafet-penâhi cümlesindedir. Teşebbüsât ve tebligât hedef-i maksat olacak şere'itin tayin mahiyeti mutlaka umur-u idarenin her cihetini muhit ve şâmil olan alem-i cihan ara'i mülûkânelerine vasıtaadır. Şu kadar ki fikr-i kasır çakeraneme göre İngilizlerin Mısır-ı işgal itmeleri ledünniyâta mebden itibariyle hukuk-ı mukaddes-i cenab-ı hilafet-penâhilerinin muhafazasına mebden başlayarak bir hatt-ı hareket tayini ve millet-i merkûmenin menâfi siyasilere bilkülliyeye yapmak ve vâkar-ı milliyelerini düçâr-ı izmihlâl itmeyecek şera'it ve vesayetle Mısır'ın merbutiyet meşrusu ta'ahhüd ittirilmek ve tahliyesi meselesinde bir had tayin itmek yolunda esasıyla bu mühim meselenin hal-i ehemmiyeti zamanın icabatındandır zan iderim.

Buda tıbak irade-i ferman-ı hümâyun mülûkâneleri vechle bir mukavele-i askeriye tanzimi suretiyle müzakereye girişilip hukuk-ı mukaddes-i cenâb-ı padişahileri esbab-ı mucibe makamında mukâvelenâmeye unvan idilmesiyle müyesser olacağı layiha hâtırı-fâtir olduğundan İsmail Bey kolları tarafından kaleme alınıp bilmüzakere kararlaştırılan mukâvelenâme mevâd-ı esasiyesini havi varaka menzur-u dakâyık-ı neşûr velinimet a'zamileri buyrulmak üzere merbûten takdim kılındı.

Bu tebligât ve teşebbüsâtın suret-i icrasına gelince mahuz hükümet ve ayn-ı isâbet olan irâde-i seniyye-i mülûkânelerine vechle buradan talimat mahsusa-i muzırat-ı padişahilerini hâmil-i emin ve mu'temed birini Londra'ya irsâl ve evvel emirde mahâfil-i siyasiyede esas maddeye da'ir te'ati olunan mütala'a efkârdan bir fikr-i istihzar olunarak görülen isti'dâda göre bu memur biltedhisi müzakereye ibtidâr ittirilmekten başka suret-i tahattur olunamazdı. Ancak muhâfazakâr fırkası iktidarda bulunduğu bir zamanda bu memura bir sıfat-ı resmiye verilmekle Mısır'ın İngiliz askerinden tahliyesi lüzumuna tarafgir olan serbesti taraftarını ile te'ati efkâra mâni olabilmesi müta'alasına mebni kabinenin tebdilinden evvel sıfat-ı resmiyeden ar'i olması iltizam olunan işbu memurun yeni kabine nezdinde sıfat-ı resmiyeye ha'iz olması lüzumu münker değildir. Çünkü sıfat-ı resmiyesi olmayan bir memurla müzakere ve mübaheşeye girişmekle kabine için bazı itirazata dahi bazı esbab

olabilmesi mütâ'alasına mebni bu meselenin hal ve tesviyesinde mucib-i şeklen olabilmek mülâhazadan ba'id değildir.

Esas tayin ve terfinin muvâfıkını istihsal olunmaksızın böyle bir müzakereye resmi memur tayini ise siyasiyun beyinde mer'i olmadığından eğerçi evvelce tayin-i esası olunmağa imkân bulunamaz ise gidecek memura ahir bir memuriyet verilerek o vesile altında gönderilmesinden başka çare yoktur.

Avrupa mahâfilinde güft ü gû ve bir takım şayi'at-ı müstelzim olmamak ve hengam-ı müzâkereye mahsus olup bade'l-müzâkere iktiza iderse tebdil edilmek üzere arz olunan memurun Londra sefaret-i seniyyesine memur buyrulması maslahatı pek ziyade teshil idecek ve teşebbüsât vaka-ı hazret-i şehriyarilerinin da'ire-i ketmânda kalmasına mucib olacağı cihetle fikr-i kasır çakeraneme göre eslem bir suret almış olur.

Bizkan sıdk-ı nişanlarından her birinin fikrini ve mahiyetini ve sermaye-i iktidarını zat-ı ikdas-ı hümâyûnları her bir kollarından ziyade arif olduğundan İsmail Bey kollarının hal ve şanına ve bu işi ifaya muktedir olup olmadığı zahire ihracına da'ir huzur-u hümâyûnlarında arz-ı mütala'aya kalkışmak fikr-i çakeraneme vücud virmek kabilinden bir küstahlık olacağı der-kâr ise de müşar'ün-ileyh kolları hakkında beyan-ı mütala'a itmekliğim emr-i ferman hümâyûnları iktiza-ı celilinden bulunmasıyla "fart-ı zekâ ismanından olduğu halde derece-i nihayide ikdamlı ve her cihetle malumatlı ve gavâmız umur-u siyaside dikkatli olmasıyla ve yirmi beş seneden beri hidmat-ı saltanat-ı seniyyelerinde bulunarak pek çok şecereler istihmal idip umur-u maliye ve mülkiyede dahi ibraz-ı liyakat itmiş bulunmasıyla kendisine tevdi-i tahmin buyrulan bu hizmette marzi-i alâya muvafık bir neticeye isal ideceği kavimen memul olduğundan memuriyet-i Mısır vazî için müşar'ün-ileyh kollarının intihab buyrulması ayn-ı isabet ve maruz hükümettir fikir ve itikadında bulunduğumun" arzına mücâseret olunmuş ve İsmail Bey kollarının mütala'a namesi de başkaca leffen takdim kılınmış olmağın olbabda ve katıbe-i ahval de emr-ü-ferman hazret-i veli-ül-emir efendimizindir"

1.2.7. İsmail Kemal Bey'in Lâyihası

İsmail Kemal Bey'in lâyihası⁷ 21 Teşrin-i Sâni 308 (3 Aralık 1892) tarihli olup 1 sayfadan ibarettir. Mısır hakkında İngiltere ile askeri bir mukavele akdi hakkında bilgi içerir.

“Fransa nice asırlardan beri hususıyla siyaset aleminde iktidar ve nüfuzunu icra idebildiği üç fasıl idarenin hükm-i zarar olduğu zamanlarda zaten Mısıriyeye gösterdiği hırs ve emel Mısır meselesinin zuhuruna sebep münferid olduğu hakikati bilinip Devlet-i Âliyye'nin hukuk-u siyaseti ve müfikasını rahne-dâr kılan ve onun için bir dahiyenin izam hükmünü ilan mesele-i hazıranın tesevvisince es-i hükümet tutulsa gerekdir.

Vukû'ât-ı kadimeyi bir tarafa bırakıp Devlet-i Âliyye'nin tamamîyet-i mülkiyesini temin iden Paris mu'ahedesinin akdinden bir sene sonra üçüncü Napolyon'un Mısır ve Arap ahiri hakkında İngiltere'ye olan teklifi ve mesele-i hazıranın bidayet zuhurunda ve İsmail Paşa'nın makam-ı Hidiviyetten sukût ve infisali akabinde Fransa cumhuriyetinin Mısırca his ettiği maneviyet-ı mahsusa muhakeme idiliyorsa şu dahiyenin menba Fransa ve onun için bir tehlike varsa İngiltere'nin Fransa ile bu hususta husus-ı i'tilâfında olduğu ispata hazır.

İngiltere'nin Mısırca olan emel ve menâfinin mahiyet ve derecesi maddeten tayin itmiştir. Fakat mu'âmelât ahd-i şiken ifaya sevk iden hal Fransa'nın temâyülâtı olup istilanın devamında ısrarı ise Fransa'nın müsâ'id bir zamandan bilistifâde müstemlekât-ı şarkiye muvâredât ve münâsebâtını tehdit idebilecek bir mevkı-i ihraz itmesi ihtimalinden ihtirazına mebnidir.

İngiltere Mısır'dan dolayı müşkil bir mevkı'i de bulunduğunu ketim itmiyor. Bu müşkilattan kurtulabilmek içinde bir Avrupa meselesi uyandırmayarak Devlet-i Âliyye ile ittifak ve olamadığı halde Fransa ile mümkün olabildiği kadar az mazarrâtlı bir itilaf husulüne mecburdur.

---

⁷BOA, Dosya No: 13, Fon Kodu: YEE, Gömlek No: 3. İsmail Kemal Bey'in H. 21 Teşrin-i Sâni 308/ M. 3 Aralık 1892 tarihli lâyihası. İsmail Kemal Bey (1847-1919), Avlonya (Arnavutluk)'da dünyaya gelmiştir. II. Abdülhamid ve Meşrutiyet devirlerinin ünlü devlet adamıdır. 1860 yılında İstanbul'a gelerek 1865 yılında da Paris Sefareti Ataşeliğine atandı. 1866'da Tuna vilayetinin merkezi Rusçuk'a mutasarrıf oldu. Son olarak Trablusgarp valiliğinde bulundu. 1900 yılında ise Avrupa'ya kaçtı. İsmail Kemal Bey bir yandan Jön Türkler arasında Osmanlıcılık yaparak diğer yandan da Arnavut ulusçuluğu için mücadelede bulundu. Daha sonra Sultan tarafında gıyaben idama mahkûm edilip bütün mal varlığına el konuldu. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Birecikli, 2009: 95-122).

Fransa kendine tabi olacağından emin olduğu Arap ahirinin tevhideyle bir heyet-i kuvve-i mustakil teşkil emrindeki arzu ve tasavvurunu öteden beri esas etmemiş oldu. Böyle bir i'tilâfa İngiltere müşkilat göstermez idi.

İngiltere'nin idare-i hazırası her kavmin emel-i milliyesini tervice meyyal ve Fransa'ya takrib-i müsa'id olduğundan bu aralık Fransa ile İngiltere beyninde böyle bir i'tilâfin husule muhtırası her vakitten ziyadedir. Bu iki devlet beyninde husul-ü itilâfla Mısır meselesi fasıl idecek olursa saltanat-ı seniyyenin Mısırca olan hukuka mukaddes-i hükümrânisi yapmak olmakla beraber Fransa Suriyeye tevsi da'ire-i nüfuza kıyam-ı meydan bulmuş ve mesele-i şarkinin fasılca tasavvur olunan yeni suretin ihtiyari müzakerat-ı düveliyesi uyanmış olacağından şüphe yoktur. Bahr-i sefidince rakip olan şu iki devletin saltanat-ı seniyye muzır bir i'tilâfin husulüne fevkalade bir isti'dâd görüldüğü ve belki o isti'dâdın isârı his olunmağa başladığı bir zamanda Devlet-i Aliyye'nin hukuk-ı hüküm-rânisini muhafaza ve hayat-ı itasını temin için teşebbüsat-ı ciddiye kıyam itmesi ve ciddiye muhtac-ı arz ve ispat değildir.

Bu mesele hakkında irâdât ilham-ı ayet hazret-i padişahi Hacı Ali Bey vasıtasıyla telakki olunduğu gün zat-ı meselenin tedkik ve ta'mikine mübâşeret olunmuş ve akıl-ı kasîrânemce iki devlet hukuk-ı menâfini telif idecek düveli sa'ireye sirişten ittihaz olmayacak bir mukavele layihası nazarla âliye arz olunmak üzere hazırlanmıştı.

Zat-ı mesele müsellemler ve müşkildir. Fakat saltanat-ı seniyyenin hukuk-ı hüküm-rânisi o tercih ve bu hukukun muhafaza ve bekasında İngiltere'nin menâfi o kadar vazıhdır ki zuhur-ı işaret hazreti padişahiden ezhar buyrulacak niyat-ı sahbe ve efkâr-ı kati-i hukûk-perverânenin İngilterece mazhar-ı hüsnü kabule düveli sa'ire indinde rehin-i tasvip ve tasdik olacağına mahal-i tereddüd görülmez. Olbabda tehattun ahval de emr-i fermana hazreti veli-el-emir Efendimizindir”

1.2.8. Said Paşa'nın Lâyihası

Said Paşa'nın lâyihası⁸ 3 Rebiûl-âhir 305 (19 Aralık 1887) tarihli olup 3 sayfadan (2 varak) ibarettir. Said Paşa'nın maliyenin durumu, devletin istikraz ve

⁸ BOA, Dosya No: 82, Fon Kodu: Y.EE, Gömlek No: 30. Said Paşa'nın H. 3 Rebiûl-âhir 305/ R. 30 Haziran 1304/ M. 19 Aralık 1887 tarihli lâyihası. Said Paşa (1838- 1914), Erzurum'da doğdu. Asıl adı Mehmed Said olup “küçük” lakabı ile bilinir. 1876'da Mabeyn Başkâtipliği'ne getirildi. Daha sonra 1878 yılında sırası ile Dahiliye Nazırlığı, Hazine-i Hassa Nazırlığı, Meclis-i Ayan reisliği, Bursa Valiliği ve üçüncü kez Hazine-i Hassa Nazırlığı görevlerinde bulundu. 1879'da Adliye Nazırı oldu. 1879- 1908 yılları arasında ise yedi kez sadrazamlık yaptı. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Kurşun, 2008; 307-308).

düyûnu, boğazların tahkimi için donanmanın tanzimi ve İngilizlerin Mısır'ın tahliyesine dair düşüncelerini içerir.

“Umur-ı maliyeye dair atabe-i ulya-yı mülûkânelerine maruz mazbata ve lâyhaların mütâla'asıyla mülâhâzat-ı kem-terânemin tahriren arzı hakkında bugün isâl buyrulan emr-i fermân-ı hümâyûn hazret-i hılafet-penâhileri karin-i ikan aciz iktirân-ı ubeydanem olmuştur.

Zamir-i dakâyık-ı semir-i hazret-i cihân-bânilerine hafî değıldir ki idare-i umumiye-i mâliyye birçok usul ve fûru-ı havi olduğundan onun tanzimi bahsinde mütéhattim olan terfikat ve irâd olunacak mütâla'ât dahi her bir asıl ve şa'b-ın nev ve mahiyeti nispetiyle tenvi ve tahalluf idebilir. Fakat encümen hususu ve meclis-i vükelâ mazbataları evvela hazineyi bir hal-i buhran iştimâl ihâta ittiğinden ve saniyen buhrana bâ'is olan ahvalin indifâ'ıyla bütcede tevâzün husule getirilmesi lüzumundan bahs eylemekle ariza-i memlûkânemde işbu iki hale tahsis-i efkâr olundu.

Arz ve beyanda müstağnidir ki hazâin-i devlete zaruret ariz oldukda onu izâle ve tertib-i defter muvezene için ahval-i maziye ve hesabat-ı mütেকaddimeye irca-ı nazar mu'tâddir. Mâliyye nezaretiyle mâliyye müsteşarının lâyiha-i müşterekelerinde dahi mevzu-ı bahs olan muzâyaka için bir dereceye kadar mebde tayin kılınmış ve “şu son iki sene zarfında rû-nümâ olan şiddet-i muzâyaka ile mu'amelat-ı maliyeye tari olan iğtitaş bir dereceye varmıştır ki ne kadar maziye nazar olunsa bunlarla hemhal denilebilecek seneler işbât itmek mahal görölüyor” denilmiştir. İtikâd-ı acizaneme kalır ise şu iki seneyi mebde hesab ad etmek doğru olunacağı gibi istenilirse onu tevsi dahi eylemek yani lâyiha-i mezkûrede mevzu-ı bahs idilen iki seneden evvela da ihale-i inzar olunabilmek ve birkaç sene üzerine teftişat-ı maliye icra eylemek caiz kabil olur. Ve vaka her müşkülün tedbiri onu câlip olan esbâbın tayiniyle hasıl olmak kaidesince umûr-i mâliye için böyle bir muvazeneye nefsü'l-emirde dahi lüzum his olunur. Şu kadar ki gerek sünnetin ahiretin mebde ittihaz olunsun ve gerek daha evvel ki senelerden beri menşe-i muvazene ve bahs-i itibar kılınsın. Her iki halde dahi Babîâlinin maruzatında bahs olunan buhran-ı mâliyye neden uğranıldığıının esbâb-ı tayin edemez. Meğer ki mâliyye buhranları vukûnda ahvâlden olan bazı tedkikat-ı tabiye icra olunmuş ola. Mesela son iki seneler mebde muzâyaka-i şedide add olunmasına bakılır ise evvela sünnetin mezkûretine â'id vâridât-ı muhammin-i devlet ne miktar idi. Saniyen vâridât-ı muhamminin her nevinden ve ale'l-husus ilzam olunan i'sârdan senesi nihayetine değin ne kadar akça tahsil olundu? Salisen tahsilatın ne miktarı hazine-i merkeziye geldi? Ve ne miktarı mal sandıklarında sarf olundu?

Râbi'an her iki menbâdan yani mâliyye hazinesiyle vilayat sandıklarından devâ'ir-i idare ve mahsusat-ı askeriye ve zaptiyyeye ve ale'l-ıtlâk sâ'ir tahsisat-ı düyûna nakden ne kadar ve havale tarikiyle ne kadar akçe verildi? Hamisen bir kısmı nakden ve bir kısmı sinin-i mazi düyûnuna mahsuben akd olunan iştikrazların ehemmiyetli şeyler olup çünkü müteferrikan edilen borçlar cem ve yekûn edilince külliyyetli istikraz ne ise onlar dahi evvel mahiyet-i haiz ve mahsub tarikiyle kabul olunan sergi ve suret gibi şeylerin kıymeti ise büyük istikrazların şerâ'itinden ve fa'izlerinden daha ziyade kıymeti havi olacağı cihetle sünnetin içinde bu yolda ne miktar akça tedarik olunup mahsûbât kısmının miktarı neye balığ oldu. Sadisen Mâliyye Nezareti ile müsteşarlığının lâyiha-i müşterekelerine bakılınca yedi yüz elli bin lira tedarik edilmek niyetiyle Bank-ı Osmani ve sâ'ir bazı mukrızların eski hesaplarını tesviye için altı buçuk milyon liralık din tahvilata ihraç olunması ve buna tahsisen otuz sene müddet için her sene gümrüklerden dört yüz bin liranın elden çıkarılması şimdi her tarafça çekilen zaruretlerin büyük sebebi olup öyle zaruretler ilcası ve usûl-i fevkal'âde masraflarını tediye mecburiyeti ile müteferriken olmayıp toptan akd olunan bu gibi istikrâzâtın miktar ve fa'iz ve re'sü'l-malları nedir? Ve onlara senesi içinde ağnam ve a'sar ve vergi ve vâridât-ı mütefferikadan ve vilayetlerin zamanında virememelelerinden dolayı kambiyyallerle gümrükten ne kadar te'diyât vukû bulmuştur. Buraları anlaşılmadıkça esbâb-ı buhran gayr-ı malum olup o halde onun için çare makamında tavsiye olunacak tedbirlerden mütâla'a-i kaside-i kemteraneme göre istifade kabil olamaz. Mazbatalardan yalnız bu senenin ağnam resmi tahsilat ve sarfiyatını

gösterir bir cetvel bulunup onun gibi mühim ve elzem olan sâ'ir vâridât ile te'diyât-ı umûmiyenin hesaplarına dair izihat görülememiştir. Ve binâ'en-aleyh encümen hususu ve meslis-i vükelâ mazbatalarında maruz iki maddenin birincisi olan buhran-ı mâliyyenin esbâb-ı hakikisi hakkında bir fikir ve mütâla'a-ı arzı mümkün değildir.

İkinci mesele olan bütçede tevazün bahsine gelince tevazün keyfiyeti fenn-i servetce ve usûl-ı idare-i mülkiyece muhtelif ve mütenevvi nikât-ı nazariyeden muhakeme olunabilir ise de bu babda Babîlilerin tedkikât ve maruzatını esas mütâla'a addetmek muvafık-ı hal görülmüştür. Mazbatalarda bu senenin a'sar ve ağnam vâridâtı kâmilen elden çıkıp hazine hal-i zaruret işti'mâl içinde kaldığı ve makam-ı sadâretin meslis-i vükelâ mazbatası mukaddimesinde hikâye olunan muhtırasında dahi "Hazine-i celilenin müşkülâtı günden güne tezâyüd etmekte olup idare-i maslahat için elde bir milyon lira kadar sermaye olmadıkça devamı na-kabil

olan mu'amelat-ı hazıranın men-i birden bire idarenin sektelenmesine mucib ve bu da envai mahzurata müeddi olacağı” gösterilmiştir. Maruzat-ı mezkûreden istintaç ve bi'l-zarure burada hikaye olunan tafâsiline nazaran hazinenin bulunduğu hal ber-dâr-ı uzâl olup bunun tedbiri seza-ı dikkat ve şayan-ı müsara'at ise de bahs olunan tedbirlerin icrasıyla maksat hasıl olamazsa yani hesaplarda miktarı muhtelifen mezkûr ise de herhalde birkaç milyon lira derecesinde olduğu tasdik olunan bütçe açığı bunlarla kapanmayacak olur ise itibar-ı mâliyye arz olan hâle bugün ki dereceden daha ziyadeye varıp ve o dahi daha ziyade söz tacı davet eder. Tedabir-i mezkûre dört maddeden ibaret olup bunlardan - vergisinin istihsaline ve ticaret mu'ahedelerinin tadiline ahval-i hazıra müsa'id olup olmadığını tecrübe irâ'e ideceğinden bu iki madde hesaptan hariç tutulur ise açığın kapanması için iki menba kalır ki onun biri yol vâridât-ı zimmiyesini düyûn-ı umûmiyye ve idaresine karşılık gösterip ve cibâyet ve idaresini idare-i mezkûreye terk edip bir milyon liralık ve diğeri düyûn-ı gayr-ı muntazama yekun olan on altı milyon liradan karşılıksız kalan altı milyon bu kadar liranın ma'âşât kısmıyla masârifâtın mümkün olanlarını te'diye için üç milyon liralık tahvil ihracı ve ta'bir-i diğere yeniden dört milyon liralık bir istikraz yapmış ve bir de Mösyö Hirş'den bir milyon liralık istihsal olunacağı maddesidir. Takriben iki buçuk sene evvel üç milyon liralık tasfiye tahvili ve gümrüklerde dahi kabul olunmak şartıyla altı yüz bin liralık istikraz-ı dahili tahvili çıkarılmış idi. Tasfiye tahvilinin yüz kuruş borsalarda on üç guruştan ziyadeye ve istikraz-ı dahili tahvili gümrüklerde dahi kabul olunmuş iken onun yüz guruşu otuz dört guruştan ziyadeye gitmiyor. Yeniden dört milyon liralık tahvil daha ihraç olunur ise onların ne dereceye kadar kıymet hasıl edeceği bi's-sühüle bilinir. Tahvilat devletin kıymet-i itibariyesinden noksan fahiş ile tedavil-i itibar malen devleti en ziyade rehinedar ider. Bir hal olacağı her devlette mücerreb idiği tariften müstağnidir. Maruzata nazaran bu defa çıkarılması tensib olunan üç milyon liralık tahvil gümrüklerde kabul olunmayıp yalnız başka sandıklarda tedavül ideceğinden gümrük vâridâtı gibi sağlam bir mal üzerine mües ve mikdarı altı yüz bin liradan ibaret olan istikraz-ı dahili tahvili otuz dört kuruştan ziyade kıymet hasıl etmeyince gümrüklerin gayrı sandıklarda kabul olunacak ve fakat miktarı üç milyon liraya varacak tahvilatın borsalarda pek cüz'i bir bedel hasıl edeceği şüphe götürmez. O takdirde ma'âşât erbâbı ve masârif-i devletin bir hayli akşamı mahsusatının öşrünü bile istihsâl edemeyeceğinden itibar-ı mâliyyenin sektelenmesi hatırına bunun dahi te'sirâtı menazım olur. Kaldı ki hazine-i hassa-i şahane nazırı Paşa kullarının layiha-i mahsusasında seza-i vakt iki fıkra-i mühimme görülmüştür.

Biri “Devlet-i Âliyye’nin bu sene gibi gelecek sene dahi böyle bir akçenin tedarîği için elde sermayesi olmayacağı cihetle rûsûmat-ı emvali üzerine bi-tekrar istikraz akd etmek mecburiyeti çıkar” diğeri “encümen hususi mazbatasında hazinenin düyûn-ı gayr-ı muntazimesi on altı milyon lira olacağı gösterilerek bundan on milyon liranın karşılığı bulunacağı gösterilmiş ise de mezkûr on milyon lira düyûn-ı gayr-ı muntazama karşılığının bulunacağı meçhuldur” ibareleridir. Bu iki fikradan evvelkisini yani sene-i atide ise de gümrükler üzerine istikraz akti mecburiyetini behemehâl irâ’e ve tasdik ettiği gibi düyûn-ı gayr-ı muntazamanın on milyon lirasının sahih karşılığı bulunmadığını dahi mu’amelat ve tahsilât-ı umûmiyye isbat eyler. Bu halde

nazar-ı müşârûn-ileyha iki madde hakkında mütala’ası sahihtir. Lakin düyûn-ı sabıkaya faiz vermekten sarf-ı nazarla erbâb-ı mahlûbatın hukukunu on sene zarfında maksad-ı tediye etmek hakkında olan mütala’a mülhaza-i kasıraneme göre nazar ve itibar-ı mâliyi muhaldir. Ve bu maruzatı vaki olacak surette menabi-i vâridât istikşafi ve itibar-ı mâli-i devlet hakkında haricen ve dahilen emniyet istihsali heyet-i devletçe müzakerat-ı amikaya ve Avrupa’nın erbâb-ı namus ve itibardan olan sermayedarını ile müzakerata ve su-i istimalatın nafia ve mâliyece ve hesapça sahih bir kaide-i idare ittihazına mevkuftur.

Nazar-ı müşârûn-ileyhanın Müsyö Hırş işine dair mütala’asını havi olan muhtıraya gelince bunda beşinci hükmün Almanya veya İngiltere mehakim-i temyizi ru’iasından intihabı irad olunmuştur. Mösyö Hırş ile münazaa feyha olan mesail-i heyet-i hükmiyye havale olunur iken yapılan tahkimnamede tarafeyn hükümleri arasında ittifak hasıl olmayacak olur ise beşinci hükmü birinci hükümlerin intihab edeceği şartı kabul ve derece olunmamış olsa idi iki taraf hükümlerinin adem-i ittifakından dolayı şimdi maslahatın halli kaide-i hukuk icabınca muhakeme-i devlete düşer idi. Veyahut ki tahkimnamede beşinci Hüküm iki taraf hükümlerinden birinin re’yini intihaba mecbur olacağı yani kendiliğinden bir re’y-i salis itasına selahiyeti olmayacağı yazılmış idi. Kezalik hükümet hükm-i hamisin re’yinden istifade eyler idi. Nasılsa bu iki hak ve faide elden çıkmış olmasıyla beşinci hüküm herhangi memleket erbâb-ı hukukundan intihab olursa şirket tarafından ta’yin olunmuş olan hükümlerin re’yini bizimkilerin kararına tercih eyleyeceği cây-ı iştibâh değildir.

Meclis-i vükelâ mazbatasının mühim bir fıkrası Süveyş Kanalı meselesi bu kere İngiltere ve Fransa devletleriyle taht-ı karara alınarak diğer devletlerin dahi buna muvâfakatları meczûm bulunduğuna binâ’en bu teşebbüsün hıtâmını müteakip

Mısır'ın İngiliz askerlerinden tahliyesi meselesinin dahi bir karara rabtı vukûnda ve mümkün ise daha evvel cihet-i mâliyyece Mösyö Ruscıld tarafından vâki olan teklifin mevki-i icraya vaz'ıyla ele geçecek akçenin donanma-ı hümâyûnun ikmâl-i nevâkısı ve Bahr-ı Sefid ve siyah boğazlarının ahkâm ve teşhiz-i mesarifine karşılık ittihâzını hâvidir.

Ale'l-umûn ahvâl-i siyasi ve ale'l-husûs mesâ'il-i şarkiye hakkında devrân eden nazariyyâttan tevâlüd idebilecek netayice nazaran donanma-ı hümâyûnun ikmâl-i tanzimâta ve vakıa boğazların takviyesi hâliyen Devlet-i Âliyyelerince bir mesele-i hayatiye olup onların masrafı için Mısır vergisi üzerine istikraz akdi bahsi bi'z-zârûre bazı efkâr kâsırâne irâdını müstebti bulunmuştur. Babîlice malum olduğu üzere 1884 Ağustos'unun sene-i uluiyesi 28'i tarihiyle müverrahan İngiltere umûr-ı hâriciyye nezâretinden tebliğ olunan takrir-i resmide (İngiltere devleti nokta-i Mısri'nin ilâ gayri'n-nihâye işgali aleyhine cânibi Babîali'den der-miyân olunan i'tirâzâtı pek haklı görür ve bu i'tirâzâta kâmilen iştirâk eder. Ve elyevm mahmûl-ı dost tahmili olan bar-ı mes'uliyetten müfredât-ı vakıanın müsaade eylediği en yakın bir zaman da kurtulmak arzusundadır. İngiltere hükümeti teminat-ı mezkûreyi böyle bir politikaya karşı gösterilen muhalefet-i kaviyi ve şimdiki işgal-i askerinin suret-i mahdûde de veya gayri'n-nihâye temdidini tervicen bir çok muhtelif mahallerden vukû bulan ihtârâta bakmayarak Mısır'ı mümkün mertebe yakın bir müddet zarfında tahliye hususunda daima muhafaza ve izhâr eylediği arzu-ı hâlisânededen münba'is teminat makamında kabul eylemekte Devlet-i Âliyye'nin tahvinini tereddüd etmeyeceği zannındadır) ibaratıyla tahliye maddesi resmen ve alenen ta'ahhüd olunmuştu. Şimdi ise Süveyş Kanalı mukavelesinin şekil ve şerâ'iti devlet-i müşârün-ileyhaca asıl matmah-ı nazar olan Hindistan yolunu temin eylemiş olduğundan ta'ahhüd-ü meşrûhun icrası yani İngilterece Mısır'ın tahliyesi zamanı hulûl etmiş ad olunacağına tereddüt kılınması mübecceldir. Lakin Mısır'dan İngiliz askerinin çekilmeyeceğine İngiltere ve Fransa devletleri beyninde cereyan edecek müzâkerât vaz olunacak şerâ'it-i Devlet-i Âliyye'nin hukuk ve menâfi'i mülkiyesiyle kabul-i te'lif olmayacak olur ise Mısır vergisi üzerine ne dereceye kadar ve nasıl şürûtla istikrâz kabul olacağı ve o halde buna mu'allak olan donanma ve boğazların zaman-ı tahliyeleri gecikip gecikmeyeceği dikkate şâyeste ve usûl-ı mebsûtanın cümlesi hakkında emr-i ferman hakâyık-ı nişan-ı hazret-i cihanbanileri ne merkezde ise isbat-ı mahza olacağı şübühâtan vârestedir. Kâtibe-i umurda emr ve ferman hazret-i veli-ül-emr Efendimizindir”

1.2.9.Rüstem Paşa'nın Lâyihası

Rüstem Paşa'nın lâyihası⁹ 8 Zilkade 308 (26 Haziran 1890) tarihli olup 9 sayfada ibarettir. Mısır meselesi ve Devlet-i Âliyye'nin İngiltere ile ittifakı meselesi ile ilgili bilgiler içerir.

“Taraf-ı bâhir el-şeref cenab-ı padişahiden lütfen ve tenzilen i'râd buyrulan meseleye almış olduğum emr ve irade-i seniyyeye imtisalen ber vech-i ati cevap vermeye müsâra'at eylerim. Metbû-ı mu'azzam ve müfhimim olan zat-ı şevket-simat hazret-i padişahiye ve elli seneden mütecaviz kemal-i sıdk ve istikametle hizmetinde bulunduğum Devlet-i Âliyyelerine der-kâr olan ubûdiyyet-i tam ve sadakat kâmilan acizaneme mebni mezkûr su'allere sıdk ve hakikat da'ire-i nâcisinde cevap vermeyi vacibe-i ubûdiyyet ad eylerim. Veli-nimet bi-minnet şevketmaab efendimiz hazretlerinin hak-ı bendegânelere ibzâl ve râygân buyurdıkları eltâf ve inâyâtın mertebe-i aliyyesi kollarına gayr-i hafi olup bu dünyada yegâne maksad-ı çakeranem ise hakk-ı ubeydânemdeki emin ve itimad ve teveccüh-ü celil el-kadir şahanelerini idâme ve muhâfazaya kesb-i istihkâk eylemektir.

Birinci su'ale cevap

İngiltere'ye muvasalat-ı acizanemden beri en ziyade ve en birinci derecede efkâr-ı acizanemi işgal etmiş olan mesele Mısır meselesi olmuştur. Zira bu meselenin bir hüsn-i tesviye-i iktiranı ne mertebe nezd-i aliyyede matlub ve mültezim olduğunu biliyorum. Almış olduğum o emre imtisâlen İngiltere hükümeti nezdinde defa'atle icra etmiş olduğum teşebbüsât-ı resmiyeden ma'ada ki bunlara da'ir vakit ve zamanıyla gerek mabeyn-i hümâyûn-ı cenab-ı mülûkâneye ve gerekse Babîâliye tafsilât-ı lâzımeyi arz eylemişim. Çok defalar buradaki bazı vükelâ ve kendileriyle ülfet ve muvânesetim olan gerek meclis-i mebusan azasından ve gerekse ashâb-ı vak ve itibardan birçok zevat ile bu meseleye da'ir hususi olarak mükâleme ve müdâvele-i efkâr eylemişimdir. Bu mukâlemâtın netayicinden kollarınca yakinen hasıl olan fikir şudur ki hitta-i Mısriyye üzerinde cari olan hukuk-ı hükümdar-ı hazret-i padişahiye tamamıyla vakayı ve muhafaza idecek şerâ'itle İngilizlerin hitta-i mezkûreyi tahliye itmelerini taht-ı temine alacak bir mukâvele-nâmenin İngiltere hükümetiyle akdi imkânı gayet müşkildir. Lord Salisbury böyle bir mukâvelenin akdi için şart-ı esası olarak Mısır'da dahilen bir kargaşalık zuhurunda ve haricen bir tehlike ve muhâtara

⁹ BOA, Dosya No: 8, Fon Kodu: YEE, Gömlek No: 23. Rüstem Paşa'nın H. 8 Zilkade 307/ M. 26 Haziran 1890 tarihli lâyihası.

vukûnda yalnız Devlet-i Âliyyeyi ihbar-ı keyfiyet ederek muvâfakat-ı cevabının vürûduna intizar eylemeye hacet kalmaksızın Mısır'a asker sevk ve idhâline İngiltere'nin hak ve salâhiyyeti olmasının mezkûr mukâvele-nâmeyle derece olunmasını ve bundan başkade Devlet-i Âliyye ile akd olunacak mukâvelenin düvel-i sa'ire tarafından tasdik olunduktan sonra mecburi el-icra tutulmasını istiyor ki buda İngiltere'nin münasip gördüğü vakit Mısır'a tekrar duhûl ve avdet itmeğe hak ve salâhiyyeti olduğunu devletlere tasdik ittirmek dimektir. Bu takdirde düveli mezkûre veyahut içlerinden biri buna muvâfakat itmeyecek olursa mezkûr mukâvelede ke'en-lem yekûn hükmünde kalmış bulunacaktır.

Artık şerâ'it-i mezkûrenin ne kadar ağır olduğu ve meseleyi suret-i katide tesviye iylemek için ne azim-i müşkilata düçâr iylediği müstağni-i izahtır.

Bundan başka gerek fark-ı muhtelifeye mensup rical-i siyasi olsun ve gerekse ale'l-umum efkâr-ı umumî olsun el-hâletü hâzihi İngiltere'nin Mısır'ı tahliye etmesi fikrine gayr-i müsa'ade olduklarını da ma el-te'essüf arz ve beyana mecburum. Hatta hükümet-i seniyye İngiltere ile ne yolda bir mukâvele akd itmeye teşebbüs ider ise itsin mezkûr mukâvele birkaç sene evvelkisinden daha ziyade şimdi mevâzında ve itiraza düçâr olabilir. Mısır'ı tahliye etmeye İngiltere'yi düçâr-ı tereddüt iden başlıca sebep Fransa, ilk fırsat ve bahaneden istifade iderek ve hatta öyle bir fırsat ve bahaneyi icad ve ilkâ eyleyerek İngiltere bunu men idecek tedabiri ittihazı bulmazdan evvel Mısır'ı işgal iyle havfidır. Her ne kadar İngiltere ve Fransa hükümetleri salih ve müsâlemeti muhafaza iylemek arzusunda iseler de bunların bir dereceye kadar gizli bir husumet ve iğbirar olduğu na-kabil-i inkârdır. İşte Mısır meselesinde İngiltere'nin bu kadar müşkilat ikâ eylemesi bilahire Fransa'nın dam-ı mükid ve ihtiyaline düşmek ve kendi yerine Fransa'nın ka'im olması ihtimalini dileyiş eylemekten ileri gelir.

Su'al-i şahanenin ikinci fıkrası olan yani "İngiltere ile bir mukâvele akd olunur ise hükümet-i müşar'ün-ileyha hakikaten ve kati'en hitta-ı Mısriyeyi tahliye ider mi?" bahsine gelince bu babdaki râ-i acizanem böyle bir mukâvele akd olunursa İngiltere'nin Mısır-ı tahliye itmesi akreb-i ihtimâlâtandır. Fakat bu hususda yine kati el-müfad bir cevap verilemez. Zira bu halde bile hükümet-i müşar'ün-ileyhânın hareketi da'ima ve bir dereceye kadar vukû'atın suret-i ceryanına yani zuhûrâta tabi olacaktır. Avrupa da ahval-i siyasiye kati'en tesir etmemiştir. Mukâvelede tahliye için tayin olunacak mühletin hitâmında bir harb zuhur idecek bulunur veyahut ki bir takım

iğtişâşat - sernema olacak olursa İngiltere hükümeti bundan istifade ile tahliye müsâlemetini temdid iylesmesi müb'id el-ihhtimal değildir.

Mısır'a gelince şurasını ilave etmeliyim ki Lord Salisbury ile fezâsı defa'âtle gerek kollarına olsun ve gerekse alenen umuma olsun İngiltere'nin maksadı ale'l-nihâye Mısır'da kalmak değildir. Mısır'da asayiş ve emniyetin takdirini taht-ı temine alacak tedabir mevki-i icraya konulduktan ve kati'en mezkûre gerek dahilen zuhur idecek bir iğtişâşata ve gerekse haricen vukû bulacak bir tecavûze karşı kendini müdafa'a ve vikâya idecek bir hale geldikten sonra İngiltere tahliye eyleyecektir diye ifade ve beyan eylemiştir. İngiliz vükelâsı el-hâletü hâzihi Mısır'da gayet dirayet ve malumatlı bir takım İngiliz zabıta ve mühendisleri olup bunlar memleketi irvâ ve ıskâ ile zira'at ve felâhatı tevsi ve bu vesile ile de servet ve ümran-ı memleketi tezyid iylemek için kemal-i germi ile yeni cedveller hazır ve güşâdıyla meşgul olduklarını ve bundan ma'ada bir çok muktedir ve mücerreb memurlar da Mısır umur-u maliye ve adliyesiyle sa'ir şu'abât idaresini ıslah ve ikmale çalıştıklarını ve memuriyet-i merkumenin müsa'adesinden şimdiden bir çok şimdat-ı naki iktitâf olunmağa başladığını beyan idiyorlar. İngiltere hükümeti Mısır, kendini muhafaza ve müdafa'a eylemeye muktedir bir hal vasıl olduğu gibi hatt-ı mezkûrede bulunan askerini çekeceğini temin idiyor.

Balada arzına cesaret iylediğim malumatın ikmal-i için İngiltere hükümetinin mevki-i hazıra ile temayülât-ı siyasiyesi hakkında bazı mütâla'ât ve mülâhazâtın ilavesi vacibden olmakla bir vech-i zir bunları da arz itmeğe cesaret iylerim.

Unfuvân-ı şebâbtımda birkaç defa İngiltere'ye seyahat iderek tesisat ve teşkilatını etrafiyla nazar-ı tedkikten geçirmiş olduğum gibi şevketmaab efendimiz hazretlerinin nimet virenleri bulunduğum peder-i cennet-i makar hümâyûnlarıyla ced-i emced-i şahaneleri gibi hakan-ı firdevs-i aşıyan sultan Abdülaziz Han hazretleri de hakk-ı çakeranemde ezhârı tevci ve itimad buyurdıklarından merhum müşar'ün-ileyh hazretlerinin de ma'iyet-i seniyyelerinde bundan yirmi üç sene mukaddem buraya gelmiştim.

Mu'ahharen zat-ı şevketsemat efendimiz hazretlerinin sefirleri sıfatıyla yeniden İngiltere'nin ahval-i idare-i hazırasıyla hükümetinin efkâr ve inzârını teşbi iderek şimdiki hali otuz sene evvelki hale nispet ve kıyas eylediğimde bir tebdil-i külli husule gelmiş olduğunu müşâhade eylerim. Balada zikr eylediğim zamanda İngiltere de kaffeten sunuf ve fark-ı siyasiye meyânında Devlet-i Âliyye'nin bekası Avrupa muvâzenesi için elzim ve vaciptir. Esas kabul ve tasdik olunmuş bir hakikat-i bahire

mesayisinde idi. Aldanmıyor isem Lord Palmerston Devlet-i Âliyye'nin tamâmiyyet-i mülkiyyeti İngiltere'nin en birinci derecede menafisi muktezâyâtandır hakikatini ona meretebe-i inkâr idenler ile mübaheseye bile girişmekten tevsi ve ictinâb iylerim.

Fakat kemâl-i esef ve kederle bugün müşâhede idiyorum ki hal büsbütün değişmiştir ve hatta Berlin mu'âhedesinden beri Devlet-i Âliyye İngiliz efkâr-ı umumisinde hâ'iz olduğu meretebe-i ehemmiyeti pek çok gâ'ib eylemiştir. Mösyö Gladston'un nüfuzu ve 1875 senesinde Bulgaristan'da zuhur iden vukû'at esnasında müşar'ün-ileyihin aleyhinde ir'âd eylediği makâlât-ı siyasiye bu tebdilin husulüne pek büyük yardım eylemiştir. Bu bir hahikât-i bâhirdir ki ispatına lüzum yoktur. Ruslara meyil ve teveccühü malum olan Mösyö Gladston bize en büyük fenalıklar itmiş adamlarından biri nazarıyla bakarım. Fakat İngiltere'nin meslek-i siyasiyesinde husule gelen işbu tebdilat-ı azimeye bâ'is bir takım esbâb-ı sa'ire daha vardır ki şayana dikkattir. Bu asrın kısm-ı evvelinde meclis-i mebusan mebus-u intihâb iylemek hakkı bir dereceye kadar malumatlı ve kâr-âgâh ve servet ve para sahibi adamlara mazhar idi. Bunlar politika ne olduğunu biliyorlardı. Ve birini mebus-u intihâb eyledikleri halde de intihâb ile gelenleri bilerek intihâb iderlerdi. İşte intihâb-ı mezkûreden teşkil iden meclisi mebusan bu vechile hep malumatlı ve efkâr-ı münevvere ashâbı adamlardan mürekkebe olup heyet-i vükelâya da akılane ve samimane icra-ı mu'avenet ve i'fâ-ı nasihatten hali kalmazlardı ve heyet-i vükelâ dahi her hususta ve bilhassa harici politikada mu'ayyen ve sabit bir hatt-ı hareket ittihaz ve takip idilebilirdi. Lakin ne fa'ideki evvela Serbesti Fırkası ve sonra da bunlara imtisâlen Muhâfazakârân Fırkası münâvebeten efkâr-ı umumiye hoş görünmek ve kendilerini mevkı-i iktidarda muhâfaza idebilmek için gittikçe bir takım satuk ve imtiyâzât i'tâsıyla muntahiblerin mikdarını tezyif iylediklerinden bu sebebe mebni el-hâletü hâzihi muntahiblerin kısm-ı izamı en adi sınıf-ı ahaliden mürekkebdir ki bunlar talim ve terbiyeden mahrum ve beyhude olmakla bir takım efkâr-ı mefrat ve faside esbâbı kendilerini mebus-u intihâb ittirmek için bu mukâvele-i avâmı istedikleri cihetle imale idebiliyorlar.

Muntahiblerin ayin-i in'ikâsı olan meclis-i mebusan bu vechile gayet tedenni iylemiştir. Asla vukûf peyda eylemediği birçok mesa'ile müdahale itmek arzusuyla heyet-i vükelânın mütebassırâne dûr-endişane bir hatt-ı hareket ittihaz eylemesine mâni oluyor. İşte ahvâl-i maruza-i mezkûrenin netayic-i ilmiyesi olarak İngiltere heyet-i vükelâsı mevkı-i iktidarda kalmalarını temin iylemek için mütehammil ve gayr-i muntazam bir meslek ittihâzına mecbur olup gerek siyaseten ve gerek ticareten

âti-i ba'ide müte'allik ta'ahhüdâta girişmekten tevki ile yalnız zuhur iden mesâ'il-i rûz-merrenin hal ve fasılıyla uğraşiyor.

Ekseri Avrupa devletleri hem-civârları olan devletler ile menafilerini vikâyet-i akd-i ittifak iyledikleri halde İngiltere hükümeti böyle ittifak mu'ahedeleri akd iylemeye asla girişmiyor. Tefsilât-ı mezkûreden Devlet-i Âliyye'nin İngiltere'de dost ve hayır-hâhi yoktur anlaşılmasın. Cenab-ı hakka şükürler olsun hala da dostları vardır. Fakat miktarları az ve perakendedir. Burada bulunduğum zamandan beri saye-i şahanede vasi ve iktidarım mertebesinde bezl eylediğim mesa'inin semeresi olarak Devlet-i Âliyye'nin hayır-hâhileri miktarı zat-ı acizanemce çoğalmıştır. Fakat İngiltere'de Devlet-i Âliyye hakkında hissiyat-ı dostane besleyenler pek çok ise de (itikad-ı çakeraneme göre otuz sene bundan mukaddem olduğu gibi hükümet-i seniyye İngiltere'den maddi) bir mu'avenet ve müzaheret bekleyemez.

İngiltere heyet-i vükelâsı Devlet-i Âliyye ile olan münasebetlerinde icab-ı vakit ve zamana ve efkâr-ı umumiye ile kendi menafilerini teba'iyyeten hareket itmeğe mecbur olacaklardır zan iderim. Halbuki ahval-i mezkûre da'ima müsta'id-i tebdil olduğundan bir vaka ve hal zuhurunda İngiltere'nin Devlet-i Âliyye hakkında ne yolda bir hatt-ı hareket ittihaz ideceğini tehdid-i kati ve sahih olarak kestirmek efkâr-ı çakeranemce gayr-i kabildir.

Metbu-u mu'azzam ve mufahham olan velinimet bi-minnetimiz efendimiz hazretlerinin selam-ı selamet encam-ı mülûkânelerine an-samim el-kalb arz-ı teşekkirat ile zat-ı şahanelerine olan sıdk ve ubudiyetim la-zeval ve lâ-yetegayyer olduğunu tekrar te'bid iderim”

İKİNCİ BÖLÜM

MISIR'DA OSMANLI HAKİMİYETİ DÖNEMİ

2.1.MISIR'IN OSMANLI HAKİMİYETİNE GİRİŞİ

Osmanlı ile Memlûk sultanları arasındaki ilişkiler ilk dönemlerde yani 16. yüzyılın ikinci yarısından sonra dostane bir şekilde başladı. O dönemlerde küçük bir beylik olan Osmanlıların Rumeli'deki başarıları ve İslam sınırlarını genişletmeleri Memlûk Devleti tarafından memnuniyetle karşılanıyordu. Ancak Osmanlıların sınırlarının genişlemesi ile Memlûklerle temas arttı ve bu durum ise bazı olumsuzlukların kapısını araladı. (Uzunçarşılı, 1988: 187-188).

Yukarıda da belirttiğimiz gibi Portekizlilerin Hint Okyanusu ve Kızıldeniz'e yerleşmeleriyle Hindistan ticareti Ümit Burnu yoluna çevrilmiş ve Mısır'ın önemi azalmıştı. Osmanlı Devleti'nin Kölemen hâkimiyetine son vermesi ile Mısır'da Osmanlı döneminin başlaması bu zamana denk gelmektedir (Kramers, 1979: 242).

Portekizliler, 1498'de Ümit Burnu'nu keşfederek Hindistan'a daha kısa yoldan ve okyanustan gitmeyi başardı. Bununla beraber tarihi Kızıldeniz-Mısır-İskenderiye-Doğu Akdeniz güzergâhı değişti (Şahin-Allahverdi, 2013: 36). Portekizliler, Hindistan'a yerleşti ve Hindistan ile Avrupa arasındaki tüm ticaretin kendi kontrolünde olan Güney Afrika'dan dolaşan deniz yolu ile yapılmasını sağladı (Shaw, 2008: 115). Portekizliler ayrıca Kızıldeniz girişindeki Sokotra Adası ve Basra Körfezi'nin girişi olan Hürmüz Boğazı'nı da aldılar. Bunun sonucunda doğunun ticaret mallarını Akdeniz'e götüren yollar, Müslümanlara kapandı. Hint Okyanusu ve Kızıldeniz, artık Portekizlilerin Müslüman tüccar ve hacıları tehdit ettikleri bir yer oldu (Şahin-Allahverdi, 2013:36).

Memlûkler, 16. yüzyıldan beri İslam dünyasındaki huzursuzluklara çare bulamadı ve dış tehlikelere karşı başarılı olamadı. Dulkadir Beyliği meselesi ve Safevi tehdidi ise Memlûkleri ve Osmanlı Devleti'ni karşı karşıya getirdi (Es-Seyyid, 2004: 563). Osmanlı Devleti ise dönemin en büyük Müslüman devleti olması nedeniyle hem bölge Müslümanlarını hem de Harameyn-i Şerifeyn'i korumayı bir vazife olarak görüyordu (Şahin-Allahverdi, 2013: 36). Ayrıca Yavuz Sultan Selim'in, Memlûk topraklarını istemesinin stratejik bir sebebi vardı. Yavuz, Kilikya limanlarını alarak İstanbul'dan Payas' a kadar deniz yolunu kullanarak Safevilere karşı yapacağı seferlerde orduya kolay bir yol açmayı hedefliyordu (Shaw, 2008: 115).

Yavuz Sultan Selim, 1516'da Memlûk topraklarına girdi. Osmanlı Devleti ile Memlûkler 24 Ağustos 1516'da Halep yakınlarındaki Mercidâbık' ta karşılaştı (Shaw, 2008: 115-116). Yavuz Sultan Selim, Mercidâbık Savaşı'nda kölemen hükümdarı Kansu Gavri'yi yendi. Daha sonra da Suriye'yi itaat altına alarak Halep ve Şam'ı ele geçirdi ve Mısır'ı almak için hazırlıklara başladı (Kramers, 1979: 243). Yavuz, orduyu yeniden düzene soktu (Uzunçarşılı, 1988: 287). Mercidâbık Savaşı'nda ölen Kansu Gavri'nin yerine Tomanbay sultan oldu. Osmanlı ordusu bütün ağır donanımı ve toplarıyla beraber Sina Çölü'nü beş günde geçti (Shaw, 2008: 116). Yavuz Sultan Selim, Ridaniye'ye geldi. Mısır'ın kaderini belirleyen bu savaş 22 Ocak 1517'de yapıldı (Kramers, 1979: 243; Uzunçarşılı, 1988: 289). Ridaniye Savaşı'nı Osmanlı Devleti kazandı ve Kölemen emirlerinin bir kısmı Yavuz Sultan Selim'e itaat etti. Tomanbay ise kurtuldu (Kramers, 1979: 243). Ancak daha sonra yakalanarak 13 Nisan 1517'de idam edildi. Böylece Memlûk hanedanı ortadan kalktı ve Mısır'da Osmanlı egemenliği başladı (Shaw, 2008: 116).

Yavuz Sultan Selim'in takip ettiği siyaset neticesinde Osmanlı İmparatorluğu, 1517'de Suriye, Mısır ve Hicaz bölgelerinde 1250'den beri varlığını sürdüren Memlûklu egemenliğine son verdi. Bunun sonucunda Mısır'ın Hindistan'a uzanan Doğu ticaret yolu ve buna bağlı zengin ve verimli topraklar Osmanlıların hâkimiyetine geçti (Ülker, 1994: 1). Venedik, Kıbrıs adası sebebiyle her yıl Memlûklere ödediği vergiyi Osmanlı Devleti'ne vermeyi kabul etti. Mısır ve Suriye'nin ele geçirilmesi ile Osmanlıların ekonomik durumu daha da güçlendi. Ayrıca Yavuz Sultan Selim, Abbasi halifesinden hilafeti alarak İslam alemi üzerindeki etkisini arttırdı (Uzunçarşılı, 1988: 292-293).

Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman'ın Mısır'da iki hedefi vardı. İlki Mısır'da Osmanlı kontrol mekanizmasını yerleştirip Osmanlı egemenliğini sağlamak; diğeri ise Mısır'daki kurumları ve şartları olabildiğince yavaş bir şekilde değiştirip statükoyu korumaktı (Ülker, 1994: 1).

Mısır, Osmanlı idaresinde bir beylerbeylik konumuna getirildi. Yavuz Sultan Selim, burada Osmanlı düzeninin hemen sağlanamayacağını anladı ve eski teşkilatı düzenlemeye karar verdi (Es-Seyyid, 2004:563). Padişah, Osmanlı İmparatorluğu ile Mısır'ın ilişkilerini düzenleyen Selim Kanunnâmesi' ni yürürlüğe koydu. Anayasa niteliğindeki bu kanunlara göre Mısır, Osmanlı İmparatorluğu'na asker ve vergi verecek Osmanlı da Mısır'ın güvenliğini sağlayacaktı. Ayrıca bu kanunnameye uydukları takdirde Mısır'da muhtariyeti olan yerel Memlûk beylerinin katılacağı bir

yönetim kurulacaktı. Bu kanunname, Kanuni Sultan Süleyman tarafından genişletildi. 18. yüzyılın ortalarına kadar değişmeden Mısır'da var olan kuvvetler arasında denge sağladı (Ülker, 1994: 2).

17. yüzyılın ortalarına kadar eyalet yönetiminde Mısır beylerbeyi ve eyalet divanı etkili oldu (Es-Seyyid, 2004: 563). Yavuz Sultan Selim'in kurduğu Büyük Divan, Mısır'ın idari teşkilatının merkezi oldu. Divanın başkanı ise Mısır idaresinin başı olan valiydi. Bu divanın görevi, yönetim işleri ile alakalı yasaları uygulamaktı. Ayrıca Kendisine özel haklar tanınan fakat İmparatorluk merkezinin hükümlerine uymak koşuluyla görev yapan üst düzey idari merkezdi (Ülker, 1994: 4).

Mısır'da askeri teşkilat vali ve emrindeki kuvvetler, askeri ocaklar, beyler ve onlara bağlı yetiştirilmiş yerel Memlûkler olmak üzere üç temel unsurdan oluşuyordu (Ülker, 1994: 3). Ancak Kölemen ocaklarının, Yavuz Sultan Selim ve daha sonra kaldırılmaması Mısır'da yüzyıllarca sürecek huzursuzluğa sebep olacaktı (Kramers, 1979: 244).

Mısır'da var olan tam Osmanlı egemenliği, Mısır'a yerleştirilmiş olan düzen ve merkezden gönderilen emirlere uyma geleneği yaklaşık iki buçuk yüzyıl devam etti (Ülker, 1994: 2). Daha sonra Osmanlı Devleti ile Mısır Kölemen beyleri arasındaki egemenlik mücadelesi 18. Yüzyılın sonlarında yön değiştirerek uluslararası bir sorun olmaya başladı (Özger, 2010: 303). Osmanlı Devleti'ne bağlı olan Mısır, daha sonra uluslararası alanda önem kazanmaya başladı (Ülker, 1994: 30).

2.2.NAPOLYON BONAPART'IN MISIR SEFERİ (1798)

Osmanlı İmparatorluğu ile Fransa arasındaki dostluk, 16.yy. da Kanuni Sultan Süleyman ile I. Fransuva' nın müşterek bir düşman olan Habsburg hanedanına karşı beraber hareket etmeleriyle başladı. Bu dostluk Osmanlı siyasetinde tarihi bir zaruret kabul edilerek değerli bir gelenek olarak sayıldı. Kanuni Sultan Süleyman zamanında Fransızlara kapitülasyonlarla birlikte ekonomik ayrıcalıklar verilerek dostluğun başlangıçta siyasi olan niteliğine ekonomik bir değer de katıldı (Karal, 2007: 21). Fransa, elde ettiği ve sonra genişletmiş olduğu ekonomik ve adli kapitülasyonlarla büyük kazanımlar elde etmiş hem Yakın Doğu'da hem de Osmanlı topraklarında geniş ticari faaliyetlerde bulunmuştu. Bununla beraber Fransız İhtilali'ne kadar Osmanlı Devleti ile Fransa arasında büyük bir siyasi çatışma yaşanmadı (Armaoğlu, 2010: 136).

Osmanlı ile Fransa arasındaki dostluk, Fransa'nın Avusturya ve Rusya'yı Orta ya da Batı Avrupa'da meşgul ederek güç dengesi kurması sebebiyle devam etti (Akşin, 1994: 24). Fransa'nın askerlik konusunda diğer devletlerden ileride olması sebebiyle de Osmanlı devlet adamları tasarladıkları ıslahat için Fransa'dan yararlanma gereğini kabul etti. Fransız İhtilali'nin gelişmesi sırasında dahi Osmanlılar, ıslahat için Fransa'dan yardım istemişti. (Karal, 2007: 21-22).

Fransız İhtilali de Osmanlı İmparatorluğu'nda herhangi bir endişe ve korkuya yol açmamıştı. Çünkü, ihtilal ayrıcalıklı yani imtiyazlı sınıf esasına dayanan bir sosyal düzeni yıkmak istiyordu. Osmanlı İmparatorluğu'nda ise ayrıcalıklı sınıf esasına dayanan sosyal ve siyasal bir düzen yoktu (Armaoğlu, 2010: 137).

Fransa 1792'den itibaren Avrupa ile savaşa başlamış ve Osmanlı Devleti'ni de kendi yanında savaşa sokmak amacıyla 2 Haziran 1792'de İstanbul'a gönderdiği elçi Descorches'e iki önemli görev vermişti. Bunlardan ilki, Osmanlı Devleti'nin Fransa'daki yeni rejimi tanıması; ikincisi ise Osmanlı Devleti'nin Fransa'yla birlikte ittifak yaparak savaşa katılmasıydı. Ancak hiçbir Avrupa devleti yeni rejimi tanımadan Osmanlı Devleti de bu yeni rejimi tanımaya yanaşmadı ve ittifak konusundan da uzak durdu. 1795'te Prusya ve Hollanda, Fransa ile barış antlaşmaları imzalayarak Fransa'yı tanıdı. Bu iki Avrupa devletinin Fransa'yı tanımasıyla, III. Selim'de Fransa'dan yeni gelen elçi Verninac' ı kabul etti ve böylece yeni rejim ile resmi ilişkiler başlamış oldu (Armaoğlu, 2010: 138).

Fransa, Osmanlı Devleti'nin kendisini tanımasıyla ilk amacına ulaşmıştı. Bu sebeple daha önemli gördüğü ikinci amacı olan Fransız-Osmanlı ittifakını gerçekleştirmek için harekete geçti ve Osmanlı Devleti'ne ittifak teklifinde bulundu. Avusturya ve Rusya devletlerinin birinin saldırması durumunda Fransa'nın askeri yardımını içeren bir ittifak tasarısı konusunda müzakereler devam ederken Napolyon Bonapart' ın Mısır seferi Osmanlı'nın Fransa ile ittifak yapma düşüncesini değiştirdi. Böylece Fransız-Osmanlı ittifakı sonuçsuz kaldı (Armaoğlu, 2010: 138). Napolyon'un Mısır seferi bir süre için Osmanlı-Fransız ilişkilerine öldürücü bir darbe indirdi (Akşin, 1994: 25). Ayrıca Osmanlı Devleti, ilk kez 1797'de Paris'e dâimi elçi olarak Morali Esseyit Ali Efendi'yi gönderdi (Armaoğlu, 2010: 138).

Napolyon Bonapart, 1797'de İtalya savaşlarını bitiren Campo Formio Antlaşması'nı imzaladıktan sonra Paris'e dönmüştü (Karal, 2007: 26). Campo Formio Barış Antlaşması, Osmanlı İmparatorluğu ile Fransa arasındaki ilişkilerde ise bir dönüm noktası olmuştur. Bu antlaşmaya kadar Fransa'nın Osmanlı İmparatorluğu ile

ortaklaşa bir sınırı yoktu ve bundan ötürü Fransa'nın Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılma ihtimalinde pay elde etmesi zordu. Bundan dolayı Fransa'nın ekonomik gücünü korumak ve geliştirmekten başka isteği olmadı. Ancak bu antlaşma ile Osmanlı İmparatorluğu'nun sınır komşusu olan Fransa, ileride yapılacak bir bölüşmeye aktif olarak katılacak bir duruma geldi (Üçok, 1975: 55).

Fransa, 1797'de yaptığı Campo Formio ve daha önce yaptığı barış antlaşmaları ile geniş topraklar elde ederek Avrupa'da üstünlük sağladı. Ancak Koalisyon Savaşları'nda İngiltere'yi yenememiş ve onu bir barış antlaşması yapmaya mecbur edememişti. Bu yüzden İngiltere, Fransa'nın tek ve en büyük düşmanı oldu. 1797'nin sonlarında Direktuvar Hükümeti, bu güçlü devleti yenmek ve onu barışa zorlamak için Britanya Adaları'na bir çıkartma yapmayı ve bu görevi de İtalya Fatihi Napolyon Bonapart'a vermeyi düşündü. Ancak Napolyon'un kafasında Mısır'ı ele geçirme düşüncesi vardı ve o dönemde Fransa'nın Dışişleri Bakanı olan Talleyran da Napolyon ile aynı düşüncededeydi (Uçarol, 1995: 78).

Direktuvar Hükümeti, Napolyon Bonapart ve Talleyran'ın ısrarları sonucunda 5 Mart 1798'de Fransa'nın Mısır'a sefer açmasını kabul etti. Mısır seferinin sözde sebebi, İngiltere'nin sömürge yollarını, özellikle Hint yolunu kontrol altına alarak onu dize getirip barışa mecbur bırakmaktı. Gerçekte ise Fransa'ya Doğu Akdeniz'de önemli ölçüde sömürge kazandırarak onu bu bölgeye hâkim kılmaktı. Bu sefere bahane olarak da Mısır'da Kölemen beylerinin Fransız vatandaşlarına kötü davrandıklarını ve yaptıkları zararları göstererek bunları cezalandıracaklarını beyan etmişlerdi (Yıldız, 1993: 265-266).

Napolyon Bonapart, 19 Mayıs 1798'de 280 parçadan oluşan bir donanma ve 38.000 kişilik bir ordu ile Fransa'dan Doğu Akdeniz'e doğru hareket etti. Yolda St. Jean şövalyelerinden Malta'yı aldı ve burayı aldıktan sonra 2 Temmuz'da İskenderiye'ye geldi (Karal, 2007: 27).

Napolyon Bonapart, İskenderiye'nin batısında bulunan Merabit'e 5000 asker çıkardı ve kaleye saldırdı. Kalede yeterli sayıda asker ve silah olmaması nedeniyle Fransızlar kolaylıkla kaleye girdiler (Heyet, 1993: 268). Napolyon, Mısır halkını itaat altına almak için burada bir beyanname yayınladı. Söz konusu beyannamede Napolyon; padişahın dostu olduğunu, halka eziyet eden ve padişahın emirlerine uymayan Kölemenleri cezalandırmak için geldiğini söyledi. Ayrıca İslam dinine saygı gösterdiğini belirterek, kendisinin ve halkının adeta Müslüman olduğunu ifade eden cümleler kullandı (Akçura, 1988: 72).

Bundan sonra Napolyon, Fransız ordusunun geri kalan kısmını da karaya çıkardı ve Kahire'yi ele geçirmek için 6 Temmuz 1798'de yola çıktı. Bunun üzerine Mısır Valisi Ebu Bekir Paşa ve Kölemen beylerinin ileri gelenlerinden Murat Bey Fransızlara karşı beraber hareket etmeye karar verdi. Murat Bey emrindeki Kölemenler, 13 Temmuz 1798'de ilk kez Fransızlarla karşı karşıya geldi ancak başarılı olamadı. 21 Temmuz'da ise Kölemenler ve Fransızlar arasında meydana gelen Piramitler Savaşı'nı Fransızlar kazandı ve 25 Temmuz 1798'de Kahire'ye girdiler. Fransızlar, Kölemenlerin bu savaştan kurtulan kuvvetlerini de Salahiye' de bozguna uğratarak Mısır'a hâkim oldular (Yıldız, 1993: 272-273; Karal, 2007: 27).

Osmanlı Hükümeti ise Fransız ordusunun İskenderiye'ye çıkışını ve Mısır'a saldırma haberini ilk kez 17 Temmuz 1798'de aldı (Heyet, 1993: 273). Daha önce Fransa'nın Toulon Limanı'nda Mısır seferi için hazırlıklar yapıldığı haberi yayıldığında Osmanlı Devleti bu durumu Fransız Hükümeti'ne sordu. Onlarda Osmanlı elçisi Esseyit Ali Efendi'ye “*Toulon hazırlıkları İngiltere'nin istilası içindir*” cevabını verdi. Osmanlı elçisi de bu durumu İstanbul'a bildirdi (Armaoğlu, 2010: 139). Babîâli, Fransızların Mısır'ı almak için bir girişimde bulunacaklarına bir türlü inanmamış ve bu nedenle de hiçbir tedbir almamıştı (Karal, 2007: 29).

Fransızlar, Mısır'a çıkarma yaptıkları zaman Osmanlı Devleti Vidin'de Pazvant-oğlu isyanı ve imparatorluğun güneyinde Hicaz'da “*Vehhabilik*”¹⁰ adıyla dini bir isyanla uğraşıyordu. Bu sebeple III. Selim, Fransa'ya henüz harp ilan etmeyi doğru bulmadı. III. Selim bu düşüncesiyle beraber Fransa'ya karşı bazı tedbirler aldı. Bunlar, Mısır beylerinin Fransızlara karşı savunmada bulunmaları, imparatorluğun Akdeniz'deki tüm kıyı kasaba ve şehirlerine bir Fransız saldırısı olursa buna karşı durmaları ve Batı ocakları, Fransız kuvvetlerinin anavatanla bağlantılarını kesmeleri idi. (Karal, 2007: 29-30).

Mezkûr tedbirler alındığı zaman Amiral Nelson komutasındaki İngiliz donanması Fransızları buldu ve 1 Ağustos 1798'de Ebuhr Limanı'ndaki Fransız donanmasını yakalayarak onlara saldırdı. Bu saldırıda 17 Fransız gemisinden 13'ü

---

¹⁰ Vehhabilik XVIII. Yüzyılda Arabistan'da ortaya çıkmış dini ve siyasi bir görüştür. Kurucusu Abdülvehhab bin Temim'dir. Temelini tevhid inancının oluşturduğu bu hareket, alemin yaradılışı ve idare edilişi gibi vasıfların yalnız Allah'a ait olduğunu, ibadet ve dua edilecek, kendisinden korkulacak ve rahmetine ümit bağlanacak tek mercii Allah olduğunu belirtmiştir. Şefaatin yalnızca Allah'ın izniyle gerçekleşeceğini ve Allahtan başka hiç kimsenin doğrudan şefaahat sahibi olmadığı söyleyerek tüm İslami gelenekleri yasaklamıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Parlatır, 2006: 1789; Büyükkara, 2012: 611- 615).

imha edilerek Napolyon Bonapart'ın donanması adeta yok edildi. Bunun sonucunda Napolyon Bonapart'ın ordusunun Fransa ile bağlantısı kesildi. Ebuhr Zaferi, Babiâli üzerinde büyük bir etki göstermişti. Babiâli, Fransa'ya 25 Eylül 1798'de bir fetva ile savaş ilan etti. Ancak Babiâli, Fransa ile tek başına mücadele edemeyeceğini biliyordu. Bu yüzden Fransa'nın düşmanı olan Rusya ve İngiltere ile anlaşarak onların kuvvetlerinden faydalanmayı düşündü (Karal, 2007: 30).

Rusya, Fransa'nın Yedi Ada'yı almasından ve Balkanlara yaklaşmasından rahatsız olmuştu. Çünkü Rusya'da Balkanlara sahip olmak istiyordu. Bu yüzden Napolyon Bonapart, Mısır seferi için hazırlıklara başlayınca Rusya'da bir yandan Karadeniz donanmasını hazırladı. Diğer yandan da Osmanlı Devleti ile ittifak yapmak istedi. Rusya bu ittifakla beraber donanmasını boğazlardan geçirip Akdeniz'e çıkarmayı amaçlıyordu. Osmanlı Hükümeti, Rusya'nın bu ittifak arayışını çekingenlikle karşıladı ve III. Selim, "*Fransa nakz-i ahd eylemedikten sonra Rusyalının gemi geçirmesi muzırdır*" diyerek ittifak teklifini nazikçe geri çevirdi. Ancak Osmanlı Devleti, Napolyon'un 2 Temmuz 1798'de İskenderiye'ye çıkmasıyla beraber istemeyerek de olsa Rusya ile 28 Temmuz 1798'de ittifak antlaşması için görüşmelere başladı (Armaoğlu, 2010: 140). Fakat daha bu görüşmelerden bir sonuç alınmadan Rusların Karadeniz donanmasının boğaza gelmiş olduğu haberi alındı. Osmanlı Devleti, bir oldu bitti ile karşılaşmıştı. Rus donanmasının Karadeniz Boğazı'ndan geçerek 5 Eylül'de Büyükdere'de demirlemesine izin verdi (Karal, 2007: 31). Bu olayla beraber tarihte ilk kez bir Rus donanması boğazlardan geçip Akdeniz'e çıkmış oldu (Armaoğlu, 2010: 141).

Osmanlı Devleti ile Rusya arasındaki ittifak antlaşması 23 Aralık 1798'de imzalandı. Bu antlaşma, açık ve gizli olmak üzere iki kısımdan oluşmaktaydı. Açık kısımda bu antlaşmanın klasik bir ittifaktan ibaret olduğu ve bununla beraber bir savunma ittifakı olduğu belirtildi. Gizli kısımda ise savaş devam ettiği sürece Rus savaş gemileri boğazlardan serbestçe geçecek; barış zamanında ise Rusya geçiş için hak iddia etmeyecekti (Armaoğlu, 2010: 141).

Osmanlı Devleti, Rusya'dan sonra 5 Ocak 1799'da İngiltere ile de bir ittifak antlaşması imzaladı. Bu antlaşmaya göre; Osmanlı Devleti, Fransa'ya karşı Akdeniz'deki bütün limanlarını kapatacak ve Fransızları Mısır'dan çıkarmak için 13.000 kişilik bir kuvvet toplayacaktı. Bunun karşılığında ise İngiltere de Napolyon Bonapart'ı Mısır'dan çıkaracaktı. Osmanlı-İngiliz ittifakından sonra Osmanlı Devleti, Fransızlara karşı 21 Ocak 1799'da İki Sicilya Krallığı ile de bir ittifak antlaşması

imzaladı. Böylece Fransızlara karşı bir “Dörtlü İttifak” kurulmuş oldu (Karal, 2007: 35-36).

Osmanlı Devleti, genel bir saldırı için askeri ve siyasi hazırlıklarla uğraşırken Napolyon; Mısır’da kalabilmek, Hint yolunu kontrol altına almak ve Osmanlı Devleti’nin Mısır’a göndereceği askeri yardımı engellemek için Suriye’ye sefer yapmaya karar verdi (Uçarol, 1995: 89).

Napolyon Bonapart, bu düşünceleri gerçekleştirmek amacıyla 24.000 kişilik ordusundan 18.000’i ile 32 Aralık 1798’de Mısır’dan Suriye’ye doğru hareket etti. 20 Şubat 1799’da Elariş’i, 24 Şubat’ta Gazze’yi ve dört günlük kuşatmadan sonra Yafa’yı ele geçirdi. Bonapart, 24 Mart’ta Suriye harekâtında asıl hedefi olan Akka önüne gelerek şehri kuşattı. Akka ise Suriye ve Mısır seraskerliğine tayin edilen Cezzar Ahmet Paşa komutasındaydı (Karal, 2007: 39).

Napolyon Bonapart, kaleyi kolayca alacağını düşündü. Ancak Akka’ya yaptığı hücumlarda başarılı olamadı (Yıldız, 1993: 298). Akka Kalesi, Osmanlı ve İngiliz gemileri ile İstanbul’dan gönderilen büyük bir Nizam-ı Cedid askeri birliği tarafından Cezzar Ahmet Paşa’nın liderliğinde korundu (Shaw, 2008: 326). Taarruzu başarısızlıkla sonuçlanan Napolyon, 5 Mayıs 1799’da geri çekildi. Akka müdafaası Napolyon Bonapart’ın ilk yenilgisi oldu (Karal, 2007: 40). Bu yenilgi üzerine Napolyon, yanındaki generallere “*Eğer Akka mukavemet etmeseydi, belki şark imparatoru olurum!*” demiştir (Danişmend, 1972: 77).

Napolyon Bonapart, Mısır’a döner dönmez kuvvetlerini Rahmaniye’de toplayarak Ebuhr’ a çıkmış olan Köse Mustafa Paşa’nın ordusunu 25 Temmuz 1799’da yenilgiye uğrattı (Karal, 2007: 41). Türklere karşı kazanılan bu zafer, Napolyon Bonapart’ın yerini biraz daha sağlamlaştırarak Fransızların Mısır’da bir süre daha güvenli bir şekilde kalmalarını sağladı (Akçura, 1988: 77).

Napolyon Bonapart, İngiliz donanmasının Mısır’la Fransa arasındaki irtibatı kesmesi, Suriye seferinin başarısızlıkla sonuçlanması, Fransa ordusunun gittikçe azalması, büyük bir Osmanlı ordusunun yaklaşması ve Fransız ordusunun Avusturya’ya karşı mağlup olmasından dolayı Direktuvar yönetiminin sarsılması sebepleriyle 22 Ağustos 1799’da gizlice Mısır’dan ayrılmak zorunda kaldı (Danişmend, 1972: 78).

Napolyon Bonapart, Fransa’ya dönerken yerini Kleber’e bıraktı. Kleber, Mısır seferinden olumlu bir sonuç çıkmayacağını biliyordu. Elariş’e 60.000 kişilik bir Osmanlı ordusunun geldiğini duyunca Mısır’ın boşaltılması için Osmanlı Devleti’ne

teklifte bulundu. Bunun üzerine Osmanlı Devleti, İngiltere ve Rusya arasındaki görüşmeler sonucunda 24 Ocak 1800'de "*Elariş Sözleşmesi*" imzalandı (Karal, 2007: 41). Bu sözleşmeye göre; Fransa Mısır'dan çekilecek ve ülkeyi Osmanlı Devleti'ne geri verecekti. Ancak İngiltere Hükümeti, Fransızların serbestçe ülkelerine dönmelerini kabul etmedi ve Amiral Sidney Smith'e Fransızların esir edilerek İngiltere'ye gönderilmeleri emrini verdi (Heyet, 1993: 301).

Bunun üzerine savaş yeniden başladı ve 60.000 kişilik Osmanlı ordusu Helyopolis'te yenilgiye uğradı ve Fransızlar terk ettikleri yerleri yeniden işgal etti. 14 Haziran 1800'de Kleber, Halepli Süleyman tarafından öldürülünce ordunun başına General Menou geçti. Osmanlı ordusu, Menou'yu barışa zorlamak için tekrar düzene kondu. 2 Mart 1801'de İngilizler İskenderiye'ye asker çıkararak Menou'nun ordusunu yendi (Karal, 2007: 41-42).

Bunun sonucunda General Manou ile Türk ve İngiliz komutanlar arasında 30 Ağustos 1801'de "*İskenderiye Sözleşmesi*" imzalandı. Fransızlar, silah ve ağırlıklarıyla Mısır'dan ayrılmayı kabul etti. Böylece Mısır, büyük mücadeleler sonucunda yeniden Osmanlı İmparatorluğu sınırlarına katıldı (Uçarol, 1995: 90).

2.3. KAVALALI MEHMET ALİ PAŞA DÖNEMİ (1805-1848)

Osmanlı İmparatorluğu, 18. yüzyılın sonlarından itibaren büyük iç ve dış problemle uğraşmak zorunda kalmıştı. Bu problemleri çözmek için bir taraftan içte bazı yenilik hareketleriyle (III. Selim ve II. Mahmut ıslahatları) devleti güçlendirmeye çalışmış diğer taraftan da dışta devletin bütünlüğünü korumak için birçok savaşa girmiş ve diplomatik faaliyetlerde bulunmuştu. Ancak Osmanlı İmparatorluğu'nun bütün çabalarına rağmen devlet, iç ve dış problemlere engel olamadı. Sonuç olarak 1829'da Yunanistan Devleti'nin kurulmasını kabul etmiş, 1830'da da Fransızlar Cezayir'i işgal etmişti (Uçarol, 1995: 167). Osmanlı İmparatorluğu, bu sorunlarla uğraşırken aynı tarihlerde bu defa Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın¹¹ isyanıyla karşı karşıya kaldı (Yıldız, 1993: 396). Öyle ki devlet, on yıl bu valisinin ayaklanmasını

---

¹¹Mehmet Ali Paşa, 1769'da Kavala'da doğdu. 18 yaşında askerlik hizmetine girdi ve Mısır'ı Napolyon Bonapart'ın kuvvetlerinden kurtarmak için gönderilen askerlerin başında Kahire'ye gitti. Okuryazar olmakla birlikte zeki, cesur ve becerikli bir kişiydi. Kendisini kısa sürede gösterdi ve Kahire'deki başıbozuk askerlerin komutanı oldu. Mehmet Ali Paşa, bundan sonra idareyi eline almak için Mısır'ın son valileri Hüsrev, Tahir, Ali ve Hurşit Paşaları çeşitli entrikalarla bertaraf etti. Bunun üzerine Osmanlı Hükümeti, 1805 yılında, yıllık az bir vergi ve Vehhabilerin ele geçirdiği Medine'yi kurtarması şartıyla Mehmet Ali Paşa'yı Mısır Valisi olarak tayin etti. Böylece Mehmet Ali Paşa, Osmanlı Devleti'nin otoritesini kaybettiği bir dönemde Mısır Valiliğini oldu bitti ile ele geçirdi. Bkz. (Karal, 2007: 125; Altundağ, 1988: 24-25; Ortaylı, 2011: 62).

bastırmak için uğraştı (Sander, 2003: 300). Ayrıca bu isyan, sadece Osmanlı İmparatorluğu'nun bir iç sorunu olmakla kalmayarak, bütün Avrupalı büyük devletlerin ilgilendikleri bir sorun haline gelmiştir (Üçok, 1975: 82).

Mehmet Ali Paşa, Mısır valisi olduğunda ilk olarak, Mısır'da önceden beri var olan kargaşalığa son vermeye karar verdi ve bu duruma sebep olan Kölemenler ve İngilizlerle mücadeleye başladı (Uçarol, 1995: 168). Mehmet Ali Paşa, ilk askeri başarısını Mart 1807'de İskenderiye'yi işgal eden İngilizlere karşı kazandı (Altundağ, 1988a: 25). Mısır'da baştan itibaren gözü olan ve Kölemenleri koruyan İngilizleri Mısır'dan çıkarttı (Uçarol, 1995: 168). Daha sonra 1811'de önünde en büyük engel olan önemli Kölemen Beylerinin hepsini bir oyuna getirip öldürttü (Armaoğlu, 2010: 297). Böylece Mehmet Ali Paşa, 1811 yılı sonunda Mısır'ın rakipsiz ve gerçek hâkimi oldu (Üçok, 1975: 82).

Mısır'ı ele geçiren Mehmet Ali Paşa, bundan sonra komşu ülkelerde de nüfuzunu arttırmaya başladı (Uçarol, 1995: 168). Hicaz'da bulunan Vehhabiler, Osmanlı egemenliğini ortadan kaldırmaya yönelik bir isyan çıkarttı (Ortaylı, 2011: 63). Bunun üzerine Osmanlı Devleti, 1812'de Mehmet Ali Paşa'yı Hicaz'da çıkan Vehhabi isyanını bastırmakla görevlendirdi. Mehmet Ali Paşa da oğulları İbrahim Paşa¹² ve Tosun Paşa'yı isyancı Vehhabiler üzerine gönderdi (Karal, 2007: 127). Mehmet Ali Paşa'nın oğulları komutasındaki gönderdiği ordu 1818'de isyana son verdi ve hac yolunu açtı (Uçarol, 1995: 168). Bu durum Mehmet Ali Paşa'nın İslam dünyasında büyük bir şöhret kazanmasına neden oldu. Bununla birlikte Hicaz'ın yönetimi de İbrahim Paşa'ya dolayısıyla da kendisine geçti ve Mehmet Ali Paşa'nın nüfuzu bütün Arabistan'a yayıldı (Altundağ, 1988a: 28).

Bütün bu başarılar gerçekte Mehmet Ali Paşa'nın Mısır'da kurmaya başladığı yeni düzenden kaynaklanıyordu (Karal, 2007: 127). Mehmet Ali Paşa vali olduktan sonra, Mısır'da ekonomik reformlarda bulunmuş ilk olarak Mısır'daki bütün toprakları ulusallaştırmıştı. Ülkenin temel üretim kaynaklarını devlet tekeli haline getirerek yeni endüstriler kurmuştu (Sander, 2003: 300). Bu da Mısır'ın gelirini hızlı

---

¹² İbrahim Paşa, Mısır valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın oğlu olup 1789'da Kavala'da doğdu. Uzun süre Mısır ordusunda başkumandanlık yaptı. Arabistan'da çıkan Vehhabi isyanını bastırmakla görevlendirildi. Mora'da çıkan Yunan isyanının bastırılması için gönderilen Mısır kuvvetlerinin başında yer aldı. Mora'da başarılı olmasına rağmen Navarin'de donanmasının yakılması nedeniyle Mısır'a geri döndü. Mehmet Ali Paşa'nın Suriye ve Anadolu seferlerinde Mısır ordusunun başkumandanlık vazifesini üstlendi. Kendisine bağlı kuvvetlerle Kütahya'ya kadar geldi. Mehmet Ali Paşa'nın bunama işaretleri göstermesiyle kısa bir süre Mısır valiliği yaptı ve 1848'de de öldü. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Altundağ, 1988c: 900- 906).

bir şekilde arttırdı. Bu gelirin bir kısmıyla ve Fransızların yardımıyla Avrupa modelinde bir ordu ve donanma kurmuş, her alanda bilgi sahibi olması için Avrupa'ya öğrenciler göndermişti (Karal, 2007: 127). Mehmet Ali Paşa Mısır'ın her alanda kalkınması için ülkeyi Doğu Akdeniz'de etkin bir rol oynayacak konuma getirmişti (Uçarol, 1995: 169).

1821'de Yunan isyanının başlaması ile Osmanlı İmparatorluğu yeniden Mehmet Ali Paşa'nın kuvvetlerine ihtiyaç duydu. Zira Yunan isyanı başlamış ve Osmanlı Hükümeti bu isyanı bastırmakta güçsüz kalmıştı (Altundağ, 1988a: 28). Bunun üzerine Osmanlı Devleti, Girit ve Mora valilikleri karşılığında Mehmet Ali Paşa'dan yardım istedi. Mehmet Ali Paşa, oğlu İbrahim Paşa'yı büyük bir deniz ve kara kuvvetiyle Mora'ya göndererek yardım etti. Ancak Navarin'de büyük devletler Osmanlı ve Mısır donanmasını yakınca Mehmet Ali Paşa, sultanın emri olmadan Mora'dan kuvvetlerini çekerek ilk kez emirlere uymadı. Ayrıca Mehmet Ali Paşa'dan istendiği halde Rus savaşında da Osmanlı Devleti'ne yardım etmedi (Üçok, 1975: 83; Altundağ, 1988a: 28).

Mehmet Ali Paşa'nın Mısır'da güçlü bir yönetim kurması ve bağımsızmış gibi davranması, Mora'daki askerlerini Babıali'den izinsiz geri çekmesi, İstanbul'da hoş karşılanmamıştı. Osmanlı Devleti, bu valisinin gücünden ve Mısır'ın kendisinden ayrılmasından endişe duymaya başladı. Ayrıca Mehmet Ali Paşa'nın, 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı'nda asker yardımı göndermemesi, Padişah ile arasının açılmasına sebep olmuştu (Uçarol, 1995: 16). Bu sebeplerden dolayı, II. Mahmut, Mehmet Ali Paşa'ya önceden söz verdiği Girit ve Suriye valiliklerini vermedi ve onu Mısır valiliğinden almak için nedenler bulmaya başladı. Bunu öğrenen Mehmet Ali Paşa hem buna engel olmak hem de eskiden beri göz diktiği Mısır'ın savunması ve ekonomik yönden önemli olan Suriye'yi almak için bir bahane beklemeye başladı (Yıldız, 1993: 401).

Suriye de bu sıralarda Osmanlı İmparatorluğu'nun en karışık bölgelerindendi. Mehmet Ali Paşa da Suriye'deki karışıklıklardan faydalanarak burayı ele geçirmek istiyordu. Ayrıca Akka Valisi olan Cezzar Ahmet Paşa'nın oğlu Abdullah Paşa da buralarda nüfuz alanını genişletmek istiyordu (Üçok, 1975: 83). Abdullah Paşa, Mehmet Ali Paşa'dan Akka'ya kaçan Kölemenleri geri vermemesi ve ona olan borcunu da ödemek istememesi üzerine iki valinin arası açılmıştı (Karal, 2007: 129). Osmanlı Hükümeti, bu iki vali arasındaki anlaşmazlığı barış yoluyla çözmeye çalışmış ancak başarılı olamamıştı. Mehmet Ali Paşa, bu durumu fırsata çevirerek

görünürde Abdullah Paşa'ya ceza vermek, gerçekte ise Suriye'yi almak için Akka üzerine hareket etmeye karar verdi (Uçarol, 1995: 170).

Mehmet Ali Paşa, aslında Suriye hakkındaki emellerini çok daha önce açığa vurmuştu. Suriye'deki valiler ve emirler arasındaki anlaşmazlığa bir hâkim gibi karışmış ve bunları kendi çıkarları doğrultusunda sonuçlandırmıştı. Bununla birlikte büyük bir kuvvete sahip olan Lübnan Emiri Beşir ile anlaşarak kendisine büyük destek sağladı (Altundağ, 1988a: 29).

Mehmet Ali Paşa, Suriye'yi işgal için en uygun zamanı seçti. Osmanlı Devleti ise yeni bir savaştan çıkmış ve iki büyük toprak parçasını kaybetmişti. İçte ise ülkenin her tarafında, Suriye de dahil isyanlar başlamıştı. Büyük devletlerde 1830 İhtilalleri yüzünden Avrupa problemleriyle uğraşıyorlardı (Uçarol, 1995: 170).

Mehmet Ali Paşa, işte bu ortamda, Aralık 1831'de Süleyman Paşa ile oğlu İbrahim Paşa'yı 24.000 kişilik bir orduyla Akka valisi Abdullah Paşa'nın üzerine gönderdi (Karal, 2007: 129). İbrahim Paşa; Gazze, Yafa, Kudüs ve Hayfa şehirlerini alarak Akka önlerine geldi (Danişmend, 1972: 118). 27 Mayıs 1832'de Akka'yı aldı. Bunun üzerine II. Mahmut bir fermanla Mehmet Ali Paşa'yı asi ilan etti ve İbrahim Paşa üzerine Mısır Valisi olarak atadığı Hüseyin Paşa'yı gönderdi. Ancak İbrahim Paşa, 29 Temmuz 1832'de Antakya ile İskenderun arasında Hüsrev Paşa komutasındaki Osmanlı ordusunu büyük bir yenilgiye uğrattı. Böylece Suriye tamamen Mehmet Ali Paşa'nın kuvvetlerinin eline geçti (Armaoğlu, 2010: 301).

Mehmet Ali Paşa, bu zaferi üzerine Osmanlı Hükümetine başvurdu ve Suriye'nin kendisine verilmesi şartıyla savaşı durdurmayı teklif etti. Ancak II. Mahmut bunu kabul etmedi ve İbrahim Paşa'ya karşı Reşit Paşa komutasında yeni bir ordu gönderdi (Karal, 2007:130). Osmanlı ve Mısır kuvvetleri 21 Aralık 1832'de Konya'da karşılaştılar. Yapılan savaşta Osmanlı ordusu yine yenildi ve Reşit Paşa esir düştü. Böylece Mehmet Ali Paşa kuvvetlerinin önündeki son engel de kalkarak kendisine İstanbul yolu açılmıştı (Uçarol, 1995:170). Bu durum Osmanlı saltanatını bile tehlikeye düşürdü (Altundağ, 1943: 33). Ayrıca Mehmet Ali Paşa'nın, II. Mahmut'un ordularını yenmesi onun ıslahat programlarının ve özellikle Batı örneğinde bir eğitim sistemi ve ordu kurmuş olmasının bir sonucuydu (Akşin, 1994: 27).

II. Mahmut, olayların bu şekilde beklenmedik ve hızlı gelişmesiyle beraber çaresiz kalarak Mehmet Ali Paşa'ya karşı Avrupa devletlerinden yardım istemeye karar verdi (Uçarol, 1995: 171). Avrupa devletleri ise Mehmet Ali Paşa ile II.

Mahmut arasındaki savaşı bir valinin hükümdarına karşı isyan etmesi diye düşünmüşlerdi. Ancak Mehmet Ali Paşa Anadolu'nun içlerine ilerleyince bu olay dikkatlerini çekti (Karal, 2007: 131). İstanbul'un, belki de imparatorluğun, Mehmet Ali Paşa'nın güçlü iradesine geçmesi ihtimali üzerine bölgede menfaatleri bulunan Avrupa büyük devletleri harekete geçti. Böylece Mısır meselesi, padişah ile valisi arasındaki bir iç sorunken, devletler arası büyük bir bunalım haline geldi. (Uçarol, 1995: 171). Mısır meselesi ile yakından ilgilenen dört büyük devlet vardı. Bunlar Avusturya, Fransa, İngiltere ve Rusya idi (Altundağ, 1988a: 80). Bununla birlikte II. Mahmut'un, Mehmet Ali Paşa'ya karşı yardım isteğine bu büyük devletlerin tepkisi, kendi çıkarlarına ve siyasetlerine göre farklı şekilde olmuştur (Uçarol, 1995: 171).

Fransa, Mehmet Ali Paşa'yı en fazla destekleyen Avrupa devletiydi ve Napolyon'dan beri Mısır ile ilgisini kesmemişti. Mehmet Ali Paşa, Mısır'da yaptığı kalkınma hareketleri ve Mısır ordusunun kurulup geliştirilmesi konusunda Fransa'dan çok yardım almıştı (Armaoğlu, 2010: 303). Bu da Mısır'da Fransa'yı diğer devletlere göre daha üstün ve ayrıcalıklı yapmıştı. Ayrıca Fransa, Akdeniz'deki amaçları ve İngilizlerle olan rekabetine karşı Mehmet Ali Paşa'dan faydalanmayı amaçlıyordu (Uçarol, 1995: 171-172).

Avusturya, genel iç ve dış siyaseti sebebiyle isyanlara karşıydı. Ayrıca 1830 İhtilalleri ile imparatorluğu içindeki çeşitli toplulukların hareketinden çekiniyordu. Bu yüzden Osmanlı İmparatorluğunu destekleyen bir politika izlemiş ve Rusya ile ortak bir siyaset içine girmişti (Yıldız, 1993: 405). Prusya, genel olarak Avusturya'nın dış siyaset görüşünü takip etmiştir (Karal, 2007: 132).

Rusya, Mehmet Ali Paşa isyanı ile yakından ilgilenmiş gelişmeler karşısında Osmanlı Devleti'ne yardım etmek için acele etmişti. Çünkü Rusya, Çar I. Petro'dan beri Karadeniz'i bir Rus gölü yapmak ve İstanbul ve boğazları alarak Akdeniz'e çıkmayı amaçlamıştı (Uçarol, 1995: 171). Ancak zayıf bir Osmanlı Devleti'nin yerine güçlü ve Fransa tarafından desteklenen bir Mısır Rusya'nın çıkarları açısından zararlı olabilirdi (Sander, 2003: 301).

İngiltere ise Doğu Akdeniz'de ve Osmanlı İmparatorluğu'nda büyük çıkarları olan bir devletti. Mısır ile Fransa arasındaki yakınlık kendi çıkarlarına ve Akdeniz'deki üstünlüğüne zarar vereceğinden bu isyanı hoş karşılamıyordu (Uçarol, 1995: 172). Ayrıca Mehmet Ali Paşa'nın güçlü yönetimi İngiltere'nin Hindistan'a giden Kızıldeniz ile deniz yolunu ve Dicle, Fırat, Basra yönündeki kara yolunu

tehlikeye düşürebilirdi. Bu yüzden İngiltere, Mehmet Ali Paşa isyanı süresince Osmanlı Devleti'nin tarafında olmuştur (Heyet, 1993: 406).

Osmanlı Devleti'ne karşı izlediği politikalar ve diğer devletlerle olan çıkar çatışmaları sebebiyle Osmanlı Devleti, Mehmet Ali Paşa isyanı karşısında İngiltere'den yardım istedi (Armaoğlu, 2010: 304). Ancak İngiltere bu isteği kabul etmedi. Bunun üzerine II. Mahmut “*denize düşen yılanı sarılır*” atasözüne uyarak Rusya'nın yardımını kabul etti (Üçok, 1975: 84). II. Mahmut bu yardımla beraber Avrupa devletlerinin dikkatini çekerek onların bu konuda aktif bir rol oynamasına sebep olmuştur. Bu da yardımın Osmanlı Devleti için daha az zararlı olmasını sağlamıştır (Altundağ, 1942: 251).

Ancak, Osmanlı Devleti ve Rusya arasındaki görüşmeler devam ederken Amiral Lazerev komutasında bir Rus filosu 20 Şubat 1833' te İstanbul Boğazı'ndan içeri girerek Büyükdere önlerine demirledi (Uçarol, 1995: 172). Ayrıca 5 Nisan 1833'te de 15.000 kişilik bir Rus kuvveti, Boğaziçi'nin Anadolu yakasına yerleşti (Karal, 2007: 135). Bu durum karşısında, Doğu Akdeniz'deki çıkarları sebebiyle İngiltere ve Fransa harekete geçerek İstanbul'daki Rus askerlerinin bir an evvel geri çekilmesini sağlamak için Mehmet Ali Paşa'ya baskı yaptı (Sander, 2003: 302).

Sonuç olarak, II. Mahmut'un 6 Mayıs 1833 tarihli “*Hatt-ı Şerifi*” ile Mehmet Ali Paşa'ya, Mısır ve Girit valiliklerinin yanında Suriye valiliği, oğlu İbrahim Paşa'ya da Cidde valiliğinin yanında Adana'nın vergi toplama hakkı verildi. Daha sonra bu esaslar doğrultusunda II. Mahmut ve Mehmet Ali Paşa arasında 14 Mayıs 1833'te “*Kütahya Anlaşması*” imzalandı (Altundağ, 1988a: 136-137).

Kütahya Anlaşması'ndan sonra, Mehmet Ali Paşa'nın kuvvetleri Anadolu'yu boşaltarak Torosların güneyine çekildi. Böylece Mısır meselesinin birinci safhası sona erdi. II. Mahmut ise bu anlaşmaya rağmen ilerisini güvence altına almak istiyordu (Uçarol, 1995: 173). Bu yüzden Osmanlı Devleti ile Rusya arasında 8 Temmuz 1833'te “*Hünkâr İskeleyi Antlaşması*” imzalandı (Altundağ, 1988a: 151). İki gün sonra ise Avrupa devletlerinin baskıları sonucunda Rus filosu ve askerleri İstanbul Boğazı'ndan ayrıldı (Uçarol, 1995: 174).

Hünkâr İskeleyi Antlaşması, sekiz yıl için altı açık ve bir gizli maddeden oluşan bir ittifak antlaşmasıdır (Armaoğlu, 2010: 311). Bu antlaşmaya göre bir tehlike olduğunda Rusya, kara ve deniz kuvvetleriyle Osmanlı Devleti'ne yardım edecek, Osmanlı Devleti de Çanakkale Boğazı'nı Rusya haricindeki devletlere kapatacağı.

Bununla beraber, İngiltere ve Fransa bu ittifaka tepki göstererek, bu antlaşmayı tanımayacaklarını bildirdiler (Üçok, 1975: 86).

Mısır meselesinin ilk safhasını bitiren Kütahya Anlaşması ne II. Mahmut'u ne de Mehmet Ali Paşa'yı memnun etmişti. II. Mahmut mecburi olarak verdiği yerleri ve tavizleri geri almak, Mehmet Ali Paşa ise daha çok yerlere ve olanaklara sahip olmak istiyordu. Bunun için iki taraf da bir fırsat kolluyordu (Uçarol, 1995: 175).

Barıştan sonra dengede tutulan ilişkiler 1834'te Mehmet Ali Paşa'nın İstanbul'a ödediği yıllık vergiyi azaltmak istemesiyle bozuldu. Ayrıca Suriye'de Mısır egemenliği ilk zamanlarda yerel kabul görmüş ise de İbrahim Paşa'nın modern asker alma ve vergi yöntemleri, Hristiyanlara eşit haklar vermek istemesi ve ana ürünlere devlet tekeli koymak istemesi sebepleriyle çıkan isyanlar II. Mahmut'un müdahalesini kolaylaştırmıştır (Shaw ve Shaw, 2010: 80-81).

Mısır, Suriye ve Girit Valisi olan Mehmet Ali Paşa 1833'ten sonra bağımsız bir hükümdar gibi davranmaya başlamıştı (Yıldız, 1993: 412). Mehmet Ali Paşa'nın bağımsızlık isteği ve bunu sağlamak için diplomatik çalışmalara girişmesi Osmanlı Devleti'ni İngiltere'ye yaklaştırdı (Ortaylı, 2011: 64). Bunun sonucunda İngiltere ve Osmanlı Devleti arasında 16 Ağustos 1838'de bir Ticaret Antlaşması olan "*Balta Limanı Antlaşması*" imzalandı. Bu antlaşma ile Osmanlı Devleti, İngiltere'ye yeni ve önemli ticari ayrıcalıklar verdi. Buna karşılık da İngiltere'nin desteğini aldı (Uçarol, 1995: 176). Ancak bu antlaşma, Fransa'nın hoşuna gitmedi. Önce Mehmet Ali Paşa'nın bağımsızlığını destekleyen bir siyaset takip etti. Daha sonra ise bu siyasetini değiştirerek İngiltere ve Osmanlı Devleti'nin yaptığı ticaret antlaşmasını ilk kabul eden devlet oldu. Arkasından 25 Kasım 1838'de Osmanlı Devleti ile aynı koşulları taşıyan bir antlaşma yaptı. Böylece Osmanlı Hükümeti, Mehmet Ali Paşa'yı destekleyen tek büyük devletin de desteğini aldı (Yıldız, 1993: 415).

Mehmet Ali Paşa ise bu durum karşısında sürekliliğini sağlamak için bulunduğu yerlerin babadan oğula geçmek üzere valiliğini istedi. Osmanlı Hükümeti Mısır, Akka ve Trablusşam için bunu kabul etti. Ancak Suriye ile Adana'nın iadesini istedi. Mehmet Ali Paşa bunu kabul etmeyerek İstanbul'a göndermekle yükümlü olduğu vergiyi göndermedi ve bağımsızlığını ilan etti. II. Mahmut, Rusya'nın da fikrini öğrendikten sonra, Mehmet Ali Paşa'ya savaş ilan etti (Karal, 2007: 140).

Hafız Ahmet Paşa komutasındaki Osmanlı ordusu ile İbrahim Paşa komutasındaki Mısır ordusu 24 Haziran 1838'de Nizip'te karşılaştılar (Uçarol, 1995: 176). Osmanlı ordusunun eski düzenden kalma komutanlarının yetersizliği ve

ordunun eğitimsizliği sebebiyle Nizip'te yapılan meydan savaşı hezimetle sonuçlandı (Ortaylı, 2011: 64). Nizip yenilgisinin haberi İstanbul'a ulaşmadan II. Mahmut, 29 Haziran'da hayatını kaybetti. Yerine 16 yaşında olan büyük oğlu Abdülmecid padişah oldu (Armaoğlu, 2010: 318). Bununla beraber birkaç gün sonra Çanakkale'de bulunan Ahmet Fevzi Paşa komutasındaki Osmanlı donanması Mısır'a giderek Mehmet Ali Paşa'ya teslim edildi. Böylece Osmanlı Devleti'nin donanması da elden çıktı (Danişmend, 1972: 122).

Osmanlı Devleti, bunun üzerine Mısır valiliğinin babadan oğula geçmesi şartıyla Mehmet Ali Paşa'dan barış istedi. Ancak Mehmet Ali Paşa, Mısır, Suriye, Adana ve Maraş'ın kendisine verilmesi halinde bunu kabul edeceğini söyledi (Üçok, 1975: 88).

Bu durum karşısında, İngiltere ve Fransa, Rusya'nın Hünkâr İskelesi Antlaşması'ndan yararlanarak yeniden İstanbul Boğazı'na girebileceğinden endişelendi ve bu sebeple Mısır meselesini Avrupa meselesi haline getirmeye karar verdiler (Karal, 2007: 197). İngiltere ile bir çatışmayı göze alamayan Rusya'da bu düşünceye uydu. Bu devletlere Avusturya ve Prusya da katıldı. Bunun üzerine Avusturya Başbakanı Metternich' in önerisiyle Avrupa devletleri, Osmanlı Devleti'ne ortak bir nota verdi (Uçarol, 1995: 197). 27 Temmuz 1839'da verdikleri bu nota da Osmanlı Devleti'nin kendilerinin desteğini almadan ve kendi aralarındaki görüşmeler bitmeden Mehmet Ali Paşa ile anlaşma yapmamasını istediler (Armaoğlu, 2010:319).

Avrupa devletleri, bundan sonra yaptıkları görüşmelerde Suriye'nin tekrar Osmanlı Devleti'ne bağlanmasına kararlaştırdı. Bunun gerçekleşmesi için Mehmet Ali Paşa'ya bir ultimatoma verilmesini, eğer kabul etmezse kuvvete başvurulmasını istediler. Fakat Fransa, buna karşı çıktı ve Mehmet Ali Paşa'nın tarafını tuttu. Hatta Fransa, savaş hazırlıklarına başlamış ve bu da İngiltere ile arasını açmıştı. Bu sırada ise Osmanlı Devleti, birçok nedenle beraber, özellikle İngiltere'nin desteğini almak için 3 Kasım 1839'da Tanzimat Fermanı'nı ilan etti (Yıldız, 1993: 418).

Bunun üzerine İngiltere Dışişleri Bakanı Palmerston, Mısır meselesini Fransa olmadan çözmeye karar verdi. İngiltere, Avusturya, Rusya ve Prusya arasında 15 Temmuz 1840'ta Londra Antlaşması imzalandı (Karal, 2007: 198). Bu antlaşmaya göre Mısır, babadan oğula geçmek üzere Mehmet Ali Paşa'ya bırakılacaktı. Ayrıca Akka Valiliği ile Güney Suriye de hayatı boyunca Mehmet Ali Paşa'ya verilecekti. Mehmet Ali Paşa, on gün içinde bu şartları kabul etmezse Akka, yirmi gün içinde kabul etmezse Mısır elinden alınacaktı (Armaoğlu, 2010: 322). Böylece İngiltere,

Avusturya, Rusya ve Prusya bu antlaşmayla Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünü koruyacaklarını garanti altına aldılar. Mehmet Ali Paşa'nın nüfuz alanı da Güney Suriye ile sınırlandı. Fransa ise bu karara karşı çıkararak tekrar savaş hazırlıklarına başladı (Uçarol, 1995: 178).

Mehmet Ali Paşa, Fransa'ya güvenerek Londra Antlaşması'nda alınan kararları kabul etmedi. Bunun üzerine Osmanlı Devleti, Mehmet Ali Paşa'yı asi ilan ederek üzerindeki bütün görevleri geri aldı (Üçok, 1975: 90). Osmanlı, İngiltere ve Avusturya gemilerinden oluşan donanma Suriye kıyılarını kuşatarak Lübnan'a asker çıkarttı. Diğer taraftan kuzeyden ilerleyen Osmanlı ordusu, İbrahim Paşa kuvvetlerini yenerek Kasım 1840'ta onu Suriye'den çıkmak zorunda bıraktı (Uçarol, 1995: 178).

Fransa, ilk önce Mehmet Ali Paşa'nın bu devletlere karşı koyacağını ve kendisine savaş hazırlıkları için zaman kazandıracağını düşünmüştü. Fakat olaylar istediği gibi gelişmedi. İngiltere ile bir savaşı göze alamayan Fransa Mısır meselesinin Londra Antlaşmasına göre çözülmesini kabul etti (Yıldız, 1993: 421).

Mehmet Ali Paşa ise Fransa'ya güvenmenin gereksiz olduğunu anlamıştı. Bu sıralarda ise Amiral Charles Napier komutasında bir İngiliz filosu 25 Kasım 1840'ta İskenderiye önlerine geldi. Amiral Napier, Mehmet Ali Paşa'ya Suriye'den vazgeçmesini, Osmanlı donanmasını geri vermesini ve buna karşılık babadan oğula geçmek şartıyla Mısır'ı kendisine vermeyi teklif etti (Karal, 2007: 201). Mehmet Ali Paşa, Suriye'yi kaybetmişti ve yardım alacağı bir yer de yoktu. Bu yüzden Amiral Napier'in teklifini kabul ederek 27 Kasım 1840'ta İskenderiye Sözleşmesi'ni imzaladı. Osmanlı Devleti bu durumu hoş karşılamadı. Ancak İngiltere'nin baskısı üzerine bu sözleşmeyi kabul etti (Yıldız, 1993: 421).

Abdülmecid, 13 Şubat 1841'de yayınladığı "Mısır Valiliği İmtiyaz Fermanı" ile Mısır'ın Osmanlı İmparatorluğu içindeki statüsünü belirtti (Üçok, 1975: 90). Bu fermana göre; Mısır valiliği, veraset yoluyla babadan oğula geçecek, Mısır ordusu 18.000 askerden fazla olmayacak, Albaya kadar (Albay dahil) olan subayları Mısır valisi atayacak, Mısır'da vergiler padişah adına toplanacak ve dördte biri İstanbul'a gönderilecek, Mısır'da para padişah adına bastırılacak ve Gülhane Hatt-ı Hümayun ile Osmanlı Devleti'nin imzaladığı bütün antlaşmalar Mısır için de geçerli olacaktır (Armaoğlu, 2010: 324).

Bu ferman ile Mısır, Osmanlı Devleti'ne bağlı fakat özel statüsü olan bir eyalet oldu. Bunu iki tarafında kabul etmesiyle 1831'den beri süren sorun resmen sona erdi (Uçarol, 1995: 179).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

LÂYİHALARA GÖRE II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİN'DE MİSİR'İN SİYASİ DURUMU

3. 1. MİSİR'İN VALİLİKTE HİDİVLİĞE GEÇİŞİ (1867)

Osmanlı Devleti ile Mısır arasındaki ilişkiler 1841 fermanı ile normal bir hâl aldı. Mehmet Ali Paşa, Osmanlı Devleti ile yaptığı savaşlarda Fransa'nın kendi yanında yer almadığını görmüştü. Bununla birlikte İngiltere'nin de Mısır'ın Osmanlı İmparatorluğu'ndan bağımsız bir devlet olmasına izin vermeyeceğini anladı. Bu sebeple 1841 fermanının verdiği ayrıcalıkları ve hakları yeterli bularak Babıâli ile arasını iyi tutmaya çalıştı (Karal, 2000: 87). Mehmet Ali Paşa, "*Vücudu farz olunsa, Mısır'ın istiklâlini ben muhafaza edebilirim. İbrahim de eder, fakat o da ihtiyarladı. Ondan sonra kim var ki? Mısır mutlaka İngiltere'nin eline geçer. Bundan dolayı Osmanlı Devleti'ne merbutiyetini muhafaza evlâdır*" diyerek Mısır'ın Osmanlı İmparatorluğuna bağlı kalmasından yana olduğunu belirtmişti (İrtem, 1999: 30).

Mehmet Ali Paşa, 1846 yılına geldiğinde artık bunama işaretleri göstermeye başlamıştı. Bununla beraber aynı yıl İbrahim Paşa, Mısır valisi olarak tayin edildi. Ancak İbrahim Paşa da üç ay sonra ölünce yerine Mehmet Ali Paşa'nın torunu Abbas Paşa geçti. Mehmet Ali Paşa da 20 Ağustos 1849'da öldü. Mehmet Ali Paşa öldükten sonra Mısır, Abbas Paşa (1848-1854), Said Paşa (1854-1863) ve İsmail Paşa (1863-1879) tarafından yönetildi (Karal, 2000: 87-89).

Mehmet Ali Paşa'nın torunu ve Tosun Paşa'nın oğlu olan Abbas Paşa döneminde (1848-1854) Mısır'da önemli bir değişim yaşanmadı. Abbas Paşa, "*Mısır'ın idaresinde nasıl olsa bir tarafa mukayyet olmak zaruri görününce büyük babam gibi konsoloslara bağlanacağıma metbûama itaat ederim*" diyerek Babıâli'ye karşı olan iyi niyetini gösterdi (Karal, 2000: 89).

Ancak Abbas Paşa, kısas ve af hakkı gibi bazı konularda Babıâli ile çıkan anlaşmazlıklarda İngiltere'nin yardımını almak için İskenderiye'den Süveyş'e bir demiryolu inşası için İngilizlere izin vermeye kalkıştı (İrtem, 1999: 30). Osmanlı Devleti ise iki deniz arasında yabancı bir devletin demiryolu yapmasının Osmanlı Devleti'nin dış siyaseti ile ilgili olduğunu söyleyerek buna izin vermek istemedi. Abbas Paşa ise bunun Mısır'ın iç meselesi olduğunu söyledi. Bunun üzerine İngilizlerin de baskısı ile Babıâli bu sorunu çözmek için Fuat Paşa'yı Mısır'a gönderdi. Fuat Paşa, Mısır'a gittiğinde özellikle Mısır sermayesi ile yapılması şartıyla

İskenderiye-Süveyş yerine İskenderiye'den Kahire'ye bir demiryolu yapılmasına izin vererek söz konusu sorunu çözdü (Karal, 2000: 90).

Ahmed Cevdet Paşa, 11 Şubat 1892 tarihli lâiyhasında Sadâret Müsteşarı Fuat Paşa'nın özel görevle Mısır'a gönderildiğinde kendisinin de Fuat Paşa ile Mısır'a gittiğini ifade eder. Ahmed Cevdet Paşa aynı lâiyhasında Fuad Paşa'nın Mısır'a gidiş sebebini şu sözlerle anlatır;

“...Fuad Efendinin ber-vech bâlâ memuriyet-i esbabına gelince Abbas Paşa vali olduğunda familyası azası kendisinden rekin olarak çoğu İstanbul'a dökülüp ondan şekvâbiş iderek Abbas Paşa ile Reşit Paşa'nın arasını bozdular. Reşit Paşa alenen Abbas Paşayı karh ider oldu. Ve kendisi Avrupaca nafz-ı el-kelam bir zat olmakla Abbas Paşa ondan ürküp kendisini himaye ettirmek üzere İngilterelinin kucağına düştü. Reşit Paşa da ondan intikam almak vâ'iyesine düştü. İşte hüsn-ü suret virmek üzere Fuad Efendi ber-vech bâlâ Mısır'a gönderildi. Lakin o zaman familya azasının şikâyatını dinlemek ve Mehmet Ali Paşa zadelerin miras meselesini hal ve tesevvi iylemek vazifesi dahi kendisine ilaveten memuriyet idilip bu vesile ile kollarının dahi birlikte azimeti tenessüp olunmuştu...” (BOA, YEE: 32/2).

Buradan da anlaşılacağı gibi Fuat Paşa, hem Reşit Paşa ile Abbas Paşa'nın arasını düzeltmek hem de aile üyeleri arasındaki sorunları halletmek için Mısır'a gitti.

Ahmed Cevdet Paşa, lâiyhasında Mısır'a gidişinden ise şöyle bahseder;

“...Abbas Paşa'nın valiliğinde sadâret müsteşarı Fuad Efendi'nin (meşhur Fuad Paşa) memuriyet-i mahsusa ile Mısır'a gönderildiğinde kollarıyla birlikte gitmiştim. - nam fırkateyn vapur-u hümâyûn ile İskenderiye'ye vardığımızda memuriyet-i Mısıriye'den bazıları vapura geldi. Diğerleri de İskeleden istikbâl iderek bizi İskenderiye'de ki vali sarayına götürdüler. O zaman henüz İskenderiye ile Mısır arasında şimendüfer yapılmamış idiği gibi cihetle vali tarafından tayin olunan memurlar bizi alıp nehren Mısır'a isâl ittiler. Abbas Paşa o zaman haric-i Mısır'da ki sarayında ikamet üzere olup derûn-u Mısır'da ki Hilmiye sarayı boş idi. Ondan başka valiye misafir olanlara mahsus olmak üzere Mısır'da mihmân-dâr isakı namında bir saray medar idi. Lakin bir ri'âyet-i mahsusa olmak üzere ve valinin zatına mahsus olan mezkûr Hilmiye sarayı tahsis olundu. Ve tavil Hüsnü Paşa mihmân-dâr tayin olunmakla her gün gelir ne lazım ise ikâ ider ve akşam sabah bizimle birlikte ta'âm iderdi...” (BOA, YEE: 32/2).

Buradan da anlaşılacağı üzere, Fuat Paşa ve yanındakiler İskenderiye'ye vardıklarında Mısır görevlileri onları karşılamışlar ve Mısır'da kaldıkları süre içinde onlara özel ilgi göstermişlerdir.

Tüm bunların yanı sıra Fuat Paşa'nın Mısır'a gitmesinin başka bir sebebi de Tanzimat'ın Mısır'da uygulanması konusunda Osmanlı Devleti ile ortaya çıkan sorunları çözmektir (Şahin, 1988: 25).

Ahmed Cevdet Paşa, lâyihasında Fuat Paşa ve yanındakilerin Mısır'a vardığında Abbas Paşa'nın yanına gittiğini ve Abbas Paşa'nın da Hilmiye Sarayı'na gelerek Fuat Paşa ile görüşüğünü söyler. Tanzimat Fermanı her tarafa yayılmış ve ilan edilmişken Mısır'da dahi Tanzimat-ı Hayriye'yi yürürlüğe koymak üzere Fuat Paşa'nın yanında Tanzimat Fermanı'nın bir suretinin olduğunu ancak Abbas Paşa'yı ürkütmemek için Tanzimat Fermanı'nı Abbas Paşa'nın divan odasında kendi adamları huzurunda okuduğunu ifade eder. Fuat Paşa'nın ara sıra Abbas Paşa ile görüşüp meseleye dair konuştuğunu hatta Abbas Paşa'nın, Fuat Paşa ve yanındakilere İstanbul'a dönmeden önce Hilmiye Sarayı'nda Türkçe tiyatro dahi izleterek İskenderiye'ye dönüşüne kadar olağanüstü bir hürmet gösterdiği ekler (BOA, YEE: 32/2).

Ayrıca Fuat Paşa, Mısır'daki bu görevi sırasında Reşit Paşa ile Abbas Paşa arasındaki sorunu kullanarak Osmanlı Devleti'nin yararına olacak kararlar aldı. Ahmed Cevdet Paşa, layihasında bu durumu; Fuat Paşa, Abbas Paşa'ya büyük pederiniz Mehmet Ali Paşa zamanında Mısır'ın Osmanlı Devleti'ne senelik seksen bin kese akçe vermesine ve İstanbul'dan Mısır'a bir defterdar gönderilmesine karar verildi. Defterdarın tekâlif-i miriyyeyi padişah adına toplaması ve Mısır hazinesinde görev yapması kararlaştırıldı. Bu karar yeni alınmışken Reşit Paşa'nın Hariciye Nezareti'nden azledilmesiyle seksen bin kese akçe atmış bine düşürüldü ve defterdar da görevinden alındı. Bu durum Babıâli'de kayıt altına alındığından şimdi Reşit Paşa defterdar talep ettirmek isteyip bu da size ağır gelir "siz kendinizi devlete beğendirmelisiniz ki size Reşit Paşa da bir şey yapamasın" sözleriyle onu ikna ederek Mısır'ın Hicaz masrafından dolayı Hazine-i Celile'den alacağı olan elli bin kese kadar meblağı hazineye yardım olarak aldı. Bundan başka senevi atmış bin kese akçe olan Mısır vergisine yirmi bin kese akçe ilave ettirerek vergiyi seksen bin keseye çıkarttı ifadeleriyle anlatmıştır (BOA, YEE: 32/2).

Bunlar haricinde, Osmanlı-Mısır ilişkileri Abbas Paşa'nın ölümüne kadar normal bir şekilde devam etti. Abbas Paşa, 1854'te iki kölesi tarafından öldürülünce yerine Said Paşa¹³ vali oldu (Karal, 2000: 90).

Said Paşa, Akdeniz ile Kızıldeniz'i bir kanalla birleştirip Mısır'ı ekonomi ve ticari yönden önemli bir yer yapmak istiyordu. Kanal fikrini, Said Paşa'ya daha vali olmadan veren kişi ise Fransız konsolosu Lesseps' ti (Karal, 2000: 90). Said Paşa, 1854'te Ferdinand de Lesseps' e Kızıldeniz ile Akdeniz arasında Süveyş Kanalı açma imtiyazı verdi. Bu amaçla, batılı finansörleri Mısır'a çekmek için 1854'te Mısır Bankasını kurdu¹⁴. Said Paşa ayrıca Abbas Paşa döneminde başlatılmış olan Kahire-İskenderiye demiryolunu bitirdi. Yabancı bir şirkete imtiyaz vererek Kahire, İskenderiye ve Süveyş arasına telgraf hatları döşetti ve demiryolunu da Süveyş'e kadar uzattı (Kurşun, 2008: 573-574).

Said Paşa, Mısır'ın ekonomisi ile yakından ilgilenerek bu doğrultuda 1858'de çiftçinin mülk edinmesini sağlayan kendi adı ile bilinen "*Saidiye*" kanununu çıkarttı (Altundağ, 1988b: 87). Çiftçilerin ürettiği ürünlerdeki devlet tekeli kaldırarak ziraatın gelişmesini sağladı. Ülkede birçok vergiyi azalttı. Orduyu yeniden düzenlendi ve askerlik süresini kısaltıp askerliği zorunlu hale getirdi (Kurşun, 2008: 574).

Said Paşa, Sudan'ın Mısır'a sıkı bir şekilde bağlanması içinde çalıştı. Kardeşi Prens Halim Paşa'yı Sudan müfettişliğine atadı. 1857'de Sudan'da bizzat incelemeler yaptı ve vergileri azalttı. Posta hizmetlerini kolaylaştırmak için ise yeni konak ve duraklar oluşturdu. Sudan'da köle ticaretini yasakladı (Altundağ, 1988b: 87).

Said Paşa, Mısır ve Sudan'da yaptığı idari düzenlemelere karşın aynı başarıyı eğitim alanında gerçekleştiremediğini söylemek mümkündür. Zira Mehmet Ali Paşa döneminde açılmış olan birçok okul onun döneminde kapatıldı. Okulların bazıları yeniden açıldıysa da eski seviyesine dönemedi (Kurşun, 2008: 574).

Said Paşa, valiliğinin son yıllarında Mısır hazinesinin tarihinde ilk defa üç milyon üç yüz bin lira kadar dışarıya borçlanmasına neden oldu (İrtem, 1999:31).

---

¹³ Kahire'de doğan Said Paşa, Mehmet Ali Paşa'nın dördüncü oğludur. Said Paşa, iyi bir talim ve terbiye aldı ve bir deniz subayı olarak eğitimini tamamladı. Batı etkisine açık bir kişiliğe sahip olan Said Paşa, Mehmet Ali Paşa'nın başlattığı reformları hayata geçirmek arzusuyla Mısır'da birçok ıslahat yaptı. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Kurşun, 2008: 573-574).

¹⁴ Said Paşa bu icraatlarından dolayı ile bir yandan Mısır'ı geliştirdiği kabul edilirken diğer yandan bu iki girişimin ülkeyi Batı tehditlerine ve uluslararası çekişmelere açık hale getirdiği söylenir. Bkz. (Kurşun, 2008; 573-574).

Babiâli'nin itirazlarına karşın 1862'de Avrupa'dan %7 faizle alınan bu borç Mısır maliyesinin yabancıların kontrolüne girmesine yol açtı (Kurşun, 2008: 574).

Said Paşa, 18 Ocak 1863'te ölmesi üzerine yerine İsmail Paşa¹⁵ Mısır valisi oldu (Karal, 2003: 39). İsmail Paşa'nın, dedesi Mehmet Ali Paşa gibi önemli tasarıları vardı. İsmail Paşa, Mısır'ı Babiâli'nin hakimiyetinden tamamen kurtarmak ya da en azından Mısır'ın daha geniş muhtariyet haklarına sahip olmasını istiyordu. Ancak bunu Mehmet Ali Paşa gibi savaş yoluyla başaramayacağını da farkındaydı. İsmail Paşa amacına ulaşmak için iki yol seçti. Bunlardan ilki Avrupa'ya iyi görünerek onların yardımını almak, diğeri ise Osmanlı devlet adamlarına menfaatler vererek imtiyaz fermanının sınırlarını genişletmekti (Karal, 2003: 39).

İsmail Paşa, vali olduktan sonra İstanbul'a gitti. Sultan Abdülaziz'i ziyaretinde padişaha buharla çalışan özel yatını hediye etti (Çetin, 2012: 117). Devlet adamlarına da "*Kapı Yoldaşı*" adı altında hediyeler sundu. Daha sonra Abdülaziz'i Mısır'ı ziyarete davet etti (İrtem, 1999: 32).

Abdülaziz, 1863'te Mısır'a bir seyahat gerçekleştirdi (Altundağ, 1988c: 1116). Bu seyahat Osmanlı tarihi açısından önemli bir olaydır. Zira Abdülaziz, Mısır'ı ziyaret eden ilk Osmanlı padişahı olarak tarihteki yerini aldı (Karal, 2003: 40). Abdülaziz için Mısır'da muhteşem bir karşılama töreninin yanı sıra eğlence yapılarak ziyafetler verildi (Çetin, 2012: 117). Sultan Abdülaziz de İsmail Paşa'nın otoritesine zarar verecek hareket ve sözlerden kaçındı. Ayrıca mevcut fermana göre Mısır'ın statüsüne riayet edeceğini belitti. Sultan Abdülaziz'in bu seyahati, Osmanlı Devleti ile Mısır ilişkilerini de güçlendirdi (Karal, 2003: 40).

İsmail Paşa, muhtariyet haklarını genişletmek amacıyla 1864-1865'te Hicaz'da çıkan isyanı bastırmak için 4500 kişilik bir kuvveti Babiâli'ye gönderdi. 1866'da da Eflak ve Boğdan olayları başlayınca yardım için padişaha 8000 kişiden oluşan bir birlik gönderdi. Ayrıca yine devlet adamlarına hediyeler vermeye devam etti (Karal, 2003: 41).

İsmail Paşa, bu iyi ilişkilerden yararlanarak 27 Mayıs 1866'da bir fermanla iktidarın babadan büyük oğluna geçmesi hakkını elde etti (Altundağ, 1988c: 1116). Bu ferman karşılığında Mısır'ın her yıl devlete verdiği 80.000 kese vergi 150.000'e çıkarıldı. Sudan Eyaleti zımnen, Musavva ve Sevâkin kaymakamlıkları açık olarak

---

¹⁵ İbrahim Paşa'nın oğlu olan İsmail Paşa, 31 Aralık 1830'da Kahire'de doğdu. Paris'te modern ilimler ve mühendislik eğitimi aldı. Birkaç kez Avrupa başkentlerine ve İstanbul'a siyasi vazifeler için gönderildi. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Çetin, 2001: 117-119).

Mısır yönetimine bırakıldı. Mısır ordusu 30.000'e çıkarıldı ve Mısır parası ile Osmanlı Devleti'nin parasının aynı ayarda olması kabul edildi (Raif ve Ahmed, 2011: 36).

İsmail Paşa, 1866'da başlayan Girit isyanının bastırılması için buraya 18.000 kişilik bir kuvvet gönderdi. Bunun karşılığında, Dışişleri müşaviri Nubar Paşa'yı İstanbul'a göndererek kendisine "*Azizi Mısır*" unvanının verilmesini istedi (Karal, 2003: 43). "*Aziz*" unvanı Hz. Yusuf için kullanılan bir unvandı. İsmail Paşa da bu unvanı kazanarak "*Azizi Mısır*" olmak istiyordu (Raif ve Ahmed, 2011:37). Ancak hem peygambere ait bir unvan olması hem de padişahın adının Abdülaziz olması sebebiyle bu isteği kabul edilmedi. Bunun yerine kendisine 8 Haziran 1867'de bir fermanla "*Hidiv*"¹⁶ unvanı verildi (Altundağ, 1988c: 1116). Bu fermanla beraber Mısır valilerine "*Hidiv*", Mısır'a da "*Hidiviyet-i Mısriyye*" denildi (Özkaya Özer, 2007: 74).

Ahmed Cevdet Paşa, lâyihasında İbrahim Paşa'dan İsmail Paşa'ya kadar Mısır valisi olanlar İstanbul'a gelip Padişaha saygı göstererek yüce ferman görevlerini ve sadrazam rütbesini alırlardı. Lakin o zamanlar Mısır valileri, valilik lakabından başka bir unvana sahip olmayıp ancak sadrazam rütbesi aldıkları zaman sadrazam lakabına sahip olurlardı. İsmail Paşa, Hidiviyet fermanı alıp miras kalan durumları değiştirdi. O gün başka Avrupalı devlet memurlarıyla adliye, zabıta ve maliyeye dair anlaşma yapmak gibi bağımsızlık işareti olan durumları fermana derece ettirdiğinden Mısır'ın idare şeklinde değişme oldu ifadelerini kullanmıştır (BOA, YEE: 32/2).

3.2. MISIR'I İŞGALE GÖTÜREN GELİŞMELER

3.2.1. Süveyş Kanalı Meselesi

Süveyş Kanalı, Akdeniz ile Kızıldeniz'i birbirine bağlayan 175 km uzunluğunda bir kanaldır. Kuzey Amerika ve Avrupa limanları ile Güney ve Doğu Asya, Doğu Afrika, Avustralya Limanları arasındaki ticaret ve yolcu gemileri bu kanaldan geçer (Walker, 1979: 256). Süveyş Kanalı, adını Kızıldeniz'in kuzey kıyısında Mısır'ın önemli bir liman şehri olan ve tarihte "*Kulzum*" ismiyle bilinen eski şehrin güneyindeki Süveyş'ten alır (Bilge, 2010: 186).

---

¹⁶ Arapçada büyük vezir, baş vezir, hâkim anlamına gelmektedir. Mısır valileri sadaret payesine haiz oldukları için bu unvan verildi. Bkz. (Pakalın, 1983: 814).

Süveyş Kanalı açılmadan önce Süveyş bölgesi eski dünyanın ortasında Asya ve Afrika kıtalarını birbirine bağlayan, ancak Kızıldeniz ile Akdeniz'i; Hint ve Atlas okyanuslarını birbirinden ayıran coğrafi bir özelliğe sahipti. Denizciliğin kara nakliyatı ile rekabet edemeyecek kadar zayıf olduğu dönemlerde bu bölge, jeopolitik açıdan önemli kıtalar arası bir irtibat köprüsüydü. Bu yüzden Süveyş bölgesi, birçok askeri, siyasi ve ekonomik olaylara neden olmuştur (Bediz, 1951: 330).

Akdeniz ile Kızıldeniz arasında bir kanal açma fikri Firavunlar dönemine kadar gider. Romalılar ve Hz. Ömer dönemlerinde de kanal açma girişimleri oldu. Ancak sonraları bu kanal tekrar kapandı (Danişmend, 1972: 188). Mısır Türk egemenliğine girdikten sonra Kaptan-ı Derya Ali Uluç, padişaha kanal açma fikrini kabul ettirmeye çalıştı. III. Mustafa'da kanal açma konusunda incelemeler yaptı (Karal, 2007b: 90). Ayrıca Sokullu Mehmet Paşa'nın da kanal açma girişimi oldu (İrtem, 1999: 36).

Napolyon Bonapart, Mısır'ı işgal ettiğinde Akdeniz ile Kızıldeniz'i birleştirmeyi düşündü ve bu konuda çalışmalar yaptı. Ancak Napolyon, Mısır'dan gidince kanal açma girişimi unutuldu. 1840'larda Süveyş Kanalı'nın açılması Avrupa siyasi ve bilim çevrelerinde bir kez daha gündeme geldi. Bu arada Fransızlar, Mehmet Ali Paşa'dan kanalın açılmasını istedi (Uçarol, 1995: 217). Fakat Mehmet Ali Paşa, *“Boğazlar Devlet-i Aliye'nin felaketine sebep oldu. Bende Mısır'da bir boğazlar meselesi ihdas etmek istemem”* diyerek buna karşı çıktı (İrtem, 1999: 36).

Said Paşa ise babası Mehmet Ali Paşa gibi düşünmedi. Mısır'ın ekonomik ve ticari yönden kalkınması için Akdeniz ile Kızıldeniz'in bir kanal ile birleştirilmesi fikrine sıcak baktı. Fransa'nın İskenderiye konsolosluğunu yapmış olan Ferdinand de Lesseps, Said Paşa'nın dostluğundan da faydalanarak ona kanal açma fikrini sundu (Armaoğlu, 2010: 582). Said Paşa da bu fikirde olduğundan 30 Kasım 1854'te Lesseps'e Süveyş Kanalı'nı açması için bir şirket kurma imtiyazı verdi (Karal, 2000: 91).

İngiltere ise Fransa'nın Süveyş Kanalı projesinden, sömürgeleriyle olan bağlantı yolunu keseceği düşüncesi ve aralarında bir savaş çıkması durumunda Fransa tarafından Süveyş Kanalı'nın kapatılabilecek olması sebebiyle telaşlandı (Sarıkoyuncu- Değerli, 2008: 5). Ayrıca İngiltere, bu kanalın açılmasıyla Fransa'nın Mısır'ı işgal edeceğini, sonuç olarak da İngiltere'nin Asya'daki ticari ve siyasi menfaatlerine zarar geleceğini düşünüyordu (Bediz, 1951: 333).

Osmanlı Devleti bu sırada Kırım Savaşı (1853-1856) ile uğraşıyordu. Bu sebeple Osmanlı Devleti, İngiltere'nin yardımına ihtiyaç duydu ve Babıâli, kanalın açılmasına karşı çıkan İngiltere'nin yardımını almak için Said Paşa'nın Lesseps'e verdiği kanal açma imtiyazını kabul etmedi (Uçarol, 1995: 217). Buna rağmen Said Paşa, 5 Ocak 1856 tarihinde Lesseps'e yeniden kanal açmak için bir imtiyaz verdi. Buna göre; Süveyş Kanalı'nın tarafsız olacağı, bütün milletlerin ticaret gemilerine açık olacağı ve hiçbir millete ayrıcalıklı davranılmayacağı belirtildi (Karal, 2000: 92).

Süveyş Kanalı'nın açılma imtiyazına karşılık III. Napolyon, Said Paşa'ya Lejyon Donör nişanını verdi. Avrupalı devletler de kanalın açılmasını desteklediler. Bundan cesaret alan Lesseps de beşer yüz franklık 400 bin hisseli, iki yüz milyon frank sermayeli bir şirket kurdu. Şirketin 207 bin hissesi Fransızlara, 96 bin hissesi de Osmanlılara ayrıldı. İngilizlere ise 85 bin hisse ayrıldı. İngiltere bu hisseleri almayınca hisseler Mısır valisine geçti (İrtem, 1999: 37-38). Ancak İngiltere daha sonra bu kararından pişman oldu. Bunu telafi etmek istedi ve Mısır'a yerleşmek için fırsat aramaya başladı (Armaoğlu, 2010: 584). Bununla beraber İngiltere'nin karşı çıkmasına ve Osmanlı Devleti'nin gerekli izni vermemesine rağmen 25 Nisan 1859'da kanal için ilk kazma vuruldu (İrtem, 1999: 38).

Osmanlı Devleti, kanalın açılmasına 19 Mart 1866'da resmi olarak izin verdi. İngiltere de karşı çıkmayı bıraktı ve İngilizlerin kanaldan kazanabileceği yararları düşünmeye başladı. Sonuç olarak Süveyş Kanalı, 15 Ağustos 1869'da açıldı (Karal, 2003: 44). İsmail Paşa da Süveyş Kanalı'nın açılması aracılığıyla hem kendisini bir hükümdar gibi sunmak hem de kanalın dünya açısından önemini göstermek istedi (Uçarol, 1995: 218). Açılışa Avusturya-Macaristan imparatoru François-Joseph, Fransa İmparatoriçesi Ojeni, Prusya veliahdı ve birçok Avrupa prensesi geldi (Danişmend, 1972: 231). Ayrıca farklı devletlere ait 50' si savaş gemisi olmak üzere toplam 130 gemi katıldı. İngiltere ise bu törenlere katılmadı (Armaoğlu, 2010: 584). Hidiv İsmail Paşa, açılış için büyük şenlikler ve ziyafetler düzenledi. Öyle ki İsmail Paşa'nın bu törenler için harcadığı paranın milyonlara ulaştığı söylenir (Karal, 2003: 44).

Süveyş Kanalı'nın açılması kapalı bir iç deniz olan Akdeniz'i açık bir deniz haline getirdi. Akdeniz ile Kızıldeniz'in birleşmesi Batı ve Doğu arasındaki ümit burnunu dolaşarak yapılan uzun su yolunu kısalttı. Tüm bunların yanı sıra kanalın açılması ile önemli yollar üzerinde olan Mısır; siyasi, ekonomik ve ticari açıdan çok daha önemli bir yer haline geldi. Dolayısıyla da Akdeniz'in stratejik önemi arttı. Bu

da bölgeyi sömürgeci devletlerin özellikle İngiltere ile Fransa'nın rekabet edeceği bir saha yaptı (Uçarol, 1995: 218).

Süveyş Kanalı'nın Osmanlı ve Mısır'a maddi ve manevi çok fazla zararı olmuştur. Maliyeye verdiği zarar kolayca halledilebilecek bir durumda değildi. Özellikle siyasi açıdan verdiği hasar Mısır meselesinin ortaya çıkış noktasıdır. Zira İngilizlerin Mısır'a girme sebeplerinden birisi Süveyş Kanalı'ydı (Altunay- Şam, 2001:156-157).

3.2.2. 1873 Fermanı

Hidiv İsmail Paşa, 1866 ve 1867 fermanları ile birçok imtiyaz kazandı. Ancak bu imtiyazlarla yetinmeyerek, istiklalini daha da arttırmak için fırsatlar aramaya başladı. Paşa, Girit isyanı sebebiyle yapılan seferde Mısır'ın yardımına karşılık yabancı devletlere elçi atama yetkisi istedi. Ancak bu isteği Babiâli tarafından kabul edilmedi (Altundağ, 1988c: 1116).

İsmail Paşa, 1869 yılında Avrupa'ya yaptığı gezide bağımsız bir hükümdar gibi hareket etti. Fransa ve İngiltere'de büyük ilgi gördü. Bazı gazetelerde Mısır'ın bağımsız olması gerektiği yazıldı. Milliyetçi fikirleri savunan III. Napolyon, İsmail Paşa'yı bağımsız bir hükümdar gibi karşıladı ve onu daha önce Sultan Abdülaziz'i konuk ettiği dairede ağırladı (Karal, 2003: 44). Ancak Süveyş Kanalı'nın açılış törenine Avrupalıların padişah tarafından değil de İsmail Paşa tarafında şahsen çağrılması İstanbul tarafından hoş karşılanmayarak İsmail Paşa'ya ileri gittiği gösterilmek istendi (İrtem, 1999: 42).

Sadrazam Ali Paşa, İsmail Paşa'ya bir ihtar gönderdi. İsmail Paşa'ya gönderilen ihtarda; Avrupa hükümdarlarını Süveyş Kanalı'nın açılışına şahsen çağırarak yetkilerini aştığı, Mısır'ın Osmanlı'nın toprağı olduğu, Hidivlik Osmanlı erkânından sayıldığı için Avrupa devletleriyle görüşürken yanında Türk elçisinin bulunması durumuna uymadığı, Hidiv'in Nubar Paşa'yı dışişleri bakanı olarak ataması ve onun yabancı devletlerle anlaşma yapmasının mevcut fermana uymadığı bildirildi. Ayrıca Hidiv'i, kendisine verilen fermanların hükümlerine uyması konusunda uyararak Mısır'ın Osmanlı Devleti içindeki statüsünü ilgili devletlere anlatmasını emretti (Karal, 2003: 45).

Osmanlı Devleti, bu ihtardan sonra 29 Kasım 1869'da bir ferman yazdı. Bu fermanla Hidiv'in yetkileri kısıtlandı ve gerekli bir sebep göstermeden yeni borçlar yapması engellendi (Altundağ, 1988c: 1116). Ayrıca Hidiviyetçe iki yüz bin tüfeğin

devlete verilmesi, Mısır ordusunun sayısının azaltılması istendi. İsmail Paşa, Mısır'da bu fermanı okuttu ve Mısır'ın yıllık vergisini düzenli olarak ödeyeceğini bildirdi (İrtem, 1999: 42).

İsmail Paşa'nın niyet ve hareketleri bu fermanla bir dereceye kadar kısıtlandı. Ancak Sadrazam Ali Paşa'nın ölümü ve yerine Mahmud Nedim Paşa'nın geçmesiyle beraber hedeflerine ulaşmak için uygun bir ortam doğdu. Saray ve Babiâli erkânına hediyeler dağıtarak bağımsızlık hedeflerine engel olan 1869 fermanından kurtulmak için sebep aradı (Rauf ve Ahmed, 2011: 42). Babiâli ile ilişkilerini düzeltmeye uğraştı ve 25 Eylül 1872 tarihli bir ferman aldı. Bu fermanla eski imtiyazlarını geri kazandı (Altundağ, 1988c: 1116). Bunun yanında Hidiv, Avrupa devletleriyle dış borç antlaşması imzalama yetkisi aldı (Çetin, 2012: 118).

İsmail Paşa, bu fermanlar ile yetinmeyerek Mısır'ın 1841'den beri aldığı bütün imtiyazlarını tek bir fermanla toplamak istiyordu (Altundağ, 1988c: 1116). İsmail Paşa hem Mehmet Ali Paşa'ya hem kendisine verilmiş fermanlarda bulunan tüm imtiyazları 8 Haziran 1873 tarihli bir fermanla toplamayı ve onaylatmayı başardı (Raif ve Ahmad, 2011: 44-45). Bu fermanla birlikte iktidar, veraset yolu ile büyük oğula geçecek, Mısır, serbest gümrük ve ticaret antlaşmaları yapabilecek, ordu sayısını istediği gibi artırabilecek, yapılması izne bağlı olan zırlılardan başka her türlü savaş gemisi yapabilecekti (Altundağ, 1988c: 1117). Ayrıca Hidivliğe, Babiâli'den izin almadan borç para alma konusunda da tam yetki verildi (Karal, 2003: 47).

1873 fermanı ile Mısır, fiilen olduğu gibi hukuken de bağımsız bir duruma geldi (İrtem, 1999: 46). Bu sebeple bu ferman Mısır'ın anayasası niteliğindedir. Yalnız Babiâli ile değil yabancı devletlerle de ilişkilerini düzenleme konusunda 1873 fermanı referans olmuştur. (Korkut, 1996: 16).

3.2.3. Düyun-u Umumiye Sandığı'nın Kurulması

Mısır, Mehmet Ali Paşa, İbrahim Paşa ve Abbas Paşa dönemlerinde yabancılardan borç para almadan yönetilmiştir. Ancak 1862'de Said Paşa döneminde Mısır idaresi borçlanmaya başladı (Karal, 2003: 48). Halim Paşa, 9 Ekim 1885 tarihli lâyihasında söz konusu borçlanma hakkın da şu cümlelere yer vermiştir;

“...Biraderim Said Paşa 1863 senesinde vefat eylediği zaman Mısır hal-i ma'dûdiyyette memleketin mecmu-ı düyûn beş milyon İngiliz lirasından ibaret olup bunun dahi ancak nisfından az bir mikdarı hariciyedeki dâyinlerin

alacakları idi. Memleketin felaketleri yakınım İsmail Paşa'nın hükümetiyle beraber ibtida eylediği mezkûr felaketler müşâr'ün-ileyh su'î ahlâkının netayic tabiyesinden ma'dûd olup hatta kendisinin makam-ı hidiviyetin sakati dahi bu neticelerin birisi ad oluna bilir..." (BOA, YEE: 84/1).

Buradan da anlaşılacağı gibi Said Paşa döneminde borç yüklü miktarda değildi. Bununla birlikte Mısır'ı felakete götüren asıl borçlanma İsmail Paşa döneminde gerçekleşmiştir.

İsmail Paşa, Osmanlı Devleti'nden aldığı imtiyazlar için çok fazla para harcadı. Zira İsmail Paşa hem devletin borcunu ödemek hem de Mısır üzerindeki planlarını hayata geçirmek amacıyla hesapsız borç antlaşmaları yaptı (Karal, 2003: 47). Bu doğrultuda Paşa, ağır vergiler koyarak ve buradan topladığı paralarla yeni teşkilatlar oluşturdu. Bunun dışında İsmail Paşa döneminde, hükümet hizmeti için gerekli gereksiz binlerce yabancı memur alındı ve büyük bir ordu oluşturmaya çalışıldı. Onun döneminde şeker kamışı ziraatine başlandı ve tasfiye fabrikaları kuruldu. İskenderiye ve Süveyş'te tiyatro ve yüksekokullar açıldı (Raif ve Ahmed, 2011: 47). Demiryolları, kanallar ve Nil Nehri üzerinde bir köprü yaptırıldı (İrtem, 1999: 47).

Mehmet Ali Paşa, Suriye ve Irak'ı kapsayan bir Arap devleti kurmak istemesine rağmen, İsmail Paşa büyük bir Afrika imparatorluğu kurmaya çalıştı. Nil Havzası'nı Mısır İdaresi'ne dâhil etti (Karal, 2003: 48). Merkezi Hartum olmak üzere bir Sudan Eyaleti oluşturdu (İrtem, 1999: 47).

Halim Paşa, lâyihasında İsmail Paşa'nın Darfur'a ve Habeşistan'a da sefer düzenlediğini belirtir. Yapılan bu seferde Darfur'un alındığını ancak Habeşistan seferinde başarılı olunamadığını söyler. Fakat İsmail Paşa'nın buraları almak istemesindeki tek amacının Mısır Hidiviyeti unvanına Darfur ve Habeşistan Hükümdarlığı unvanını da eklemek olduğunu ifade eder (BOA, YEE: 81/1).

İsmail Paşa, tüm bu işler için çok fazla masraf yapmıştı. Bunun yanı sıra paşanın israfkâr ve sefâhata düşkün olması yüzünden de çok fazla para harcanmaktaydı (Raif ve Ahmed, 2011:47). İsmail Paşa, harcadığı bu paraları elde etmek için 1864'ten 1873'e kadar on yılda 6 defa borç aldı. Son aldığı borç ise otuz iki milyon gibi çok yüksek bir meblağ idi (Karal, 2003: 49). Bununla beraber o dönem Mısır'ın borçları yüz milyon liraya yaklaşmıştı (Raif ve Ahmed, 2011: 48). İsmail Paşa, borçlanmayla birlikte faizler artınca bunları karşılamak için Mısır halkının vergilerine yüklendi (Armaoğlu, 2010: 585). İsmail Paşa, bir "*Mukâbele Kanunu*"

çıkartarak beş yıllık vergilerini peşin ödeyenlerin vergisinin yarısının alınmayacağını bildirdi (Raif ve Ahmed, 2011:48). Ancak bu Mısır maliyesinin durumunu daha da zora soktu (Karal, 2003: 49).

İsmail Paşa, 1875'te Mısır maliyesinin gelir gider dengesini kaybettiğini anladı ve Mısır'a ait olan 176.602 Süveyş Kanalı hissesini satılığa çıkardı. Satış için Fransa'ya teklif götürüldü. Ancak Fransa bu teklifi tereddütle karşıladı (Altundağ, 1988c: 1117). Bunun üzerine İngiltere'nin uzun süredir beklediği fırsat eline geçti. Başbakan Disraeli, maliye bakanına bile danışmadan banker Rotschildlardan borç alarak yüz bin franga hisse senetlerini satın aldı ve kanalın en önemli hissedarı oldu (Armaoğlu, 2010: 585; Raif ve Ahmed, 2011: 48). İngiltere, böylece Mısır meselesine müdahale için en önemli sebeplerden birini daha hazırlamış oldu (Altundağ, 1988c: 1117).

İsmail Paşa, hisse senetlerini satmasına rağmen devletin borçlarını ödeyemeyince İngiltere ve Fransa, Mısır'ın borçlarının ödenmesi için Kahire'ye ve Babiâli'ye baskı yaptı (Armaoğlu, 2010: 585; Çetin, 2012: 118). Bunun üzerine Mısır'da 2 Mayıs 1876'da "*Düyun-u Umumiye Sandığı*" kuruldu. Düyun-u Umumiye Sandığı yetkilileri borçları birleştirme ve bunlara karşılık olarak gösterilen vergilerin hesaplarını tutma ile görevlendirildi (Altundağ, 1988c: 1117). Ayrıca buranın borçla ilgili devletlerin belirleyeceği komiserler aracılığıyla yönetileceği, Mısır hükümeti bu komiserlerin onayı olmadan borçlara karşılık gösterilen vergilerde değişiklik yapmayacağı ve bundan sonra Mısır'ın hiçbir borçlanma girişiminde bulunmayacağı belirtildi. Bunun üzerine İngiltere, Fransa, Avusturya ve İtalya hemen komiserlerini belirledi (Karal, 2003: 51).

Ahmed Cevdet Paşa, lâyihasında İsmail Paşa'nın Osmanlı Devleti'nden bağımsız olma arzusuna kapılması ve bu yolda hesapsız altınlar harcamasının Mısır'ı borç idaresine bağımlı bir hale getirdiğini ifade eder (BOA, Y.EE: 32/2). Bu olumsuz durum ise Mısır maliyesini İngiltere ve Fransa'nın kontrolüne geçmesine sebep oldu (Çetin, 2012: 118).

Mısır maliyesi, alınan tedbirlere rağmen yine de düzelmedi (Altundağ, 1988c:1117). İsmail Paşa, tüm şahsi malını mülkünü Mısır Hükümeti'ne vermek zorunda bırakıldı (Armaoğlu, 2010: 586). Bir süre sonra İngiltere ve Fransa müdahalelerini daha fazla arttırmak için İsmail Paşa'yı bir kabine kurmaya zorladılar (Altundağ, 1988c: 1117). İsmail Paşa, 28 Ağustos 1878 tarihinde şahsi idareye son verdiğini, hükümet görevini nazırlara bıraktığını ilan etti (Karal, 2003: 52). Nubar

Paşa başkanlığında bir kabine kuruldu. Bu kabinede İngiliz R.Wilson Maliye Bakanı, Fransız De Blingieres de Çalışma Bakanı oldu (Altundağ, 1988c: 1117). Bu gelişmeler Mısır üzerinde bir İngiliz-Fransız mücadelesini daha da belirgin hale getirdi (Armaoğlu, 2010: 586).

3.2.4. İsmail Paşa'nın Hidivlikten Azli

İsmail Paşa, 1863'te Mısır'ın idaresini eline almıştı. Onun dönemi Mehmet Ali Paşa sülalesinin en parlak dönemini oluşturur. İsmail Paşa döneminde Mısır, en geniş sınırlarına ulaştı. Sait Paşa döneminde başlayan Mısır'ı modernleştirme ve Avrupalılaştırma hareketi İsmail Paşa döneminde daha da hızlanmıştı (Armaoğlu, 2010: 584). Çok büyük imar, kültür ve reform hareketleri gerçekleştirdi (Altundağ, 1988c: 1117). Ancak bu durum sağlam temellere dayanmıyordu. Zira reform hareketleri Mısır'ın kendi gelirleri ile değil, özellikle İngiltere ve Fransa'dan alınan borçlarla yapılıyordu (Armaoğlu, 2010: 584). İsmail Paşa, Mısır'ı bağımsız ve büyük bir devlet yapmak isterken ilerisini düşünmediği borçlanma Mısır'da yabancı etkisinin yerleşmesine ve yabancıların hükümet idaresine katılmalarına sebep oldu (Karal, 1983: 88).

Mısır'da kurulan yeni hükümet tasarruf yapmaya başladı ve Mısır ordusunda ihtiyaçtan fazla olan 2.500 subayı yarım maaşla ordu dışı bıraktı (Raif ve Ahmed, 2011: 50). İsmail Paşa'nın politikası ve yabancı kontrolü dini ve milli duyguları tahrik etti (Çetin, 1999: 299). Bununla beraber hoşnutsuzluk yaşayan halk ve görevinden ayrılan subaylar 18 Şubat 1879'da ayaklandı. Bu ayaklanma sonucunda Nubar Paşa istifa etti (Altundağ, 1988c: 1117). İsmail Paşa, İngiliz ve Fransızların etkisiyle oğlu Tevfik Paşa başkanlığında bir kabine kurdu. Yabancı nazırlar bu hükümette hoşlarına gitmeyen tüm teklifleri veto etme hakkını elde etti (Karal, 2003: 52).

İsmail Paşa, daha sonra bu durumdan kurtulmak istedi ve 8 Nisan 1879'da iki yabancı nazırı görevden aldı. Şerif Paşa başkanlığında tamamen Mısırlılardan oluşan bir nazırlar heyeti kurdu (Çetin, 1999: 299). Şerif Paşa, başkanlığa gelmeden önce eşraftan ve ulemadan bir grupla beraber Mısır'daki siyasi durumun ve borçların düzenlenmesi için bir bildiri hazırladı. Başkan olduktan sonra Şerif Paşa hükümeti, kırk dokuz maddelik bir anayasa taslağı ve seçim kanunu hazırlayarak anayasa komisyonuna gönderdi (Görgün, 2010: 3). İngiltere ve Fransa ise Şerif Paşa başkanlığında kurulan bu nazırlar heyetini protesto etti. Bu protestoya Almanya,

Avusturya ve Prusya da dahil oldu. İngiltere ve Fransa daha sonra Babîâli'ye başvurarak İsmail Paşa'nın azlını istediler (Karal, 2003: 52).

Osmanlı Devleti ise Bosna-Hersek isyanı, Tersane Konferansı ve Rus Harbi'nin çıkmasından dolayı Mısır meselesiyle gerektiği gibi ilgilenemedi. İsmail Paşa'nın Mısır nazırları arasına yabancı nazırları alması 1873 fermanının geniş hükümleri arasına bile giremeyecek kadar çok sakıncalı bir durum olduğu halde II. Abdülhamid hakimiyet hakkını kullanmaya fırsat ve imkân bulamadı (İrtem, 1999: 53). Bununla beraber İngiltere ve Fransa Nil Havzası'nda eşit haklara sahip oldukları konusunda anlaşdı. Başka devletlerin Mısır'daki çıkarlarına ortak olmasını istemedikleri için 1878 Berlin Kongresi'nde Mısır meselesinin konuşulmasını engellediler (Karal, 1983: 89). Babîâli ancak Berlin Kongresi'nden sonra Mısır meselesi ile ilgilenmeye başladı (Raif ve Ahmed, 2011: 51).

İngiltere ve Fransa konsolosları, 18 Haziran 1879'da Hidiv İsmail Paşa'ya sorumluluklarını yerine getirmediği gerekçesiyle oğlu lehine Hidivlikten feragat etmesi ve Mısır'dan gitmesi konusunda bir ultiमत verdiler. Bunun üzerine İsmail Paşa, II. Abdülhamid'den yardım istedi. Mısır'ın Osmanlı mülkü olduğunu, padişahın bir memuru olarak Mısır'da bulunduğunu, bu nedenle konsolosların bu teklifinin Osmanlı Devleti'nin hukuk ve şerefine bir tecavüz olduğunu ve bunun devletlerarası hukuka aykırı olduğunu söyleyerek himaye edilmesini istedi (Karal, 1983: 89).

Sadrazam Tunuslu Hayreddin Paşa, bu konuda hızla hareket etti. İngiltere ve Fransa konsolosları ile bir görüşme yaparak İsmail Paşa'nın yerine Mehmet Ali Paşa'nın oğlu Halim Paşa'yı getirme konusunu görüştü (Çetin, 1999: 300). İngiliz ve Fransız konsoloslarının fikirlerini sordu. Ancak kesin bir cevap alamadı (İrtem, 1999: 55).

Sadrazam Tunuslu Hayreddin Paşa, İsmail Paşa'nın hemen azledilmesinden yanaydı. Çünkü Hidiv'i ya İngiltere ve Fransa zor kullanarak Mısır'dan çıkartacak ya da halkın isyanı sonucunda Hidiv Mısır'dan gidecekti. Eğer İsmail Paşa azledilirse hem Babîâli Mısır üzerindeki otoritesini göstermiş olacak hem de yeni Hidiv'e verilecek veraset fermanındaki değişikliklerle Osmanlı Devleti'nin Mısır üzerindeki otoritesi artacaktı (Karal, 1983: 89).

Hayreddin Paşa, bununla beraber 1873 fermanının iptal edilmesini, 1841 fermanının tekrar yürürlüğe girmesinin yararlarını belitti. Halim Paşa'nın tayinini istedi. Bunun Mısır'ın yeniden fethi manasına geleceğini düşünüyordu. Bu konudaki görüşmeler Meclis-i Vükelâ'da sonuçsuz kaldı (Çetin, 1999: 301). Meclis-i Vükelâ ve

mabeyn ricali İsmail Paşa'dan çeşitli menfaatleri olduğu için onun azline karşı çıktılar. Padişaha, Hayreddin Paşa'nın Tunus, Trablusgarp ve Mısır'dan oluşan bir Arap devleti kurmak arzusunda olduğunu telkin ettiler. Bu nedenle II. Abdülhamid Hidiv'in azledilmesinden yana değildi (Karal, 1983: 89).

Sadrazam Hayreddin Paşa, Babıâli'nin hızlı bir şekilde karar vermesi gerektiğini düşünüyordu. Çünkü Avrupa devletleri Osmanlı Devleti'nin destek veya müdahalesi olmadan da Hidiv'i görevden alma gücüne sahipti (Çetin, 1999: 301). Hayreddin Paşa fikrinde ısrar etti. Bunun üzerine II. Abdülhamid, "*Paşam, ben Türküm, Türk olarak kalacağım*" deyince Hayreddin Paşa da "*Ben de Müslimim, Müslim olarak kalacağım*" dedi (Karal, 1983: 89-90). II. Abdülhamid, İsmail Paşa'nın durumundan memnun değildi ve böyle bir azlin yabancıların müdahalesi olmadan kendi emri ile olmasını istiyordu. Bu yüzden 26 Haziran 1879'da İsmail Paşa'yı azletti ve yerine oğlu Tefik Paşa'yı Hidiv tayin etti (Altundağ, 1988c: 1117).

Halim Paşa, lâyihasında İsmail Paşa'nın Hidiviyet makamına gelmeden önce Hidiv olmayı çok arzu ettiğini, Hidiviyete gelince de doğasında galip olan iki duygunun yani mal ve şöhret kazanma arzusunun ortaya çıktığını söyler. İsmail Paşa'nın bir taraftan servet kazanmak ve diğer taraftan siyaset alanında gayet şaşalı bir iş görmek arzusunda olduğunu ancak amacına ulaşmak için gerekli olan sabır ve incelikleri kavrayabilme özelliğinden mahrum bulunması hasebiyle heveslerinin gerek Mısır gerek kendi için felaket sebebi olduğunu ifade eder (BOA, YEE: 84/1).

İsmail Paşa, Hidivlikten azledildikten sonra Mısır'ı terk ederek 1888 yılına kadar Napoli yakınlarında bir sarayda kaldı. Daha sonra İstanbul'a geldi. Burada 2 Mart 1895'te hayatını kaybetti ve naaşı Kahire'ye defnedildi (Altundağ, 1988c: 1117).

3.2.5. Tefik Paşa'nın Hidivliği

Tefik Paşa, Mısır valisi ve ilk Hidiv'i İsmail Paşa'nın en büyük oğludur (Tufan-Buzpınar, 2012: 14). Mısır'da eğitim gördü. Babasının Avrupa'ya yaptığı bir gezi sırasında 17 yaşında bile değilken onun yerine kaymakamlık yaptı. 19 yaşında Meclis-i Hususi başkanlığına getirildi (Köprülü, 1988: 213). 1879'da kısa bir süre Meclis-i Vüzerâ'da başkanlık yaptı. İsmail Paşa'nın 26 Haziran 1879'da azledilmesi üzerine Hidiv oldu (Tufan-Buzpınar, 2012: 15).

Halim Paşa, lâyihasında İsmail Paşa'nın görevinden ayrıldığı zaman halkın karışık bir duygu içinde olduğunu, adalet tutkunu olan halkın düşüncesinin yerini heyecan ve öfkeye bıraktığını söyler. İsmail Paşa'nın on yedi sene devam eden idaresi

boyunca kendi fikir ve arzusuna hizmet ettiğini, Mısır halkının ise elindeki paralar alınarak harap edildiğini, bu duruma karşı koyduğunda da derhal sert tedbirlerle karşılaşarak cesaretlerinin kırıldığını ifade eder (BOA, YEE: 84/1).

Halim Paşa, aynı lâyihasında Mısır halkının, İsmail Paşa'nın görevden ayrılmasından sonra İsmail Paşa'nın hükümetinden memleketi kurtarmış zannıyla Avrupa'ya şükran duyduğunu belirtir. Hatta Tefik Paşa'ya karşı çok istekli olmadıklarını ancak iktidar mevkiinde kalması siyasete son verir diye bu değişimi adeta sevinçle kabul ettiklerini söyler. Bunun yanında Tefik Paşa'nın Mısır'ın önceki halinde idareyi eline alsaydı ülkeyi rahat yöneteceğini ancak babası İsmail Paşa'nın Mısır'ı ulaştırmış olduğu duruma bakınca Mısır'ı idare için Tefik Paşa değil de başkasının Hidiv olması gerektiğini belirtiyor (BOA, YEE: 84/1).

Tefik Paşa, İngiltere ve Fransa'nın müdahalesi ile Hidiv olduğunu düşünüyordu. Ayrıca II. Abdülhamid'in güvenini kazanamadığını ve onun Halim Paşa'ya teveccühü olduğunu biliyordu. Bu yüzden İngiliz ve Fransız konsoloslarının etkisinde kalarak Mısır'ı yönetmeye kalkıştı (Karal, 1983: 90).

Halim Paşa, mezkûr lâyihada Mısır'ın yabancı dostlarının Tefik Paşa'nın idaresinin devamını korumak için çok fazla uygunsuz tedbirlere müracaat ettiklerini ve kendisinin hal ve mevkiini takviye için çok fazla hata yaptıklarını söyler. Bu tedbirlerin adeta tasvir ve tertip edilmiş olduğunu ifade eder (BOA, YEE: 84/1). Buradan da anlaşılacağı gibi İngiltere ve Fransa, Tefik Paşa'yı destekler gibi görünüyordu. Ancak çıkarları için bu buhranın devam etmesine çalışıyorlardı.

II. Abdülhamid ise Mısır'daki Osmanlı gücünü arttırmak amacıyla Tefik Paşa'ya verilen Hidiviyet fermanında Mısır'ın özerk yönetimini değiştirmede. Ancak yeni Hidiv'in iktidarını sınırladı. Hidiv'in kendi adına sikke basmaması, Mısır ordusunda albaylığın üzerinde rütbe vermemesi ve savaş gemisi inşa edememesi gibi şartlar koydu. Bunun yanında Mehmet Ali Paşa ailesinden istediğini Hidiv seçme hakkını almak istedi (Çağalı- Güven, 1991: 18). Fakat İngiltere ve Fransa'nın itirazı sebebiyle yalnızca ordu sayısının 18.000 olması konusunda anlaşmaya varıldı. Veraset konusunda 1866, diğer konularda 1873 fermanın geçerli olacağı konusunda anlaşma sağlandı (Tufan- Buzpınar, 2012: 15).

Tefik Paşa, Hidiv olduktan kısa bir süre sonra Şerif Paşa'nın anayasal planları konusunda onunla anlaşmazlık yaşadı. Bunun üzerine Şerif Paşa, anayasayı ve seçim kanununu çıkarmadan meclisin görevine son verdi ve daha sonra istifa etti. Ancak çok geçmeden Riyaz Paşa başkanlığında Avrupalı devletlerle iş birliği içinde

çalışan yeni bir hükümet kuruldu (Görgün, 2010: 3). Bu hükümet, Arabi Paşa idaresindeki isyan başlayıncaya kadar iki yıl boyunca görev yaptı. Bu sürede İngiltere ve Fransa, mali işler üzerindeki ikili kontrolü yeniden kurdu (Köprülü, 1988: 213).

Tevfik Paşa, daha sonra “*Borçların Tasfiyesi Kanunu*”nu kabul etti. Bu kanuna göre; Mısır gelirlerinden ilk faydalanma hakkı borç ödemelerine ayrılıyordu. Bu durumla beraber Mısır maliyesi dengelendi. Fakat maliye doğrudan yabancı denetimine girdi (Shaw ve Shaw, 2010: 240). Borçların ödenmesi için fazla olduğu düşünülen masraflar kısıldı. Memur ve özellikle subayların sayısı azaltıldı. Açıkta kalan memur ve subaylar ile bu iki mesleğin kapılarının kendilerine kapandığını düşünen Mısırlı aydınlar, çoktan beri idareden şikayetçi olan halk tarafına geçti. Yeni mali tedbirlerle menfaatleri zarar gören Mısır’a yerleşmiş ve zengin olmuş Suriyeliler, Rumlar ve Ermeniler arasında da hoşnutsuzluk arttı (Karal, 1983: 90). Bununla beraber o dönemde uluslararası maliye kurallarına göre yabancı müdahale haklı sayılsa da bu durum Mısır’ın yerli halkı arasında kuvvetli bir milliyetçilik duygusu oluşturdu (Shaw ve Shaw, 2010: 240-241).

Tevfik Paşa, Hidiv olduğu zaman Mısır’daki durumun düzeleceği düşünülüyordu. Ancak huzursuzluğun nedenlerinden olan murakabe (denetleme) usulü devam ediyordu (İrtem, 1999: 57). Fellahlar, 1876’dan sonra hükümetin taahhüdlerini yerine getirmek için aldıkları ağır vergiler sebebiyle 1890 tarihine doğru son bulan büyük bir sefalet yaşadı. Hoşnutsuzluk yaratan bu durum ilk milliyetçi hareketin nedenlerinden biri olmuştur (Kramers, 1979: 252). Halim Paşa, lâyihasında fellahların bu durumu ile ilgili olarak;

“...Heyet-i murâkabenin Mısır için mûcib-i menâfi olduğunu her ne kadar bazı ecnebiler zan ve itikadda bulunmuşlar ise...heyet-i murâkabenin Mısırca iyilikten ziyade fenalık itmiş olduğunu der-miyan ideceğim. Heyet-i mezkûre İsmail Paşa’nın ahaliye tahmil eylediği tâkat-güdâz bar-ı tekalif-i ta’dil idecek yerde onları hemen de haliyle bıraktığı gibi Mısır’da tahsil-i vergi ahval-i muğâyir insaniyet bir suretle olarak fenaliğin asıl birinci sebebi dahi ahval-i mezkûreden ibaret olduğu halde heyet-i murâkabe ahval-i mezkûreye büsbütün değil pek az buçuk bile ıslah itmemiştir. İsmail Paşa zamanında vergi tahsildarları senede on iki defa memleketi devir iderler iken heyet-i murâkabe bu deviri dokuz ay tenzil itmekle güya mucize derecesinde bir iş görmüş zannında bulundu. Halbuki dokuz devirin beşi bütün bütün fazla olup yalnız dört taksit ile tekâlif-i Mısriye istifa olunabilir. Bu ahval-i biçare

fellâha müsterihâne bir soluk alacak kadar rahat vermediği gibi hayatının bir kısmı dahi kendisine a'id olduğunu his ettirmemiş ve vergi vermekten ve eğer vermez ise dayak yemekten başka şey için hakkı olmadığını hiç olmaz ise düşünüp hülya etmek tarikini bile temin idememiştir. Bu ahvâl-ı esef-i is'timâl içinde fellâhlar için tahsildarlara para veremedikçe hiç olmaz ise kendilerini dayaktan kurtarmak hususuna yegâne vasıta-i mu'avenet ve tarik-i selamet birtakım mu'amelecilere müracaattan ve onlarla gayet mü'ellim pazarlıklara girişmekten ibaret kalmıştır ki bu dahi vergi memurlarının semere-i sû'i-is'timâlatı olarak meydana çıkmıştır..." ifadelerinin kullanmıştır (BOA, Y.EE: 84/1).

Burada da belirtildiği gibi murakabe usulünün yarar getireceği düşünülürken maliyenin İngiltere ve Fransa'nın eline geçmesine sebep olmuş ve Mısır'a iyilikten ziyade zarar vermiştir. Fellahların ödemesi gereken vergiler gittikçe artmış ve ödeyemedikleri zamanda tahsildarların baskısına maruz kalarak büyük sıkıntılara girmişlerdir.

3.3. MISIR'IN İNGİLTERE TARAFINDAN İŞGALİ

3.3.1. Arabi Paşa ve Vataniler

Ahmed Arabi¹⁷, 31 Mayıs 1841'de Mısır'ın Şark müdüriyetine bağlı bir bedevi köyü olan Rezme'de doğdu. İlk eğitimini köyünde aldı. 1849'da Ezher Medresesi'ne gitti. Burada dört yıl Kuran, Lügat, fıkıh ve tefsir dersleri aldı. Eğitimini bitirmeden köyüne döndü. 1854'te basit bir asker olarak orduya girdi. Hidiv Said Paşa'nın Mısırlıların orduda yükseltilmesi siyasetinden faydalanarak kısa sürede yüzbaşı, binbaşı ve kaymakamlık (yarbay) rütbesini aldı (Balcı, 2011: 52). Said Paşa'nın 1861'de Medine'ye seyahati sırasında ona yaverlik yaptı (Görgün, 2012: 167). 19 yıl kaymakamlık rütbesinde terfi edemeyen Arabi, ordu içindeki Çerkez ve Türk subaylarına karşı nefret duymaya başladı. 1879'da Tevfik Paşa'nın Hidiv olmasıyla beraber Arabi, miralay rütbesine yükseltildi (Balcı, 2011: 53).

Arabi, 1863'te Mısır valisi olan İsmail Paşa'nın fellah kökenli subaylara olan olumsuz davranışlarından etkilendi (Görgün, 2012: 167). Arabi de Mısırlı subayların haklarını arama fikirleri de bu dönemde ortaya çıktı. Zira İsmail Paşa, Mısır'ı bir Avrupa ülkesi haline getirmeyi amaçlıyordu. Bu sebeple hem yabancı memurlara

¹⁷ Arabi, farklı kaynaklarda Urabi ve İrabi şeklinde de zikredilmektedir.

görev verdi hem de Türk ve Çerkezleri orduda yüksek mevkilere getirdi. Bunun sonucunda ordu ve halk arasında huzursuzluk arttı (Balcı, 2011: 53; Özkaya- Özer, 2007: 217).

Bununla beraber 1871’de Mısır’a gelen ve İslam ile modernleşmenin bir arada olabileceğini düşünen Cemaleddin Efgani özgürlük ve demokrasi fikirleriyle Mısırlıları etkiledi. Mısır’da devrimci bir zümrenin ortaya çıkmasını sağladı ve bu zümre aracılığıyla halk arasında bu yeni fikirlerini yaydı (Özkaya- Özer, 2007: 217). Bu dönemde milliyetçiler, Mişr ve al-Vatan gibi gazeteler çıkardı ve ilk kez “*Mısır Mısırlılarıdır*” sloganı duyulmaya başlandı. Milliyetçi gazeteler, hükümet aleyhine şiddetli eleştiriler yaptı. Bu milliyetçi hareketlerin ilk sonucu olarak 1879’da İsmail Paşa döneminde iki Avrupalı nazır ve Nubar Paşa kabinesi düşürüldü (Kramers,1879: 252).

Mahmud Paşa, 18 Mayıs 1882 tarihli lâyihasında, “...*Mısırlılar beyninde Arap hükümeti teşkilini isteyenler ise fark-ı Sâ’ireye galip olup hatta Vaka-i Mısriye namıyla kırk yıldır ber-devâm olan Türkçe gazeteyi bile iptal ettirmişler ve “el-Mısır li’l-Mısriyun” sözleriyle yerlilik istikâk-ı dâ’iyyesini her safta tercih sevdasına düşmüşlerdir...*” sözleriyle milliyetçilerin “*Mısır Mısırlılarıdır*” anlayışını her alana yaymaya çalıştıklarını ifade eder (BOA, YEE: 84/45).

Bu milliyetçi anlayışla beraber 13 Nisan 1879’da Mısır’da Meşrutiyet tartışmalarının başladığı ortamdan faydalanan bir grup Vatan Partisi’ni kurdu. Partiyi kuranlar arasında Şerif Paşa, İsmail Ragıp Paşa, Ömer Lütfi Paşa, Sultan Paşa, Mahmud Sami Barudi Paşa, Süleyman Abaza Paşa, Ali Fehmi ve Arabi gibi isimler vardı. Parti kurucuları partinin bir din partisi olmadığını ve içlerinde Mısır’da yaşayan her çeşit ırk, din ve sosyal kesimden kişilerin olduğunu belirtmekteydi. Bununla birlikte parti yetkilileri Hidiv’ e ve Osmanlı Devleti’ne bağlı olacaklarını bildirerek, hedeflerinin ekonomik ve sosyal sorunların halledilmesi olduğu ifade etmişti (Kızıltoprak, 2002: 58-68).

Arabi de “*Mısır Mısırlılarıdır*” fikrine sahipti. Arabi’ye göre ne Osmanlı Devleti’nin ne de yabancıların Mısır’da hüküm ve nüfuzu olmamalı ve Mısır tamamen bağımsız bir devlet olmalıydı. Arabi’nin bu fikrine halk ve askerden de önem verenlerin sayısı günden güne arttı (İrtem, 1999: 58). Napolyon Bonapart’ın Mısır’ı işgal ettiği zaman söylemiş olduğu “*Mısır Mısırlılarıdır*” fikri halk ve subaylar arasında zamanla anlaşılmaya başlandı. Bu fikir etrafında toplananlara da “*Vataniler*” denildi (Karal, 1983: 91).

Arabi'nin orduda Çerkez-Türk ve fellah kökenli subaylar arasındaki gerginliğin artmasıyla beraber ordu içindeki etkinliği ve şöhreti arttı (Görgün, 2012: 167). Askerler, Arabi'nin başkanlığında toplanarak açığa alınan subayların kadroya alınmasını istedi. Yüksek rütbelere yerlilerin yerine Çerkez ve Türklerin terfi edilmesinden rahatsız olan Arabi ve askerler, kendi haklarını almak ve bu doğrultuda askeri idare kurmak için hükümet darbesine giriştiler. Bununla beraber Hidiv yabancı müdahalesine engel olamazsa Hidiviyeti ortadan kaldırmayı düşünüyorlardı. Ayrıca “*Mısır Mısırlılarından*” sloganıyla halkı da yanlarına aldılar (İrtem, 1999: 58; Çağalı-Güven, 1991: 18).

Mahmud Paşa, aynı lâyihasında, “...*Hidiv-i Sabık ba'de'l-azil Mısır'ın istatikosunu ihlal sevdasına düşüp sinin-i fire ve bizi Mısır askerini taht-ı terbiyede tutan Türk ve Çerkez zabıalarını çıkarmak yolundaki teşebbüsat-ı sabıkalarını kendi mahremiyeti mukabilinde ihanet olmak üzere bir Arap hükümeti ihdas ittirmek maksadıyla mezciderek halkın başını bu rabitasızlıkla doldurmuş ve nihayet istediği mefâside yol açmıştır...*” sözleriyle İsmail Paşa'nın da azledildikten sonra Arap hükümeti kurulması konusunda halkı kışkırttığını belirtir (BOA, YEE: 84/45).

1881'de bir Arap miralayın yerine bir Çerkez miralayın atanmasıyla birçok asker Nazırlar Reisi olan Riyaz Paşa'dan bu kararın iptalini ve Harbiye Nazırının azlını istedi (İrtem, 1999: 59). Bu isteklerinden dolayı Miralay Arabi ve iki arkadaşı tutuklandı. Bunun üzerine askerlerin Arabi ve arkadaşlarını kurtarmaya hazırlandıkları duyulunca Tefik Paşa, Harbiye Nazırı Çerkez Osman Paşa'yı görevden aldı (Çağalı- Güven, 1991: 18-19). Yerine Vatanilerden Mahmud Sami Barudi Paşa'yı atadı. Arabi de askeri ıslahat yapmakla görevli bir komisyonun başına getirildi (Karal, 1983: 92).

Mahmud Paşa, mezkûr lâyihada Arabi Paşa ve yanındakilerle yaşanan bu durumun Tefik Paşa'nın nüfuzunun kalmayarak elli altmış sene sürekli kendini din işlerine adanarak devam eden bir idarenin hukuk ve menfaatlerinin padişahlığa ters olarak yabancıların idaresine verilmesinden dolayı ortaya çıktığını ve bunun Arap hükümeti sevdasının meydana çıkmasına sebep olduğunu ifade eder (BOA, YEE: 84/45).

Mısır'da bu olaydan sonra çabalara rağmen düzen sağlanamadı (Görgün, 2012: 167). Vatani subaylar isteklerini gittikçe attırdı (İrtem, 1999: 60). Vataniler Mısır'da meşruti yani anayasalı bir rejim kurmayı amaçlamaktaydı (Armaoğlu, 2010:

587). Arabi de meşrutiyetin ilan edilmesi konusunda halk arasında propagandaya başladı (Karal, 1983: 91).

Bu durumdan haberdar olan Tefvik Paşa, ihtilal çıkacağını düşündü. Bu nedenle Harbiye Nazırı Mahmut Sami Barudi Paşa'yı görevden alarak yerine akrabası Davut Fehmi Paşa'yı atadı ve bazı alayları Kahire'den İskenderiye'ye göndermeye çalıştı. Bunun üzerine 9 Eylül 1881'de Arabi dört bin asker ve toplarla Abidin meydanında Hidiv sarayını kuşattı ve bazı taleplerde bulundu. Arabi, meşrutiyetin ilan edilmesi, bir meclisin açılması, kabinenin değiştirilmesi ve asker sayısının 18.000'e çıkartılması isteklerinde bulundu (Raif ve Ahmed, 2011: 62; İrtem,1999: 61; Görgün, 2012: 167). Tefvik Paşa, bu durum karşısında 12 Eylül 1881'de II. Abdülhamid'den kendi kumandasında olmak üzere yirmi taburun Mısır'a gönderilmesini istedi (İrtem, 1999: 61).

Halim Paşa, lâyihasında Tefvik Paşa'nın daha sonra Arabi ile bir anlaşma yaparak Riyaz Paşa başkanlığındaki Nazırlar Heyeti'ni iktidardan düşürdüğünü söyler. Bununla beraber Tefvik Paşa'nın bu hareketinin babası İsmail Paşa'nın hareketine benzediğini ve bir iki ay içinde baba ve oğul olan iki prensin kendi yerlerini sağlamlaştıran bir Nazırlar Heyeti'nden kurtulmak için bizzat kendi hükümetleri aleyhinde yine kendileri ihtilal uyandırmak tedbirsizliğinde bulunmuş olduklarını ifade eder (BOA, Y.EE: 84/1).

Tefvik Paşa, 14 Eylül 1881'de Riyaz Paşa kabinesinin yerine Şerif Paşa'yı kabine kurmakla görevlendirdi ve Mısır'da meşrutiyet idaresinin kurulacağını belirtti (Görgün, 2010: 3; Karal, 1983: 91). Daha sonra padişaha asker gönderilmesine gerek kalmadığını ve olayların çıkmasında İstanbul'da bulunan büyük amcası Halim Paşa'nın etkisinin olduğunu bildirdi (Rauf ve Ahmed, 2011: 62).

Mahmut Paşa, 20 Eylül 1881 tarihli lâyihasında ise İngiliz elçisi ile yapılan görüşmede elçinin, Fransızların bu meseleye Osmanlı Devleti tarafından müdahale edilmemesi hakkındaki tekliflerini İngiltere kabinesinin uygun gördüğünü ve bu müdahaleden kast edilenin müdahale-i maddiye yani asker sevki gibi etkili bir muamele olduğunu ifade eder. Diğer taraftan elçinin, İngiltere'nin Mısır'ın şimdiki durumunun devamını ve Hidiv'in makamında bekasıyla beraber şimdikinden daha fazla yabancı müdahalenin olmaması arzusunda bulunduğunu gizlemediğini de söylüyor. Mahmut Paşa, ayrıca II. Abdülhamid'in asker sevki konusunun sorun olacağını daha bu görüşme olmadan önce anladığını eklemektedir (BOA, Y.EE: 84/53). Mahmut Paşa mezkûr lâyihada Mısır'a müdahale hakkındaki düşüncesini,

”...şayet Mısırca şimdilik asayişin avdetinden dolayı teşebbüsât-ı musammemi şahaneleri te’hir buyrulursa akıl-ı kasıd kem-terânemce münasip olmaz. Zira Avrupalıların mazbût olan meslekleri iktizasınca kavli ve fi’ili her bir hal ve harekete dikkat iderek mu’amelât-ı müstakbile de onu ser-rişte-i müdde’a ittihaz iderler. Bina’en-aleyhin bu meseleye bitmiş nazarıyla bakılmayıpta Mısırca te’min-i asayiş ve ita’at-i askeriye için tasmim buyrulan icra’at hissine de sebat olduğu takdirde hukuk-u şahanelerinin mahfûziyeti bir kat daha taht-ı emniyete alınır. Hiçbir şey yapılmayıp da hidiv ile ceryan iden mekâtibe üzerine asayiş haliyle birağılır ise elçisinin irâd eylediği adam müdahale fikrine muvâffık bir eser zuhur itmiş olacağından ileride bir mecburiyet daha görünüyor ise şu mu’ameleye devletin ihtiyar buyuracağı harekete karşı sened-i ittihâz itmeleri melhuzdur. Hasılı mütâla’a-i ubedânem elçiye ihsan buyrulan ecvibe-i hâkimane-i şahanelerinin hıfz-ı metanet ve isâbeti için tedâbir-i mukadderenin icrası hiçbir suretle te’hir buyrulmasını hasbe’el-ubudiyye arz-ı ictisardan ibaret ise de yine o halde idare ve ferman hazret-i veli-el-emrindir” sözleriyle ifade etmiştir (BOA, YEE: 84/53).

Buradan anlaşılacağı üzere Hidiv’in asker göndermeye gerek kalmadığını bildiren mektubu üzerine Mısır olduğu gibi bırakılır ise Avrupalı devletlerin Mısır’a müdahalesi için uygun bir ortam doğacak, eğer bu meseleye bitmiş gözüyle bakılmayıp da Mısır’da asayişin sağlanması için kararlılık gösterilirse padişahın Mısır’daki hakları korunacaktı.

II. Abdülhamid ise Mısır’ın bu karışık durumundan yararlanarak Tevfik Paşa’yı azledip, yerine Halim Paşa’yı getirmeyi amaçlıyordu. II. Abdülhamid bu sebeple Vatanileri destekliyordu (Karal, 1983: 91). Bu doğrultuda konunun görüşülmesi için sadrazam Said Paşa başkanlığında bir encümen oluşturdu. Encümen, görüşmeler sonucunda azlin zor olacağı ve yerine gelecek kişinin ondan daha iyi olmayacağı görüşünü bildirdi (Raif ve Ahmed, 2011: 63). Bu görüş üzerine II. Abdülhamid, durumun yerinde araştırılması ve saltanata bağlılığı güçlendirmek için Ali Nizami başkanlığında bir komisyonu Mısır’a gönderdi (Balcı, 2011: 67).

Nazırlar Reisi Şerif Paşa, İstanbul’dan gelen bu komisyonu istemiyordu. Bu nedenle konuyu İngiliz ve Fransız konsoloslarıyla görüştü (İrtem, 1999: 64). İngiltere ve Fransa ise İskenderiye’ye savaş gemisi gönderme tehdidinde bulunarak bu komisyonun geri gönderilmesini talep etti. Ancak İstanbul’dan yola çıkan bu

komisyonun geri dönmesi uygun değildi. Bu yüzden bunun yerine Mısır'da kalacakları süre bir hafta olarak sınırlandırıldı (Balcı, 2011: 67).

Ali Nizami başkanlığındaki komisyon 2 Ekim 1881'de Mısır'a gitti. Tevfik Paşa ve Şerif Paşa, bu komisyonun Vatanilerle görüşmesine engel olmaya çalıştı. Arabi'ye askerleri Kahire dışına gönderildi (Raif ve Ahmed, 2011: 63). Ali Nizami başkanlığındaki bu komisyon hazırladıkları raporda, Mısır olaylarının nedenleri ile ilgili önemli bilgiler verdi. Söz konusu raporda; devletin Mısır'ı uzun süre kendi haline bıraktığı, Mısır'da yabancı nüfusun artarak sosyal dengenin bozulduğu ve acil tedbir alınmasının gerekli olduğu belirtildi (Balcı, 2011: 72). Buna rağmen Mısır'daki olayların halledilmesi konusunda olumlu bir sonuç alınamadı ve komisyon bir hafta sonra İstanbul'a döndü (Karal, 1983: 91).

Bu arada Arabi'nin şöhreti de giderek arttı. Arabi, eşraftan, ulemadan, gazetecilerden önemli destek buldu. Yabancılar tarafından tanınan Arabi, batılı siyasetçilerle ve gazetecilerle birçok görüşme yaptı. Arabi, daha sonra Arabi hareketi diye isimlendirilecek olan “*Vataniyye*” hareketinin liderliğini üstlendi (Görgün, 2012: 167).

3.3.2. Osmanlı Devleti'nin Mısır'a Heyet Göndermesi

İngiltere ve Fransa, Vatanilerin iktidar mücadelesini ilk zamanlarda uygun görüyordu. Çünkü bu mücadele, Mısır'da karışıklığa sebep oluyor Hidiv de yerini korumak için bu iki devletin konsolosundan yardım istiyordu. Bu durum Mısır'da meclisin toplanmasına kadar sürdü (Karal, 1983: 92). Ayrıca İngiltere ve Fransa, Vatanilerin, ekonomik siyasi ve sosyal olumsuzlukların nedeni olarak gördükleri yabancılara karşı gün geçtikçe artan protestolarından rahatsız olmaya başladılar (Kızıltoprak, 2002: 58).

Halim Paşa, lâyihasında Mısır halkının İngiltere ve Fransa'ya karşı tepki göstermeleri ile ilgili olarak;

” ... *Şimdiki hidivin kinciliği ve tecrübesizliği Fransa ve İngiltere'nin menafî maliye murahhaslarını vazife-i memuriyetlerinden hariç birtakım umura kadar tevsi-i nüfuz eylemeğe sevk eylemiştir. Bunlar hidivin iktidar ve nüfuzunu o derece sû-i-isti'mâl eylediler ki iki devlet heyet-i murâkabesinin tesisinden biraz zaman sonra Tevfik Paşa'nın kendi memleketinde her cihetce hiç nüfuzu kalmayıp hidiviyete mahsus olmak lazım gelen iktidar ve nüfuz kamilen hayet-i murâkabenin eline geçmiş idi. Lakin Mısırlılar suret-i ceryan*

vukû'attan hiçbir vechile bi haber olmakla beraber memleketlerinde nüfuz ve iktidarın şu suretle tebdil-i mevki itmesinden heyecana düşmediler. Zira Mısırlılar heyet-i murâkabeyi teşkil iden İngiliz ve Fransız murahhasları arasında mevcut olan rekabetin ve iki tarafın yekdiğerine karşı hafiyen besledikleri his-i hasudâne ve nefretin şu vechile inbisâtını görerek ahval-i mezkûreye Mısır'ın muhafaza-i muhtariyeti için bir nevi zaman ad idiyorlar ve bina'en-aleyh hal ve mevki bayağı hoşnutkarane bir nazarla görüyorlardı. Lakin bin sekiz yüz seksen bir senesinde Fransa Tunus üzerine bir tecavüzü uzatınca Mısırlıların bu nazariyatı dahi tahvil iderek bütün hutta-i Mısriyeyi müdhiş bir heyecan istila eyledi. Efkâr-ı ahali vukû'at-ı sabıkayı başka bir nokta-i nazardan görmeye başladı. Kıbrıs ceziresinin İngiltere'ye terki dahi evvel emirde Mısırca bir te'siri mahsus hasıl itmiş iken Tunus vakası üzerine cezire-i mezkûrenin terki dahi pek manidar bir şey olmak üzere telakki idildi. Bunun üzerine ahali-i Mısriye efkârından birtakım şüpheler uyanıp Mısırlıların kabil-i tesir olan fikri heyecana dûçâr olmuş ve heyet-i murâkabeyi evvelce nazar-ı hoşnudu görürler iken bu hoşnudu dahi bir nahoşnudiye tebdil eylemiştir. Bir halde ki İngiltere ve Fransa tarafından icra edilmekte olan teftişi Mısırlılar bundan evvel kendileri için bir vesile-i itminân buldular iken bad ezin bu teftişe iki devlet arasında mevcut olup Mısır'ın muhtariyetini tehlikeye düşürecek bir i'tilâf hakkı ve sinâ'i olmak üzere bakmaya başladılar ve Mısır'ın İngiltere hissesine tahsil idilen eczâ-ı memâlikten birisi olduğu zannına düştüler. Bina'en-aleyh pek çok zaman geçmeden Mısır'da İngiltere aleyhinde umumi bir emniyetsizlik peyda olarak his-i mezkûr ise ale'l-acele şiddetli bir husumet rengini almıştır...” ifadelerini kullanmıştır (BOA, YEE: 84/1).

Burada da belirtildiği gibi İngiltere ve Fransa, Hidiv Tevfik Paşa'yı etki altına alarak zamanla Mısır'da ondan daha fazla nüfuz sahibi olmuşlardır. Mısır halkı başlangıçta bu durumu fark etmemişti ancak Kıbrıs'ın İngiltere'ye bırakılması ve Fransa'nın 1881'de Tunus'u işgal etmesiyle birlikte bu iki devlete tepki göstermeye başlamışlardır.

Yukarıda bahsettiğimiz gibi Şerif Paşa, 14 Eylül 1881'de hükümeti kurmakla görevlendirilmişti. Kasım 1881'de yayımladığı bir genelge ile meclis için seçimler yapıldı. Meclis 26 Aralık 1881'de toplandı (Görgün, 2010: 3). Alınan kararlara göre; meclis, padişahın hukukuna dokunmamak kaydıyla kanun çıkarma, hükümeti

denetleme ve bütçeyi onaylama gibi esaslı yetkilere sahip olacaktı. Ayrıca meşrutiyet esaslarına uyduğu sürece meclis Hidiv'e bağlı olacaktı. Meclisin bu durumu karşısında ise yabancı müdahalesi sona erecekti (Karal, 1983: 92).

Şerif Paşa, hükümeti kurarak seçimleri yaptıktan sonra yeni birtakım düzenlemeler için çalışmaya başladı (Balcı, 2011: 78). Tüm maliye sisteminin yeni nazırlar reisine bağlı olmasına karar verildi. Bu kontrol bir nevi müfettişlerin görevine son vermek manasına geliyordu (Güven, 1991: 19). Şerif Paşa, yeni bütçeyi Millet Meclisi'ne sundu ve meclisin onay vermediği hiçbir kararı uygulamaya koymayacağını bildirdi. Ancak İngiltere ve Fransa Mısır'da işlerin düzene girmesini istemiyordu (Balcı, 2011: 78). Bu nedenle meclise bütçeyi onaylama yetkisinin verilmesine karşı çıktılar. Böyle bir yetkinin mali kontrolün yapılmasına imkân vermeyeceğini iddia ettiler (Karal, 1983: 92).

Bu sırada Fransa'da Kasım 1881'de Gambetta başbakan oldu (Armaoğlu, 2010: 588). Gambetta, İngiltere'ye Mısır'a ortak bir müdahale yapmayı teklif etti. Kendi çıkarlarına daha uygun bir fırsat arayan İngiltere bu teklifi kabul etmedi (Güven, 1991: 19). Ancak daha sonra bu meseleye başka devletlerin karışmaması koşuluyla razı oldu (Armaoğlu, 2010: 588). İngiltere ve Fransa, 7 Ocak 1882'de Hidiv'e "*Gambetta Notası*" ismiyle bilinen bir nota verdi. Bu notada Mısır'daki olaylar sona ermez ise İngiltere ve Fransa, düzeni sağlamak için askeri güç dahil gerekli olan tedbirleri alacaklarını bildirdi (Kızıltoprak, 2002: 58-59). Ayrıca Hidiv'e kendisini koruyacakları konusunda güvence verdiler (Raif ve Ahmed, 2011: 64).

Arabi için İngiltere ve Fransa'nın Hidiv'i koruyacakları konusunda nota vermeleri kabul edilemez bir durumdu. Ona göre, Hidiv'i korumak bağlı olduğu devletin vazifesiydi. Zira İngiltere ve Fransa'nın Hidiv'i koruma altına almaları iki batılı devletin Mısır'da siyasi himaye hakkı iddia etmelerine sebep olacaktı. Arabi Paşa, 1881'de buna benzer bir yolla Fransa'nın Tunus'u işgal etmesini örnek göstererek notanın şiddetle reddedilmesini istiyordu (Balcı, 2011: 79).

Osmanlı Devleti bir hafta sonra bu duruma sert bir cevap verdi (Kızıltoprak, 2002: 59). İngiltere ve Fransa'nın Mısır'a yapacakları bir müdahalede kendilerini yalnız bırakmayacağını belirtti. Mısır sorunu sebebiyle ortaya çıkacak bir savaş istemeyen Fransız Milli Meclisi, Ocak 1882'de Gambetta'yı düşürerek yerine Freycinet'i getirdi (Armaoğlu, 2010: 588; Güven 1991: 19).

Gambetta'nın Mısır sorunu sebebiyle kısa sürede hükümetten düşmesi, Mısır milliyetçilerini daha da cesaretlendirdi. Vataniler, Şubat 1882'de yeniden ayaklandı

(Armaoğlu,2010: 588). Böylece Tevfik Paşa, Vatanilerden meydana gelen bir hükümet kurmak zorunda kaldı (Karal, 1983: 92). Şerif Paşa görevinden alınarak, Mahmud Sami Barudi başkanlığında bir hükümet oluşturuldu (Güngör, 2010: 3). Arabi de Harbiye Nazırı oldu. Daha sonra Tevfik Paşa, Arabi'ye "Livâ" rütbesi ve "Paşa" unvanı verdi (Güngör, 2012: 167). Bu tarihten sonra Tevfik Paşa, İngiltere ve Fransa temsilcileri ile Arabi Paşa liderliğindeki muhalefet arasında sıkışıp kaldı (Buzpınar, 2012: 15).

Mahmud Sami Barudi Paşa ve Arabi Paşa, her şeyden önce Mısır ordusunu düzenlemeye başladı ve askerlerin sayısı arttırıldı. Vatanilerden beşi livâ, yirmi dokuzu miralay ve kaymakam olmak üzere toplam 600 subay terfi etti (İrtem, 1999: 66). Terfilerin yanı sıra Çerkez- Türk kökenli subaylara tavır almaya başlandı (Güngör, 2012: 167). Öyle ki Çerkez subaylar terfiden faydalanamadı hatta Sudan'da başlayan Mehdi isyanını bastırmak bahanesiyle Mısır'dan gönderilmek istendi (Raif ve Ahmed, 2011: 64).

Bu defa da Çerkez subaylar arasında hoşnutsuzluk başladı (İrtem, 1999: 66). Çerkez subaylar, terfilere ve Sudan vazifesine karşı çıktıkları günlerde içlerinden kırk kadar subay Arabi Paşa'ya suikast düzenleyecekleri iddiasıyla Divan-ı Harbe gönderdi. Tutuklu subayların İstanbul'a gönderdiği bir telgrafla II. Abdülhamid durumdan haberdar oldu ve bundan sonra Mısır'daki olaylarla yakından ilgilenmeye mecbur kaldı (Balcı, 2011: 84; Karal, 1983: 92).

II. Abdülhamid, Mısır'a bir donanma göndermeyi düşündü. Ancak sadrazam Said Paşa bunun uygun olmadığını belirtti (Raif ve Ahmed, 2011: 65). Hidiv değişikliği konusunda ise Babiâli, bu durumun uluslararası sorunlara sebep olacağını düşünüyordu. Bunun üzerine II. Abdülhamid, Tevfik Paşa'ya olayların yatıştırılması için tavsiyede bulundu (Karal, 1983: 93).

Divanı-ı Harb'de yargılanan 42 Çerkez subayın ve eski Harbiye Nazırı Osman Rıfkı Paşa'nın rütbelerini alındı ve bu kişilerin Sudan'a sürgün edilmesine karar verildi. Tevfik Paşa, daha sonra İngiliz ve Fransız konsoloslarıyla görüştü. Alınan cezaları düzeltmeye çalışarak sürgün kararını değiştirdi. Rütbe ve nişanların alınması kararını iptal ettirdi (İrtem, 1999: 67). Barudi Paşa, Hidiv'in bu kararına itiraz etti. İngiliz ve Fransız konsolosların desteğini alan Tevfik Paşa, Nazırlar Heyeti'ne uymayınca yeni bir hükümet bunalımına sebep oldu (Balcı,2011: 86).

Mahmud Paşa, lâyihasında Devlet-i Âliyye'nin Mısır konusunu hiçbir mesele ile kıyaslamayarak bu konuya önem verip özen göstererek ara sıra meydana çıkan şu

karışıklıkların kesin bir tedbir ile tamamen çaresine bakılmasının gerekli olduğunu söyler. Ayrıca Mısır'da Osmanlı Devleti'nin nüfuzunu korumanın mutlaka buraya bir Osmanlı askeri kuvvetinin sevkine bağlı olduğunu, nasihatlerle meselenin idare edilmesi zamanının geçtiğini Mısır'ı karıştıranlara göstermenin gerekli olduğunu ifade eder (BOA, YEE, 84/45).

Tevfik Paşa, vataniler karşısında çaresiz kalmıştı. Paşa, aynı zamanda İstanbul'un etkin bir müdahaleye istekli olmadığını da anladı. Tevfik Paşa, yaşanan hükümet bunalımından sonra da İngiltere ve Fransa'dan yardım istedi. Böylece İngiltere ve Fransa'nın uzun süredir bekledikleri fırsat ellerine geçmişti (Balcı, 2011: 87). İngiltere, Mısır'a birer Osmanlı, İngiliz ve Fransız generali göndererek Hidiv'in otoritesini kuvvetlendirmeyi önerdi. Fransa başbakanı Freycinet ise bu öneriye karşı çıkarak sorunun bir konferansta görüşülmesini istedi (Kızıltoprak, 2002: 59).

Bu arada Arabi Paşa ile İngiltere ve Fransa arasındaki gerginlikte artmaya başladı (Buzpınar, 2012: 15). Vatanilerin çoğunlukta olduğu Nazırlar Heyeti, Hidiv ile ilişkilerini keserek onu istifaya zorladı. Bu durum karşısında telaşlanan İngiltere ve Fransa, Vatanilere gözdağı vermek için İskenderiye'ye bir donanma göndermeye karar verdi (Kızıltoprak, 2002: 59).

Mahmud Paşa, lâyihasında, şu günlerde İstanbul' da Mısır'ın durumuna dair yayılan sözlerin Osmanlı Devleti'nin dostlarına heyecan ve dehşet verdiğini söyler. Ayrıca İngiltere ve Fransa donanmalarının İskenderiye sularına doğru hareket ettiğini ve bundan dolayı Babıâli'nin bu durumu protesto ettiğini ifade eder (BOA, YEE, 84/45).

İngiltere ve Fransa ise amaçlarının Mısır'a müdahale etmek olmadığını yalnızca isyancılara gözdağı vermek istediklerini belirtti. Üç İngiliz ve üç Fransız savaş gemisi 20 Mayıs 1882'de İskenderiye'ye ulaştı (Kızıltoprak, 2002: 59; Karal, 1983: 93).

İngiliz ve Fransız savaş gemilerinin İskenderiye önlerine gelmesi Mısır meselesine farklı bir boyut kazandırdı (Karal, 1983: 93). Bundan sonra yabancılara olan kinini gizlemeyen Arabi Paşa, Mısır'da gün geçtikçe daha çok güçlenmeye başladı (Güven, 1991: 19). İngiltere ve Fransa, Arabi Paşa'nın Mısır'dan uzaklaştırılmasını ve Nazırlar Heyeti'nin istifasını istedi (Görgün, 2012: 167). Ancak halk, meclis ve ordu Vatanileri desteklediği için Tevfik Paşa, buna cesaret edemedi (Karal, 1983: 93).

Nazırlar Heyeti ise Mısır'ın padişahın mülkü olduğunu ve yabancıların müdahalesinin kabul edilemeyeceğini söyledi ve hükümet 26 Mayıs 1882'de istifa etti. Hidiv, Şerif Paşa'yı yeni hükümeti kurmakla görevlendirdi. Fakat subaylar, ülema, tüccar, eşraf gibi birçok kesim Arabi Paşa'nın görevine geri getirilmesini istedi. Baskılara dayanamayan Tevfik Paşa, 28 Mayıs 1882'de Arabi Paşa'yı yeniden Harbiye Nazırlığına getirdi (Balcı, 2011: 93; Görgün, 2012: 168).

İngiliz ve Fransızlar, Babıâli ve Hidiv' den Mısır'daki karışıklığın sona erdirilmesi ve gereken önlemlerin alınması istedi. Tevfik Paşa da Vatanilerin baskısının artması üzerine Babıâli'nin bu sorunu çözmesini talep etti (Kızıltoprak, 2002: 59). Osmanlı Devleti ise Mısır'ın işlerine müdahale konusunda aceleci davranmıyordu. Zira Osmanlı Hükümeti'nin hem içerde hem dışarda uğraştığı birçok mesele vardı. Bununla birlikte Osmanlı Devleti, Mısır' a müdahale biçimi ve sonuçları konusunda ihtiyatlı davranılması gerektiği düşüncesinde idi (Şam, 2001: 81).

İngiltere ve Fransa daha sonra Babıâli'ye Hidiv'in mevkiini güçlendirmek amacıyla Mahmud Sami ile Arabi Paşa'yı İstanbul'a götürecek bir heyetin Mısır'a gönderilmesini teklif etti (Balcı, 2011: 95). Bununla beraber II. Abdülhamid, Mısır'a heyet göndermeyi ve Arabi Paşa ile Vatanilerin ileri gelenlerine nişanlar vererek onları İstanbul'a davet etmeyi düşündü. Bu şekilde hem İngiltere ve Fransa'nın istediği olacak hem de Hidiv'e yardım edilecekti (Karal, 1983: 93).

Osmanlı Devleti, bu gelişmelerle beraber Müşir Derviş Paşa¹⁸ başkanlığında Temyiz Ceza Reisi Lebib Efendi ve birkaç kişiden oluşan bir heyeti Mısır'a göndermeye karar verdi. Mabeyn ikinci kâtibi Kadri Efendi ile Ferâset-i Şerife vekili Ahmed Esad Efendi de II. Abdülhamid tarafından gayr-i resmi olarak heyete dahil edildi. Heyet 7 Haziran 1882'de İskenderiye'ye vardı (Raif ve Ahmed, 2011: 68).

Osmanlı Devleti'nin gönderdiği bu heyetten büyük beklentiler vardı. Heyetin askeri ve siyasi konularda tecrübeli, halkın yapısını ve dilini iyi bilen kişilerden seçilmesi görevin başarılı olmasını sağlayacaktı (Balcı, 2011: 95). Derviş Paşa

---

¹⁸ Derviş Paşa, Lofça ayanından İbrahim Ağanın oğlu olarak 1812'de doğdu. İstanbul'a gelerek gönüllü olarak askerliğe girdi. Zekâ ve faaliyetleri sayesinde subaylığa yükselip 1836'da da binbaşı oldu. Farklı askeri hizmetlerde bulunarak 1862'de müşir oldu. Yanya valiliği yaptı. IV. ordu müşiri olduğu halde 1865'te Cevdet Paşa'nın komiser olarak katıldığı Anadolu ıslahat heyetine kumandan olarak katılarak Kozan çevresindeki harekâtı yönetti. Daha sonra Bosna valiliği yaptı. 1877-1878 Türk- Rus savaşında Lazistan sınırının korunması için oluşturulan ordunun kumandanlığını başarı ile tamamladı. Hatta Rusları yenilgiye uğratarak anlaşma yapılana kadar onları Batum'a sokmadığı bilinmektedir. Diyarbakir ve Selanik valiliklerinde, Bahriye Nezareti'nde, Serasker Kaymakamlığı'nda, Dâr-ı Şûray-ı Askeri ve Erkan-ı Harbiye-i Umumiye reisliği yaptı. Özel görevle Mısır'a gönderildi ve sonunda Rumeli fevkalade kumandanlığına tayin edildi. 22 Haziran 1896'da da hayatını kaybetti. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Tekindağ, 1993; 552).

heyetinin amacı Arabi Paşa'yı İstanbul'a göndermekti. Ancak Derviş Paşa, Vatanilerin gücünü anlayınca bu fikrinden vazgeçecektir (Şam 2001: 83). Derviş Paşa'nın Arabi Paşa'yı desteklemek için geldiğini düşünen halk ise heyeti büyük bir ilgiyle karşıladı (Görgün, 2012: 168).

Osmanlı Devleti tarafından görevlendirilen Derviş Paşa heyetine, Osmanlı askerinin Mısır'a gönderilmesi konusunda Hidiv ve Avrupalı devletlerden gelecek isteklere engel olmak, Arabi Paşa ve yakın arkadaşlarını İstanbul'a davet ederek Mısır'dan uzaklaştırmak ve Mısır'ın merkezi yönetime yani padişaha bağlılığını arttırmak görevleri verilmişti (Kızıltoprak, 2010: 55).

3.3.3. İskenderiye Olayı

İskenderiye, Mısır'ın önemli ihracat imamlarından biriydi ve Mısır'ın hammaddelerini Avrupa'ya taşıyan yabancıların çoğu da burada bulunuyordu. Bunlardan 18.688'i Yunan, 11.579' u İtalyan, 8.215' i Fransız, 3.552 'i ise İngiliz'di. Diğer yabancılarla bu sayı 49.693'e ulaşmaktaydı. Bu da Mısır'da yaşayan yabancıların yalnızca %21'ine denk gelmektedir. Bununla birlikte söz konusu yabancılar, hiçbir konuda yerel yönetime bağlı olmak istemiyordu. Bu durum İngiltere ve Fransa donanmasının gelmesiyle daha çok arttı. Bununla beraber yabancılar, yerlilere kötü davranmaktan ve işgal tehdidinden de çekinmiyorlardı (Balcı, 2011: 95-96).

İskenderiye'de yerli ve yabancılar arasındaki gerginlik giderek arttı. Bu nedenle kendini güvende hissetmeyen Avrupalılar, silah tedarik etmeye başladı. Yerli halk ise İngiliz ve Fransız gemileri sebebiyle şehrin işgal edileceğinden korkuyordu (Kızıltoprak, 2002: 59). Mısır'da Arabi Paşa'nın emri ve Nazırlar Heyeti'nin kararıyla siperler yapılmaya başlandı ve askeri hazırlıklara girişildi (Şam, 2001: 86).

Derviş Paşa'nın, Mısır'a ulaşmasından sonra 11 Haziran 1882'de İskenderiye'de yerli bir hamal ile bir Maltalı arasında ücret meselesinden dolayı kavga çıktı. Maltalı bıçakla hamalı öldürünce yerli halk ile yabancılar arasında şiddetli bir çatışma oldu (Kızıltoprak, 2002: 59). Araplar hamalın, Maltalılarla Rumlar da Maltalının yanında yer aldı (Karal: 1983: 94). Maltalılar, pencere ve balkonlardan sokaktaki halka ateş açtı. Yerliler de Avrupalılara saldırdı. Yerliler, birçok Avrupalıyı yaraladı, bazılarını öldürdü ve evlerini yağmaladı. Kaçabilen yabancılar ise İngiliz ve Fransız gemilerine sığındı (İrtem, 1999: 72).

Kahire’de bulunan Arabi Paşa, olayı duyunca İskenderiye kumandanına güvenliğin sağlanmasını bildirdi (İrtem, 1999: 72). Askerler çatışmaya hızlı bir şekilde müdahale etti ve böylece limandaki donanmanın kuvvet çıkarmasına gerek kalmadan güvenlik sağlandı. Bu olayda üçü yerli 40’dan fazla ölü ve 70 kadar yaralı vardı. Ancak tam sayı hakkında net bir bilgi mevcut değildir (Raif ve Ahmed, 2011: 68). Yaralılar arasında İngiliz Konsolosu Sir Charles Cooksonve İtalya konsolosu da vardı. Bu olay Mısır’ın işgal edilmesini hızlandıran önemli bir etki olacaktır. Ayrıca bu olaya, Maltalı birinin neden olması sebebiyle söz konusu durum “*Maltız Olayı*” olarak da adlandırılmaktadır (Kızıltoprak, 2002: 59).

İskenderiye olayının ikinci günü Kahire’de Osmanlı heyeti, Avrupa konsolosları, Hidiv ve Arabi Paşa bir toplantı yaptı (Balcı, 2011: 100). Hidiv, askerlerin kendisine karşı olduğunu ve onları bastırmak aynı zamanda güvenliği sağlamak için İstanbul’un askeri kuvvet göndermesi gerektiği fikrini sundu (Kızıltoprak, 2002: 60). Bununla beraber Arabi Paşa, Hidivin vereceği emirlere uyacağına, huzur ve güvenliğin sağlanacağına dair söz verdi (Görgün, 2012: 168). Hidiviyet ile Babiâli olayın sorumlularını belirlemek için karma bir araştırma komisyonu kurulmasını istedi. İngiltere ve Fransa buna yanaşmadı. Yalnız oluşturulan uluslararası bir komisyon kurularak yabancıların gördükleri zararlar belirlendi. 4.250.000 İngiliz Lirası ve 106.250.000 frank olarak belirlenen bu zararlar Mısır hazinesi tarafından zarar görenlere ödendi (İrtem, 1999: 73).

Derviş Paşa, olayların sorumlularını bulmak için araştırma yapmış ve İskenderiye olaylarına askerin karışmadığını, kendilerine verilen emirleri yerine getirmede kusurlarının olmadığını belirtti (Kızıltoprak, 2002: 59). Ancak bu olayların planlı bir olay olduğu iddiası vardı. İlk olarak olayın Arabi Paşa tarafından düzenlendiği düşünülürdü. Ancak İngiltere, Hidiv ve Derviş Paşa’yı sorumlu olarak gördü. Ayrıca bu olayları İngiliz ve Fransız konsolosların düzenlediği de iddialar arasında yer almaktaydı (Karal, 1983: 94). İskenderiye olayına İngiliz tebaasından bir Maltızın neden olmasından dolayı Fransız gazeteciler bunu İngiliz tahriklerinin bir sonucu olarak gördü. Bunun doğruluğunu kanıtlamak zordu. Fakat İngilizlerin Mısır’a müdahale etmek için bu konuda çıkabilecek bir olayı bekledikleri açıktı (İrtem, 1999: 73).

Derviş Paşa 14 Haziran 1882 tarihli telgrafında İskenderiye olayının etkisinin hala devam ettiğini Babiâli’ye bildirdi. İncelemeler sonucunda olayın çıkmasında Mısır askerlerinin rolü olduğu anlaşıldı ve bunlara güvenilmeyeceği düşüncesi hâkim

oldu. Bu nedenle güvenliğin sağlanması ve devamlılığı için Osmanlı askerinin sevkinin gerekli olduğu, asker gönderilmezse Mısır'ın geleceği ve Osmanlı Devleti ile bağlarının tehlikeye gireceği bildirildi (Altunay- Şam, 2001: 92- 91).

Babıâli, 19 Haziran 1882 tarihli telgrafla meselenin çözümü için Derviş Paşa'ya Arabi Paşa'nın görevinde kalması için kimsenin ısrar etmemesi, Hidiv' in onayı ile olaylarda suçlu bulunan askerlere genel af ilanı, emniyet ve asayişin sağlandığının yerli ve yabancılara duyurulması, İskenderiye önlerindeki yabancı gemilerin çekilmesi gerekliliğinin bildirilmesi, asayişin devam etmesi için Kahire'den İskenderiye'ye bir miktar asker gönderilmesi ve Hidiv' in Kahire'ye gitmesi emri verildi (Şam, 2001: 94). II. Abdülhamid Mısır'a asker gönderilmesine sıcak bakmıyordu. Zira Mısır askeri ile Osmanlı askeri arasında çatışma çıkması tehlikesi vardı ve Mısır'a Osmanlı askerinin gönderilmesi Müslümanlar arasında vahim ayrılıkların çıkmasına neden olabilirdi (Balcı, 2011: 101-102). İngilizler ise Osmanlı askerinin bir kısmını Mısır'a gönderilmesini sağlayarak devleti zayıf düşürmeyi amaçlıyordu. II. Abdülhamid bu nedenlerle Mısır'a askeri müdahaleyi istemiyordu (Altunay- Şam, 2001: 95).

Derviş Paşa, İstanbul'dan aldığı emirler gereğince Hidiv'in özellikle İngiliz ve Fransız konsolosların etkisinde kalmasına fırsat vermemek için Almanya ve Avusturya konsolosları ile görüşme yaptı. Konsoloslar, Arabi Paşa'nın elinde bulunan hükümet işlerinin yeni bir Nazırlar Heyeti'ne bırakılmasını tavsiye etti. 8-20 Haziran 1882'de Mehmet Ali Paşa döneminden kalma İsmail Ragıp Paşa başkanlığında bir Nazırlar Heyeti oluşturuldu. Arabi Paşa da tekrar Harbiye Nazırlığında getirildi (Raif ve Ahmed, 2011: 68). Ayrıca II. Abdülhamid'in isteği ile Derviş Paşa ve Feraşet Vekili Ahmed Said, hilafet makamına itaatini sağlamak için Arabi Paşa'ya birinci rütbeden Mecidi Nişanı verdi (Güven, 1991: 22). Arabi Paşa, resmen İstanbul'a davet edildi ise de Mısır'da bulunan yabancı donanmalar sebebiyle Arabi Paşa İstanbul'a gidişini erteliyordu (Raif ve Ahmed, 2011: 69). İngiliz elçisi ise Mısır'daki duruma hâkim olmak ve milli ve askeri partiyi düşürmek için padişahın asker göndermesinin istenilmesini ve bu askeri müdahalenin amacı ve şartlarının konferansta konuşulmasını teklif etti (İrtem, 1999: 74).

3.3.4. İstanbul Konferansı

Mısır olayları konusunda İngiltere ve Fransa arasında tam bir fikir birliği yoktu. Fransa'nın Mısır'da İngiltere'den daha fazla saygınlığı vardı. Zira Napolyon

Bonapart, Mısır'ı işgal ettiği zaman yanında götürdüğü bilim adamları Mısır'ın eski ve zengin bir medeniyet olduğunu ortaya çıkarmıştı. Ferdinand de Lesseps, Süveyş Kanalı'nın açılmasını sağlamıştı. Mısır'ın zengin ailelerinin çocukları Fransız okullarında okuyordu. Bu yüzden Mısırlılar, Avrupa medeniyetine Fransız kültürü aracılığıyla girmişti. İngiltere bu sebeple Fransa'nın saygınlığından endişe duymaktaydı. Aynı zamanda İngiltere, Fransa'nın Nil Havzası'nı kendi imparatorluğuna dahil etme konusunda gizli amaçlarını koruduğunu biliyordu. Tunus'u işgal etmekle Fransızlar Mısır'a yaklaşmıştı ve fırsat bulduğunda Mısır'a yerleşme olasılığı vardı. Bunun haricinde İtalya'nın sömürge arzusu artmıştı. Almanya ile Avusturya, İtalya'yı müttefik yapmak amacıyla Mısır'ı ona vadedebilirdi. Osmanlı Devleti'nin ise hem Fransa'ya hem de İtalya'ya karşı koyacak gücü yoktu. Bu nedenle İngiltere Hindistan yollarının kilit noktası olan Mısır'da nüfuzunu arttırmak için fırsat kollamaya başladı (Karal, 1983: 94-95).

İngiltere ilk olarak Hidiv'in borçlarını bahane ederek Fransa'yla beraber siyasi müdahaleye başladı. Birlikte yapılan bu müdahale sonucunda İngiltere'nin nüfuzu üstün konuma geldi. Bu nedenle Fransa 2 Haziran 1882'de Mısır meselesini Berlin Antlaşması'nı imzalayan devletlerle görüşmek amacıyla bir konferans yapılmasını önerdi (Karal, 1983: 95). İngiltere de konferans yapılmasını kabul etti. İngiltere ve Fransa Osmanlı Devleti'nin de katılması için II. Abdülhamid'i ikna etmeye çalıştı (Kızıltoprak, 2002: 61).

Sadrızam Said Paşa ve Osmanlı kabinesi toplantıya katılmaktan yanaydı. II. Abdülhamid konferansa katılmanın yabancı müdahalesini yasalaştıracağı endişesiyle bunu kabul etmedi (Shaw ve shaw, 2010: 241). Zira uluslararası konferanslar o zamana kadar hiçbir konuda Osmanlı Devleti'nin faydasına olacak bir karar almamıştı. Bu yüzden II. Abdülhamid bu konferansa engel olmak istiyordu (Balcı, 2011: 104).

II. Abdülhamid, bu konuda kesin kararını Derviş Paşa'dan gelecek raporlar göre vereceğini belirtti. İngiltere ve Fransa, Osmanlı Devleti katılmadan bu konferansı yapmaya karar verdi. Osmanlı Devleti ve büyük devletlere İstanbul'da bir konferans teklif ettiklerini bildirdi (Kızıltoprak, 2002: 61). İskenderiye olayları, büyük devletlerde önemli bir etki yarattığı için konferans teklifini kabul ettiler (Karal, 1983: 95). Babıâli de Mısır'a giden Derviş Paşa Heyeti'nin olaylara son vereceğini ileri sürerek konferansın gerekli olmadığını bildirdi (Korkut, 1996: 53).

II. Abdülhamid, başka sorunların bilhassa Trablusgarp'ın İtalya'ya verilmesi konusunun görüşülmesinden şüphe duyuyordu (Karal, 1983: 95). İngiltere ve Fransa konferansta Mısır meselesinden başka konunun görüşülmeyeceği ve büyük devletlerin birleşmesinin Derviş Paşa heyetinin işini kolaylaştıracağına dair güvence verdi. II. Abdülhamid yine de konferansa katılmama konusunda kararlıydı (Raif ve Ahmed, 2011: 70-71). II. Abdülhamid'in konferansa katılmak istememesinin bir başka nedeni de İngiltere ve Fransa'nın Mısır'daki karışıklığın sona ermesi için Mısır'a asker gönderme konusunda ısrar etmesiydi. İngiltere ve Fransa, konferansta ya Osmanlı Devleti'nin Mısır'a asker göndermesini ya da kendilerinin asker göndermesini kabul ettirecekti (Kızıltoprak, 2002: 61).

Osmanlı Devleti konferansa engel olmak için Avrupa devletlerinden destek aradı. Almanya Başbakanı Bismarck barış için arabuluculuk önerdi ve Osmanlı Devleti'nin konferansa katılması gerektiğini belirtti. Avusturya ise Osmanlı Devleti'nin Mısır'daki haklarına zarar gelmemesini arzu ediyordu. Bu yüzden Avusturya konferansın yararının olmayacağını ima ederek Osmanlı Devleti'ni destekler bir tavır gösterdi (Şam, 2001: 101).

Konferans düşüncesi ilk ortaya çıktığı zaman Londra Elçisi Musurus Paşa, Osmanlı Devleti katılmadan da konferansın İstanbul'da yapılmasını padişahın uygun göreceğini İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Granville'e bildirmişti. Bunun üzerine devletler İngiltere ve Fransa'nın teklifini kabul etti. Avusturya da diğer devletlerin teklifi kabul ettiğini görünce konferansa katılma kararı aldı. Ancak Babiâli bu durumdan haberdar olunca Musurus Paşa'yı yalanladı (İrtem, 1999: 70-71).

İstanbul Konferansı, İtalya Elçisi Kont Konti başkanlığında 23 Haziran 1882'de başladı. 23 Haziran'dan 14 Ağustos'a kadar süren İstanbul Konferansı'nın ilk dokuz oturumuna Osmanlı Devleti katılmadı (Raif ve Ahmed, 2011: 71). Konferansa katılan devletler bir tarafta İngiltere ve Fransa, diğer tarafta Avusturya, Almanya, Rusya ve İtalya adeta iki cephe oluşturdu. Mısır'la çok ilgisi olmayan dört devlet İngiltere ve Fransa'nın serbest hareket etmesini önlemek istiyordu (Karal, 1983: 95).

Konferansın ilk toplantısında Babiâli'ye konferansın başladığını resmen iletme kararı alındı. 24 Haziran'daki ikinci toplantıda Mısır işlerinin düzene konulması için ortaklaşa çalışılması ve konferansta hiçbir devletin kendisine mülken, iktisaden, ticareten özel bir çıkar ve ayrıcalık elde etmeye çalışmayacağına dair söz alındı (Kızıltoprak, 2002: 62; İrtem, 1999: 71). Üçüncü toplantı 27 Haziran'da yapıldı ve "Mısır'a hiçbir devletin tek başına müdahale etmemesi" kararı alındı. Fakat İngiltere

Elçisi Lord Dufferin, bu kararı “zaruret görülmediği takdirde” ibaresini koyarak kabul etti (Raif ve Ahmed, 2011: 71). Bununla İngiltere Mısır’a müdahale etmek için açık bir kapı bıraktı (Armaoğlu, 2010: 588). Bundan sonra Dufferin, Mısır’a Osmanlı askerinin müdahale etmesini önerdi. 30 Haziran’da yapılan dördüncü toplantıda Osmanlı askeri Mısır’a müdahale ettiği takdirde bunun hangi şartlarda olacağı konuşuldu. Beşinci, altıncı, yedinci toplantılarda da bu konu devam etti. İngiltere bu meselede boş yere vakit harcandığını söyleyerek tepki gösterdi (Kızıltoprak, 2002: 62).

Yedinci toplantı 6 Temmuz’da yapıldı. Bu toplantıda Mısır’da bozulan düzen ve asayiş yeniden sağlamak, iktidarı kötüye kullanan fırkayı defetmek ve kan dökülmesine, Müslüman ve Avrupalı ailelerin kaçmasına, yerli ve yabancı çıkarların zarar görmesine neden olan karışıklığa son vermek için Mısır’a yeteri kadar kuvvet gönderilmesine karar verildi. Bunun yanında Mısır’a müdahale etmek ve Hidiv’e yardım etmesi için padişahın hakimiyet haklarına başvurma kararı alındı. Ayrıca Osmanlı askerlerinin kumandanı, Hidiv’e danışarak saltanat hakları ve Hidiv’in otoritesini sağlayacaktı. Devletlerle görüşülerek Mısır ordusunda ıslahat yapılacaktı. Osmanlı askerleri üç ay Mısır’da kalacak ve masrafları Mısır hazinesi karşılayacaktı (İrtem, 1999: 75-76).

Bu kararlar görüşülürken İngiliz Amirali Seymour’ un 11 Temmuz 1882’de İskenderiye’yi bombaladığı haberi duyuldu. Mısır meselesinin çözülmesi düşünülürken işgal haberinin gelmesi II. Abdülhamid’i büyük sıkıntıya soktu. Sadrazam Abdullah Paşa azledildi ve yerine Küçük Said Paşa geçti. Konferansa katılan devletler ise konferansa gerek kalmadığını söyledi. Osmanlı Devleti’nin Mısır’a asker göndermesi konusunun takip edilmesi için 15 Temmuz 1882’de yeni bir karar alındı ve Osmanlı Devleti’ni Mısır’a asker göndermeye davet ettiler (Kızıltoprak, 2002: 62-63).

Sadrazam Said Paşa, Osmanlı Devleti’nin konferansa katılması taraftarıydı. Bununla beraber Babıâli konferansa katılma kararı aldı. Konferans 24 Temmuz 1882’de Osmanlı Hariciye Nazırı Said Paşa başkanlığında toplandı (Korkut, 1996: 58). 14 Ağustos 1882’ye kadar devam eden görüşmelerde Mısır’a asker gönderme konusunun doğrudan doğruya İngiltere ile Osmanlı Devleti arasında olmasına karar verildi (Kızıltoprak, 2002: 64).

Hariciye Nazırı Said Paşa başkanlığında yapılan konferans bir ayda yedi defa toplandı. Konferansta Mısır’da yeni bir askeri düzen oluşturulması, adliye ve maliye

sistemiyle özel hukukun genişletilmesi, statükonun korunması, üç ay müddetle Mısır'a gidecek Osmanlı askerinin daha çok kalması gerekirse Hidiviyetin onayı ile sürenin uzatılması veya sınırlandırılması ve bu maddelerin Osmanlı Devleti ile diğer altı devlet arasında belirlendikten sonra uygulanması konuları görüşüldü (Çağalı-Güven,1991: 20).

3.3.5. İngiltere'nin Mısır'a Girişi

İngiltere ve Fransa, Mısır'daki çıkarları için İskenderiye'ye donanma gönderme konusunda ittifak yapma kararı almışlardı. İskenderiye sularına müşterek donanma göndermeleri fiilî bir durum yaratmış ve 20 Mayıs 1882'de İngiliz ve Fransız donanması İskenderiye'ye gelmişti. Osmanlı Devleti de Mısır'da, Derviş Paşa heyeti aracılığıyla bu fiilî durumun daha ileriye gitmemesi için çaba gösteriyordu (Gümüş, 2013: 40). İngiltere ve Fransa ise Avrupa ve Osmanlı Devleti'nin dikkatlerini üzerlerine çekmemek için amaçlarının Mısır'da güvenlik ve asayiş sağlanmak ve Hidiv'in otoritesini kuvvetlendirmek olduğunu ileri sürmüşlerdi (Altunay-Şam, 2003: 119).

Yukarıda bahsettiğimiz gibi İngiliz ve Fransız donanmasının bir müdahale ihtimaline karşı Arabi Paşa, İskenderiye'de savunma ve güvenlik tedbirleri almaya ve tahkimat yaptırmaya başlamıştı (Armaoğlu, 2010: 589). İngiliz filosu Amiral Seymour da bu durumun donanmanın güvenliğini tehlikeye düşürdüğünü söyleyerek şikâyette bulunmuştu. Bu şikâyet İstanbul'a bildirilmiş ve Babıâli'nin şiddetli emirler vermesiyle Mahmud Sami Barudi Paşa ve Arabi Paşa'nın bu hazırlıkları durdurulmuştu. İngiliz Amiral limanın tekrar savunmaya hazırlandığını ileri sürerek şikâyetini yineledi (Balci, 2011: 117- 118). Mısır hükümeti hiçbir yeni tahkimatın olmadığını bildiriyorsa da İngiliz Amiral İskenderiye istihkâmlarının yeni topraklarla teçhiz ve takviye edildiğini iddia ediyordu (İrtem, 1999: 77). İngiliz Amiral 3 Temmuz 1882'de bu tahkimatın durdurulması emrini aldı (Bayur, 1954: 103). Amiral Seymour, Mısır'a askerî bir müdahale için 9 Temmuz'da savaş durumuna geçti. Mısır hükümetine de 10 Temmuz 1882'de 24 saatlik bir ultiatom vererek silahların kendisine teslim edilmesini, edilmezse İskenderiye'yi kesinlikle topa tutacağını bildirdi (Gümüş, 2013: 45; İrtem, 1999: 77).

İngiltere'nin verdiği ultiatom, Hidiv Tefik Paşa başkanlığında Derviş Paşa'nın da katılımıyla Nazırlar Heyeti'nde görüşüldü. Derviş Paşa, bu görüşmede İngiliz bombardımanına karşı koyulamayacağını söyleyerek Amiral Seymour' un

isteğinin kabul edilmesinden yana olduğunu belirtti (Balcı, 2011: 118). Ancak bu isteğin kabul edilmesi işgali kabul etmek manasına geleceği için bu reddedildi. Saldırı gerçekleşirse de karşılık verme kararı alındı. Bu durum Babî'ye bildirilerek saldırıya engel olunması istendi. Mısır hükümeti, Amiral Seymour' un her istediğini yerine getirirse de İngilizlerin Mısır'ı işgal edeceğini anlamıştı (Gümüş, 2013: 45-46).

Fransa da İskenderiye'nin bombalanacağını anlayınca bu durumu, Temsilciler Meclisi'nin onaylamadığını öne sürerek İskenderiye limanındaki gemilerini Port Said Limanı'na çekti. Fransızlar Mısır'da kan dökülmesine sebep olmaktan ziyade Mısır'ın işgaline karşı barışçıl bir yöntemin daha iyi olacağını düşünüyordu. Bu da İngiltere ile Fransa'nın beraber hareket etmeyeceğinin önemli bir göstergesiydi (Gümüş, 2013: 45-46; Shaw ve Shaw, 2010: 241).

İngiltere 11 Temmuz 1882'de İskenderiye'yi tek başına topa tuttu (Bayur, 1954:103). İskenderiye bombardımanı sabah başlayıp öğleden sonra beşe kadar devam ederek istihkâmları harap etti. 11 Temmuz gecesi Derviş Paşa ve Mısır hükümeti toplanarak ertesi gün İngilizlerin yeniden ateş açması durumunda beyaz bayrak çekilmesine karar verdi. Ertesi gün donanmadan top atılınca alınan kararla birlikte istihkâmlara beyaz bayrak çekildi (Raif ve Ahmed, 2011: 74). Mısır'ın beyaz bayrak çekmesinden sonra İngilizler top atışını durdurdu. Bu esnada şehirde asayiş bozuldu ve karışıklıklar İskenderiye'nin tamamına yayıldı. Çünkü Amiral Seymour, sadece istihkâmları topa tutacağını söylemişken, sivil halkın yaşadığı ve özellikle Müslümanların çoğunlukta olduğu mahalleleri bombalamıştı (Gümüş, 2013: 48).

İngilizlerin açtığı ateş sonucunda Mısır'a ait bir vapurda beş kişi öldü, bir kişi yaralandı. Aynı vapurdan beş yüz kadar suçlu denize atladı ve karaya vararak etrafa dağıldı. Derviş Paşa bunların yağma ve eşkıyalık yaparak karışıklık yaratabileceğini Babî'ye bildirerek hiç değilse iki alay piyade, topçu ve birkaç zırhlı gönderilmesini istedi. İngilizlerin verdiği zararlar dışında Mısır ordusu da önemli sayıda İngiliz savaş gemisi batırarak çok sayıda İngiliz askerini yaraladı. İngilizlere karşı verilen mücadeleye karşın zarar çok fazlaydı. Çok sayıda ölü ve yaralı Mısır askeri vardı (Altunay- Şam, 2001: 106-107).

Arabi Paşa bu sırada İskenderiye'de bulunan Hidiv'in sarayını kuşatmaya çalıştı. Ancak daha sonra bu teşebbüsten vazgeçerek askerlerini şehirden çıkarmaya karar verdi (Hotinli, 1965: 472). Arabi Paşa askerlerini toplamaya çalışırken Tefik Paşa ve bazı bakanlar İngiliz gemilerinde koruma altına alındı. Mısır'ın bu duruma gelmesinden Hidiv'in sorumlu olduğunu düşünen Arabi Paşa, ordusunu İskenderiye

yakınlarındaki Kefrüddevvar'a çekti. Bununla beraber Mısır'daki gerginliğe engel olmayan Derviş Paşa 14 Temmuz'da İstanbul'a döndü. (Görgün, 2012: 168). Arabi Paşa takımından Süleyman Sami Bey de Napolyon'a karşı Rusların Moskova yangınına benzer bir durum yaratıp İskenderiye'yi yakmaya kalkıştı. Çıkan kargaşayla beraber şehre giren bedeviler başlıca mahalleleri ateşe vererek yağma yaptı. Hatta askerlerde bu işe karışarak sokaklarda çatışma çıktı (İrtem, 1999: 78). Amiral Seymour, bu karışıklığı öne sürerek 15 Temmuz 1882'de İskenderiye'ye asker çıkararak şehri işgal etti (Karal, 1983: 96).

İngiltere'nin Mısır'a girmesi Avrupa ve en fazla Osmanlı Devleti ile İstanbul Konferansı üzerinde büyük etki yarattı (Karal, 1983: 96). Mısır meselesinin çözülmesi düşünülürken işgal haberinin gelmesi II. Abdülhamid'i büyük sıkıntıya sokmuştu. Sadrazam Abdullah Paşa'yı azlederek yerine Küçük Said Paşa'yı getirdi. Babiâli, İngiltere'nin İskenderiye'ye asker çıkarmasını protesto ederek askerlerin hemen geri alınmasını istedi (Kızıltoprak, 2002: 63). İngiltere de bunun güvenliği sağlamak amacıyla yapıldığını, padişahın devleti ve Hidiv'i korumak için hiçbir girişimde bulunmaması sebebiyle Hidiv'in korunması için askerinin gerekli olduğunu belirtti (İrtem, 1999: 79).

II. Abdülhamid, Mısır meselesi bu duruma gelmişken konferansa katılmama konusundaki ısrarının anlamsız olduğunu düşündü ve konferansa katılmaya karar verdi. Daha önce belirttiğimiz gibi 19 Temmuz'da Osmanlı Devleti, konferansa katılacağını büyük devletlerin elçilerine bildirdi. Konferans 24 Temmuz'da Osmanlı Hariciye Nazırı Said Paşa başkanlığında devam etti. Bu toplantıda İngiltere ve Fransa elçileri Osmanlı Devleti'nin Mısır'a asker gönderilmesi konusunda acilen cevap vermesi gerektiğini söylediler (Kızıltoprak, 2002: 63).

II. Abdülhamid, Mısır'a asker göndermeye karar verdi. Ancak Osmanlı askeri gelince İngiliz askerlerinin Mısır'dan çekilmesini şart koştu (Bayur, 1954: 103). Konferansın 2 Ağustos toplantısında II. Abdülhamid'in bu isteği İngiltere Elçisi Dufferin tarafından sert tepkiyle karşılandı (Kızıltoprak, 2002: 64). İngilizler bu şartı kabul etmeyerek birlikte hareket edilmesini ve Arabi Paşa'nın asi ilan edilmesini istediler. Diğer yandan Fransa, Osmanlı askerinin yeniden tek başına Mısır'ı işgal etmesine izin vermezdi. Osmanlı Devleti de Fransa'nın fiili muhalefetine karşı koyacak güçte değildi. Bu yüzden II. Abdülhamid'in bu isteğini İngiltere kabul etse de bunun uygulanması zordu (Bayur, 1954: 103).

Konferansın 7 Ağustos 1882'deki görüşmesinde Osmanlı Devleti, konferansın 15 Temmuz 1882 tarihli Osmanlı askerinin Mısır'a gönderilmesi kararını kabul ettiklerini bildirdi ve bir protokol imzalandı (Raif ve Ahmed, 2011: 76). Ancak II. Abdülhamid'in Mısır'a asker gönderme konusundaki tereddütleri bitmiyordu. İngiltere haricindeki devletler de Babîâli'ye Mısır'a asker göndermesi konusunda tavsiyede bulunmuştu. II. Abdülhamid ise bu konuda Amerikan elçisi General Wallace'ın görüşünü merak etmişti. Elçi de Mısır'a asker göndererek kendisinin de gitmesini, oradaki otoritesinin tartışılmaz olduğunu ve böylece inisiyatifi eline alacağı söyledi. Ancak bu düşünce II. Abdülhamid'in hoşuna gitmemişti ve konferans kararına karşın Mısır'a asker gönderilmesine karşıydı (Karal,1983:97).

Babîâli, 7 Ağustos 1882'de Hidiv Tefvik Paşa'ya bir Hatt-ı Hümayun göndererek Mısır'da güvenlik ve asayişin sağlanması için Mısır'a asker gönderilmesi ve Mısır'da Osmanlı hakimiyetinin yeniden sağlanmasının gerekliliği belirtildi. Ayrıca bu konuda Mahmut Server Paşa ve Derviş Paşa'nın görevlendirildiği bildirildi. Meclis-i Vükelâ, Derviş Paşa'ya Mısır'daki yapacağı çalışmalar ve diplomasi için 23 maddelik bir talimat verdi (Gümüş,2013: 52). Bu talimatname Osmanlı Devleti'nin Mısır'da kontrolü ele geçirmesini ve zarar gören nüfuzunun yeniden sağlanmasını içeriyordu (Altunay- Şam, 2001: 122).

Mısır'a asker gönderilmesi konusunda İngiltere ile Babîâli arasındaki görüşmeler II. Abdülhamid'in itiraz ve mazeretleri sebebiyle Eylül ayına kadar uzadı. Padişahın karşı çıktığı konular Osmanlı askerinin sayısı ve nereye çıkacağıydı. Ayrıca Arabi Paşa'nın asi ilan edilmesi konusunda İngiltere'nin ısrarına da muhalefet gösteriyordu (Raif ve Ahmed, 2011: 76).

Babîâli ise Mısır'a asker gönderilmesi taraftarıydı ve padişahın sorunu halletmesi için 4000 asker göndermesi kararını aldı. Fakat II. Abdülhamid, sayıyı az bularak Arabi Paşa'ya karşı başarılı olunamayacağını öne sürüp buna yanaşmadı. Bunun yerine ekonomik sorunların halledilmesiyle Osmanlıların yabancıardan denetimi alacaklarını ve Mısır milliyetçilerinin şehirde reform yapabilecekleri mevkilere getirilmesiyle gerçekleşecek bir çözümü yeğliyordu (Shaw ve Shaw, 2010: 241-242). Ayrıca II. Abdülhamid, Arabi Paşa askerlerinin Osmanlı askerlerine karşı Kur'an-ı Kerim alarak geleceklerini duymuştu. Böyle bir durumda Padişah askerlerinin ateş açması kendisini halife olarak Müslümanlar karşısında çok zor duruma sokacaktı. Hatta İstanbul'da bir inkılâba neden olabilirdi (Karal, 1983: 97). Sonuç olarak 5 Eylül 1882'de Babîâli ile İngiltere elçisi arasında askeri mukavele

imzalandı. II. Abdülhamid mukaveleyi onaylamadı reddetti. Buna karşın ertesini gün Arabi Paşa'yı asi ilan etti (Hotinli, 1965: 472).

İngiliz kabinesi de ne yapılması gerektiği konusunda fikir ayrılığına düşmüştü. İngiliz Başbakanı Gladstone, ilk önce II. Abdülhamid'in isteği olmadan Mısır'a askeri müdahale konusundan uzak durdu (Yaramış, 2007: 124). Ancak askeri müdahale yapılması taraftarı olanlar o dönemde Ticaret Bakanı olan Joseph Chamberlain önderliğinde daha üstün duruma geldi. Chamberlain İngiliz alacaklılarının çıkarlarını korumak ve bulunduğu şehir Manchester'in tekstil fabrikalarına daha ucuz ve daha çok pamuk elde etmek amacıyla Mısır'a müdahale edilmesi düşüncesindeydi. Gladstone daha sonra Mısır'a müdahale konusunda ikna oldu. Fransa ise İngilizleri Doğu Akdeniz'e getirecek ve dolayısıyla bölgede Fransız ekonomik ve kültürel hakimiyetine zarar verecek her türlü müdahaleye karşıydı (Shaw ve Shaw, 2010: 242).

Askeri mukavelenin onaylanmaması üzerine İngilizler daha rahat hareket etme fırsatını buldu. Çok istedikleri Arabi Paşa'yı asi ilan eden fermanı almışlardı. Böylece Arabi Paşa'nın manevi kuvveti önemli ölçüde kırılmış sayılırdı. Esasen İngilizler daha önceden savaş hazırlığı yapmaya başlamıştı (Balci, 2011: 153). Ağustos 1882'nin başlarında Süveyş ve İsmailiye gibi önemli kanal şehirlerini ele geçirmişti (Görgün, 2012: 168). İstanbul'da siyasi görüşmeler devam ederken de Hidive baskı yaparak Erkan-ı Harbiye'ye General Wolseley'i tayin ettirmişlerdi. Yine Hidivin izni ile General Wolseley, İngiliz askerlerini Süveyş Kanalı'nın çevresine iletti. İskenderiye'den çekilen Arabi Paşa ve Mısır askerleri ise Tel-el Kebir bölgesine karargâh kurmuştu (İrtem, 1999: 85).

İngiliz askerleri ile Mısır askerleri 13 Eylül 1882'de Tel-el Kebir'de karşılaştı. İngiliz askerleri burada Arabi Paşa'nın ordusunu 20 dakikada bozguna uğrattı. İngiltere'nin sadece 84 ölü ve 342 yaralı vardı (Bayur, 1954: 104). Arabi Paşa'nın ise 20 bin kişilik ordusu dağıldı ve kendisi de kaçmaya mecbur kaldı. Bu savaşta Arabi Paşa'nın ordusundaki iki bin kadar asker öldü ve bir o kadarı da esir düştü. (Gümüş, 2013: 59). İngilizler 15 Eylül 1882'de Kahire'yi ele geçirdi. Arabi Paşa da İngilizlere teslim olmak zorunda kaldı (Hotinli, 1965: 472). İngiltere daha sonra Babiâli'ye, artık Mısır'a Osmanlı askeri gönderilmesine gerek kalmadığını bildirdi (Kramers, 1979: 253). Arabi Paşa teslim olduktan sonra çatışmalar bitti ve Tevfik Paşa da İngiltere'nin korumasında makamına döndü. İşgalden hemen sonra Arabi

Paşa¹⁹ ve milliyetçilerin önde gelenleri sürgüne gönderildi ve orduda önemli bir operasyon yapılarak Arabi Paşa'yı destekleyenlere çeşitli cezalar verildi (Buzpınar, 2012: 15).

İngiltere'nin Mısır'ı işgaline ne Avrupa devletleri ne de Osmanlı Devleti engel olamadı. 23 Haziran 1882'de toplanan İstanbul Konferansı da yapılacak bir iş kalmadığından dağıldı. Çünkü artık İngiltere Mısır'a yerleşmiş bulunuyordu (Armaoğlu, 2010: 590).

II. Abdülhamid'in vehmi ve kuruntuları, İngilizlerin de ona göre yön belirlemeleri sebebiyle Osmanlı askeri Mısır'a gitmemiştir. Ayrıca İngilizler, II. Abdülhamid'in Arabi Paşa aleyhindeki beyannamesini manen kullanarak Mısır meselesini kendi askerleriyle kendi lehlerine çevirdi. Böylelikle İngiltere Akdeniz'in ikinci kapısını da ele geçirerek Hindistan yolu üzerindeki en önemli mevki tutmuş oldu. Bu durum II. Abdülhamid'i ürkütürken İngiltere'ye karşı tedirgin olmasına neden oldu. Ancak işlerin bu duruma gelmesinde İngiliz maharet ve kurnazlığı kadar II. Abdülhamid'in kararsızlığı ve vehmi de etkili oldu (Bayur, 1954: 104).

3.4. İŞGALDEN SONRA MISIR'DAKİ GELİŞMELER

3.4.1. 24 Ekim 1885 Tarihli Mısır Anlaşması

İngiltere, Mısır'ın Süveyş Kanalı hisse senetlerini satın aldıktan sonra Mısır'ı ele geçirme politikası izlemiştir. Ayrıca İngilizlerin Kıbrıs'ı (1878) ve Fransızların Tunus'u (1881) işgalinden sonra İngiltere Hükümeti, Mısır'ı işgal etmeyi planlamıştı (Özkaya- Özer, 2007: 238). Rüstem Paşa, lâyihasında İngiltere hükümetinin değişen siyaseti ile ilgili olarak; İngiltere'de bütün sınıflar ve farklı siyasiler arasında Devlet-i Âliyye'nin bekası, Avrupa dengesi için gereklidir ve Lord Palmerston, Devlet-i Âliyye'nin bütünlüğü İngiltere'nin en birinci derecede gerekli menfaatlerindedir fikrindeydi. Fakat üzülerken görüyorum ki bu hal tamamen değişmiştir ve hatta Berlin Antlaşması'ndan beri Devlet-i Âliyye, İngilizler üzerindeki önemini kaybetmiştir. Mösyö Gladston'un nüfuzu ve 1875 senesinde Bulgaristan'da zuhur eden olay esnasında Osmanlı Devleti'nin aleyhinde siyasi makalelerde söyledikleri, bu

---

¹⁹ Arabi Paşa ve arkadaşları divan-ı harpte yargılandıklarında ilk önce idam cezası almışlardı. Ancak o sırada İstanbul'dan Mısır'a giden İngiltere elçisi Lord Dufferin'in müdahalesi ile cezaları Hidiv tarafından sürgüne çevrildi. Bu da Arabi Paşa'nın ümitsizliğe düşerek İngilizlerle gizlice görüşüp Tel-el Kebir Savaşı'nda danışıklı dövüş yaptığı bu yüzden idam cezasının sürgüne çevrildiği düşüncesine sebep oldu. Arabi Paşa daha sonra Seylan'a sürgüne gitmiş ve 1901'de Hidiv Abbas Hilmi Paşa tarafından affedilerek Mısır'a dönmüştür. Arabi Paşa 1911'de Kahire'de hayatını kaybetmiştir. Bkz. (Hotinli, 1965: 470-472).

değişikliğe çok yardım etmiştir. Bu bir açık hakikattir ki ispatına lüzum yoktur. Ruslara meyli ve teveccühü belli olan Mösyö Gladston, bize en büyük fenalığı edecek adamlardan biridir düşüncesindeyim. Fakat İngiltere'nin siyasetinde meydana gelen bu değişikliğin başka sebepleri de vardır ki dikkate değerdir. Bu asrın kısm-ı evvelinde Meclis-i Mebusan'a mebus seçme hakkı bir dereceye kadar güçlü ve servet sahibi adamlara aitti. Bunlar politikanın ne olduğunu biliyorlardı. Böylelikle Meclis-i Mebusan güçlü ve politikadan anlayan adamlardan oluşmuş olup Nazırlar Heyeti'ne de akıllıca yardım edip nasihat ederlerdi. Nazırlar Heyeti de her konuda ve özellikle dış politikada kesin olarak kararlaştırılmış sabit bir hareket takip ederlerdi. Lakin ne fayda evvela Serbesti Fırkası ve sonra da bunlara bağlı olarak Muhafazakâran Fırkası sırayla herkese hoş görünmek ve iktidarlarını korumak için liyakatsiz kişilerin meclise girmesine sebep oldu. Bu da Nazırlar Heyeti'nin kararlı davranmasına ve tedbirli hareket etmesine mâni oluyordu ifadelerine yer vermiştir (BOA, YEE: 8/23). Sonuç itibari ile İngiltere'nin değişen bu politikasıyla birlikte İngiltere 15 Eylül 1882'de Kahire'ye girerek Mısır'a yerleşmişti.

İngiltere'nin Mısır'a yerleşmesiyle beraber sıra Mısır'da yapacakları yeni düzenlemelere gelmişti (Altunay-Şam, 2003: 119). Ancak İngiltere'nin Mısır'da ne kadar ve nasıl kalacağı sorunu İngiltere Hükümeti'nin kendi içinde tartışmalara neden oldu. Zira Kraliçe Victoria, "*Mısır'da hem Hindistan sömürgeimizin güvenliğini hem de doğuda üstünlüğümüzü sağlayacak bir pozisyona sahip olmamız kesin bir zorunluluktur*" diyordu. Buna karşılık İngiltere Başbakanı Gladstone Mısır'dan çekilme taraftarı olmakla birlikte Mısır'ın gayri resmi bir şekilde İngiltere'nin kontrolünde olması gerektiğini düşünüyordu ve Mısır'da özerk bir yönetim kurulmasından yanaydı (Armaoğlu, 2010: 590). Bununla beraber İngiltere, Mısır'da hakimiyetini kurmaya çalışırken farklı bir yol seçerek işgal boyunca "*Mısır'ı yönetenleri yönetmek*" siyasetini tercih etti. İngiltere, Osmanlı hakimiyetine dokunmayarak Mısır'ı Hidiv aracılığı ile yönetmeye başladı (Altunay-Şam, 2003:120). Hidiv Tefvik Paşa da makamını borçlu olduğunu düşündüğü İngiltere ile iyi geçinmeye çalışacaktır (Tufan-Buzpınar, 2012: 15).

İngiltere, siyasi ve ekonomik manevralarla Mısır'a yerleşmiş olmakla birlikte devletlerarası politik ilişkilerden dolayı bu işgalin geçici olduğunu, Mısır'da yerleşmeye niyeti olmadığını ve Mısır'daki karışıklıklar sona erdiğinde askerini buradan çekeceğini ilan etti. Ayrıca İngiltere, Mısır'daki varlığını Avrupa'ya meşru

göstermek için Sudan isyanını ve Mısır'daki karışıklığı bahane olarak gösterdi (Uçarol, 1995: 381-382).

Avrupa büyük devletleri ise İngiltere'nin Mısır'ı işgaline kendi çıkarlarına göre farklı tavır sergiledi. Fransa, Mısır'daki üstünlüğünü İngiltere'ye kaptırmasından dolayı Doğu politikasında değişiklik yaparak İngiltere'nin 1878'den sonra başlattığı Osmanlı topraklarını paylaşma politikasına karşı Osmanlı Devleti'nin yanında yer alamaya başladı. Bununla beraber Fransa, Mısır'daki eski konumunu geri almak için çalıştı. Bu sebeple İngiltere'nin Mısır'a yerleşmesini uzun süre tanımayarak onun karşısında yer aldı. Almanya ise bu süreçte milli birliğini yeni kurmuş olduğu için daha çok birliğin devam etmesi ve güçlenmesi yolunda çalışıyordu. Bu yüzden "Doğu Sorunu" Almanya için ikinci plandaydı. Ancak Bismarck, bu meseleyi Almanya'nın Avrupa'daki çıkarlarını daha güçlü savunmak için bir araç olarak kullanmak arzusunda olduğundan Mısır sorunuyla dolaylı olarak ilgileniyordu. Rusya ise 1878 Berlin Antlaşması'ndan sonra daha çok Asya'ya dönük bir siyaset izlemekle beraber İngiltere'nin Mısır'a yerleşmesine karşıydı (Uçarol, 1995: 382).

Osmanlı Devleti ise Kıbrıs ve Tunus'tan sonra Mısır'a da yabancı bir devletin yerleşmesine tepki gösterdi (Uçarol, 1995: 382). Meclis-i Vükela 9 Ekim 1882'de toplanarak Mısır meselesini görüştü. Mısır meselesinin çözülmesi için üç yol düşünülmüyordu. Birincisi; İngiltere, askerini asayişin sağlanmasına kadar Mısır'da tutmak isterse Osmanlı Devleti'nin de Mısır'a bir miktar asker göndermesi ve ihtiyaç kalmayınca iki tarafında askerini birlikte geri çekmesi. İkincisi; İngiltere ile istenilen teminatı içeren bir antlaşma yapılması. Üçüncüsü ise diğer devletlerle görüşerek soruna birlikte çözüm bulunmasıydı. Sorunun çözülmesi için ikinci yol tercih edildi. Osmanlı Devleti'nin Mısır'a asker göndermesi İngiliz askerinin buradaki varlığının uzamasına neden olabilecekti. Diğer devletlerle görüşme yapmanın da her zamanki gibi bir yararı olmayacaktı (Korkut, 1882: 75). Halbuki İngiltere Başbakanı Gladstone, İngiltere askerinin Mısır'da kalması konusunda Osmanlı Hükümeti ile değil Hidiv ile bir antlaşma yapmayı tercih ediyordu. Zira Hidiv Tefvik Paşa amcası Halim Paşa'nın Hidiv olmak için girişimlerde bulunduğunu bildiğinden İngiliz nüfuzu altına girmiş ve bu konuda onların isteklerine meyilli görünmüştür (Özkaya-Özer, 2007: 240- 241).

İngiltere, işgalden sonra Mısır konsolosu Mallet'in yerine İstanbul'da İngiliz konsoloslugu yapan Lord Dufferin'i getirdi (Altunay-Şam, 2003: 120). İstanbul'da İngiliz sefaretini Baş tercümanı Alfred Sandisan, 30 Ekim 1882'de Babıâli'ye yazdığı

yazıda, “İngiltere vakt-ı hazırda Osmanlı Hükümeti ile görüş alışverişinde bulunacağından padişahın Mısır üzerinde hukukunun muhafazasına İngiltere hükümetince mültezim bulunduğunu beyana Lord Dufferin memurdur” diye teminat verildi (Korkut, 1882: 75).

İngiltere, Mısır’da yeni bir düzen sağlamak amacıyla Mısır ordusunu düzenleyerek ihtilal hareketlerine karışan yerli subayları emekliliğe sevk etti ve yerlerine İngilizler getirildi. Ayrıca İngiliz memurları fes giyip isimlerinin sonuna “Bey” kelimesini getirdiler. Bu şekilde kendilerini Mısırlaştırılmış göstererek Mısır’ı İngilizleştirmeye başladılar. Bunun yanında İngiltere, Mısır üzerinde Fransa ile yaptığı mali denetleme sistemini de kaldırdı. Hidiv’e bir vali müşavir atayarak Mısır maliyesinin tek denetleyicisi oldu. Fransa ise bu durumu protesto etti ve bunu tanımayacağını ilan etti. Ancak İngiltere buna da aldırış etmedi (Karal, 1983: 98).

İngiltere, Mısır’da Fransa’nın rekabetinden kurtulmaya çalıştığı sırada diğer devletlere ve Babiâli’ye güvence vermek ve endişelerini gidermek için 15 Ocak 1883’te bir genelge yayınladı. Bu genelgede Mısır’da askeri ihtilali ortadan kaldırmak ve güvenliği sağlamak konusunda üstlenilen görevin diğer devletlerle müşterek bir biçimde yürütülmesinin tercih edildiği ve Mısır’da bulunan askeri kuvvetin ise Hidiv’in otoritesinin sağlanmasından sonra çekileceği belirtiliyordu (Raif ve Ahmed, 2011: 83).

Lord Dufferin, Mısır’daki geçici görevinin bitmesiyle beraber Mayıs 1883’te İstanbul’a döndü. Boşalan İngiltere Mısır Konsolosluğu’na İngiltere’nin Mısır’ı işgalinde önemli bir yeri olan Sir Evlin Baring (Lord Cromer) getirildi (Raif ve Ahmed, 2011: 85). Lord Cromer, Mısır ve dolayısıyla Kahire’nin iki sebepten ötürü İngiliz idaresinde olması gerektiğine inanıyordu. Birincisi İstanbul’da azalan nüfuzunu dengelemesi için Kahire’deki İngiliz etkisinin güçlenmesi, ikincisi Kahire’deki İngiliz nüfuzunun devamını güvenceye almak için Nil Vadisi’nin tamamının kontrol altına alınmasıydı. Cromer’in bu düşüncesi dönemin İngiliz Hükümeti tarafından da benimsendi (Yaramış, 2007: 125).

İngilizlerin Mısır’daki askeri harekâtı bittikten sonra Lord Granville, Mısır’ın mali işlerinin yoluna koymak amacıyla Osmanlı Devleti ve diğer devletlere İstanbul veya Londra’da bir konferans düzenlenmesini teklif etti. Babiâli ise Mısır’ın sadece mali işlerini değil bütün düzenlemeleri görüşülüp bu konferansın İstanbul’da yapılması şartıyla konferansa katılacağını bildirdi (Korkut, 1882: 76). Ancak 1884’te Londra’da yapılan devletlerarası konferansın somut bir karar almadan dağılması

üzerine Mısır'ın mali idaresi tamamen İngiltere'nin kontrolüne geçti (Kramers, 1979: 253).

Osmanlı Devleti, Mısır'daki haklarından vazgeçmeyi düşünmüyordu. Ancak İngiltere'yi kuvvet kullanarak Mısır'dan çıkaramayacağını da biliyordu. Osmanlı Devleti diplomasi yolu ile de bu işi yapamayacağını anladı. Bu nedenle geriye sadece İngiltere ile anlaşmak yolu kaldı (Karal, 1983: 98). Bununla beraber Fransa ve Rusya, İngiltere'nin Mısır'daki varlığına karşı sürekli sorun çıkarıyordu. İngiltere hem bu iki devlete karşı Osmanlı Devleti ile ittifak yapmak hem de Mısır'da bu devletler üzerinde bir güç elde etmek amacıyla Osmanlı Devleti ile iş birliği yapmak istiyordu. Sonuç itibariyle İngiltere ve Osmanlı Devleti arasında görüşmeler yeniden başladı (Altunay-Şam, 2003: 121).

İngiltere'de 23 Haziran 1885'te kabine değişikliği yaşandı. Gladstone Hükümeti düşürülerek yerine Lord Salisbury Hükümeti iktidara getirildi (Gümüş, 2013: 237). İngiltere Başbakanı Lord Salisbury, son seçimlerde parlamentodaki yerini kaybeden Sir Henry Drummond Wolff'u Babiâli ile bir anlaşma yapmak amacıyla İstanbul'a gönderilmesine karar verdi. Wolff, İstanbul'da Osmanlı Hükümeti'nden Mısır sorununun halledilmesi için iş birliği isteyecek ve Sudan'da asayişin sağlanması için yardım edecekti (Uçarol,1976: 169). Diğer taraftan Salisbury, Wolff'a tahliye konusunda belli bir tarihe bağlı kalmadan ve yapılan her şeyde diğer Avrupalı devletlerden resmi izin almayacak şekilde düzenlenecek bir sözleşme ile tahliyeyi kabul etmesi için talimat verdi (Altunay-Şam, 2003: 121-122).

Drummond Wolff, 22 Ağustos 1885'te İstanbul'a gelerek Osmanlı Devleti ile görüşmelere başladı. Wolff ile görüşmesi için Hariciye Nazırı Asım Paşa ve Evkaf Nazırı Kâmil Paşa görevlendirildi. Bunlara Osmanlı Devleti'nin egemenlik hakları tamamen korunacak şekilde hareket etmeleri emri verildi (Uçarol, 1976: 170).

Yapılan görüşmeler sonucunda Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında 24 Ekim 1885'te bir antlaşma imzalandı. Bu antlaşmanın maddeleri şunlardır:

- 1- Osmanlı ve İngiliz hükümetleri Mısır'a birer yüksek komiser göndereceklerdir.
- 2- Osmanlı yüksek komiseri, Hidiv'le veya onun göstereceği memurla Sudan'ı barış yoluyla yatıştırma çarelerini inceleyecektir. Bunlar görüşmelerinden İngiliz yüksek komiserine haber verecekler ve alınacak tedbirlerin tatbiki onunla anlaşılacaklardır.
- 3- İki yüksek komiser, Mısır ordusunu Hidiv'le birlikte ıslah edecekler.

4- Bunlar Mısır'ın bütün idaresini inceleyebilecek ve bu idarede Mısır fermanının sınırlarını aşmayacak değişiklikler yapabileceklerdir.

5- Fermanla verilmiş imtiyazlara zıt olmamak şartıyla Hidiv'in yapmış olduğu uluslararası anlaşmalar Osmanlı hükümetince tasdik edilecektir.

6- İki yüksek komiser, Mısır sınırlarının emin olduğu, hükümetin istikrar bulduğunu ve iyi işlediğini görünce, hükümetlerine birer rapor verecek ve hükümetler uygun bir müddet içinde İngiliz askerlerinin Mısır'dan çekilmesi için bir anlaşma yapacaklardır (Bayur, 1954: 132).

Osmanlı Devleti, bu antlaşma ile İngiltere'nin geçici olarak Mısır'ı işgal etmesini kabul etmiş oluyor ve böylece İngiltere'nin Mısır'daki durumu da hukukilik kazanmış oluyordu. II. Abdülhamid'in İngiltere ile antlaşma yapmasının nedeni dış siyasette İngiltere ile sorun çıkmamasını istemesi ve kendi ifadesiyle, "Mısır'da inat gösterse idim muhakkak Filistin'i belki Irak'ı kaybederim" düşüncesi idi. Bunun yanında Osmanlı Devleti'nin Mısır'daki hakimiyetinin korunmasını istiyordu (Uçarol, 1976: 171).

3.4.2. Sudan Meselesi

Sudan meselesi, İngiltere'nin Mısır'daki işgalini uzatmak için kullandığı yollardan birisidir (Gümüş, 2013: 103). Yukarıda bahsettiğimiz gibi İngiltere, Mısır'daki varlığını Avrupa'ya meşru göstermek için Mısır'daki karışıklık gibi Sudan isyanını da bahane olarak kullanıyordu (Uçarol, 1995: 382). Ayrıca İngiltere, Mısır'ın güvenlik ve sınırının tehlikede olduğunu söyleyerek buradaki varlığının gerekli olduğunu ileri sürüyordu (Altunay- Şam, 2003: 121).

Sudan, sahip olduğu altın madenleri ve ticari hayat açısından önemli bir bölgeydi. Mehmet Ali Paşa da bu iki gelir kaynağını elde etmek amacıyla Sudan'a sefer düzenleyerek 1821'de Sudan'ı Osmanlı topraklarına katmıştır (Gümüş, 2013: 104). Mehmet Ali Paşa'dan sonra gelen Abbas, Said ve İsmail Paşa dönemlerinde bugünkü Sudan'ı oluşturan Dongola, Kordofan, Darfur, Bahr el-Gazal ve Yukarı Nil toprakları da Mısır'a dahil edilmiştir (Armaoğlu, 2010: 591). Yukarıda da bahsettiğimiz gibi Said Paşa, Sudan'ın Mısır'a sıkı bir şekilde bağlanması için çalışarak kardeşi Prens Halim Paşa'yı da Sudan müfettişliğine atamıştı (Altundağ, 1988b: 87). Halim Paşa, Sudan'da yaptığı bu görev hasebiyle yaşadıklarına dayanarak 9 Ekim 1885 tarihli lâyihasında Sudan konusu ile ilgili olarak da düşüncelerini belirtmiştir.

Halim Paşa Sudan ile ilgili olarak; Sudan ile Mısır'ın birbirinden ayrılması katiyen imkansızdır. Zira her iki memleketin karşılıklı ihtiyaçları bunları her zaman yekdiğerine çekmektedir. Bu memleketin değişik şehir yapıları olduğundan birbirlerine eşit muamele göremezler. Ya Mısır bolluk sebebiyle Sudanlıların istilası altında kalacak ya da bu maddi ihtiyaçlar sayesinde Sudanlıları kendilerine mahkûm edeceklerdir. Şimdiye kadar medeniyetçe ileri olan Mısır, bu ilerlemenin gerisinde kalan Sudan'a üstünlük sağlamıştır ifadelerini kullanır (BOA, YEE: 84/1).

Bununla beraber Halim Paşa, 1856'da Said Paşa'nın emriyle Sudan'a gittiğinde Beyaz Nil ve Mavi Nil nehirleriyle sulanan arazilere Mısır nüfuzunun tesisi ve her iki memleket için dahi lazım olan iyi ilişkilerin devamı için bu nehirlerin kolaylık sağlayacağını fark ederek Said Paşa'ya öncelikle nehir üzerinde güvenliğin sağlanması gerektiğini söylemişti. Daha sonra Beyaz Nil mecrası boyunca mümkün mertebe birbirlerine yakın askeri merkezler tesis etmeye başlayarak bu iki nehrin birleştiği yerde ise Sudanlılardan bir koruma bölüğü oluşturduğunu ve bunun mükemmel etkisinin görüldüğünü söyler. Bunun yanında Sudanlıların, Mısır hükümetinin nehir üzerinde güvenliği sağlayıp geçtiği arazi üzerinde bir gün bile kötü niyeti olmadığına ikna olduğunu belirtir. Bu durum İsmail Paşa'nın Sudan'ı istila teşebbüs girişimine kadar devam etmiştir (BOA, YEE: 84/1).

Sudanlılar, etnik köken ve kültür özellikleri açısından Mısırlılardan farklıydı. Sudan'daki Mısırlı yöneticilerin kötü idaresi ve köle ticareti 1881'de Sudan'da büyük bir isyan çıkmasına sebep olmuştu. İsyanın lideri Muhammed Ahmed kendisini Mehdi ilan ederek kısa sürede halktan önemli bir destek aldı. Muhammed Ahmed'le birlikte ayaklanan halk, 1883 yılı başında Sudan'ın büyük kısmına hâkim oldu. Bu isyan, Mısır'ın dolayısıyla İngiltere'nin Sudan'daki tahakkümünü ve sömürüsünü bitirmeyi amaçlıyordu (Yaramış, 2007: 125-126).

Halim Paşa, aynı lâyihasında Sudan ve Mehdi İsyanı ile ilgili olarak ise Sudan 'da meydana gelen ihtilal, Mısır'da meydana gelen surette bir şey olduğu sebebiyle uygun bir yöntem kullanılarak işin başında bunun önü alınabilirdi. Zira ahali adaletten mahrum olarak sefilane ve zelilâne yaşamaktan usanıp adaletten başka bir şey istemiyordu. Lakin yabancı bir ordu Mısır'ı işgal ederek bu ordunun mensup olduğu milletten seçilmiş olan askerler Mısır ordusunu da ele alarak Sudan'a girince olay büsbütün değişti. Hicks Paşa'nın kumandası altında bulunan ordunun sebep olduğu fenalığın sayısı belli değildir. Bahsedilen ordunun sevkinden meydana gelen neticeler ortada ise de ilk hatadan sonra devam etmesi ondan daha fena neticeler meydana

getirdi. Hicks Paşa ordusunun hareketine kadar Muhammed Ahmed veya Mehdi denilen adamın pek de o kadar büyük nüfuzu yokken bu askeri hareket Muhammed Ahmed'in durumunu değiştirdi. Ondan sonra Mehdi, hükümetin adaletsizliğine karşı ihtilal çıkaran ahalinin reisi olmakla kalmadı ve adalet sahibi olma isteği, yabancı istilası sebebiyle bir din savaşına dönüşmüş olduğundan Muhammed Ahmed, bir din savaşının reisi oldu. Sudanlıların bu din savaşı Mısır hükümetini dahi içine aldı. Zira Mısır'daki Müslümanlar nazarında olduğu gibi Sudan da bulunan Müslüman ahali nazarında da Müslüman halk, itaat edilen o emri yerine getirmek için yabancı ve Hristiyan bir hükümetin yardımına müracaat etmiş olmakla suçlanmıyordu. Sudanlıların İngilizlere karşı ortaya çıkan hesaplaşmada gösterdikleri mücadelenin bir misli şimdiye kadar Mısır hükümetine karşı giriştikleri savaşın hiçbirinde görülmemiştir. şu halin ise yalnız Sudanlıların tabiatındaki manevi hissiyattan ileri geldiği açıktır. Sudan askerleri, Müslüman olan Mısırlılara karşı bundan önce de gerek Sudan'ın fethi zamanında gerek diğer mücadelelerde dahi çok istekli savaşa gitmez ve yalnız Mısırlıların harekâtına karşı bir nevi askeri muhalefeti kovmak için gerekeni yaparlardı. şimdi ise bu durum değişmiş ve Sudanlıların kafasını şiddet isteği istila etmiştir. Avrupalıların farklı görüşlerine göre gerek iyi ad olunsun gerek kötü şu saldırının yapılmasına neden olan birinci sebep ortadan kalkmayacak olursa bahsedilen saldırıyı durdurmak zor ve mümkün değildir ifadelerini kullanmıştır (BOA, Y.EE: 84/1).

Sudan, Mısır'a ait bir toprak olduğu için İngiltere, Mehdi üzerine büyük bir kuvvet gönderdi (Armaoğlu, 2010: 592). 1883 sonlarında İngiliz Generaller Hicks ve Baker kumandasındaki iki Mısır ordusu Mehdi kuvvetlerine mağlup oldu. Yaşanılan bu mağlubiyet Mısır askeri ve ekonomik gücüne büyük darbe vurdu (Yaramış, 2007: 126). İngiltere, 27 Ocak 1884'te Hidiv tarafından General Gordon'un Sudan umumi valisi olarak atanmasını sağladı ve daha sonra General Gordon'u Sudan'da bulunan yirmi bin kadar Mısır askeri ile Sudan halkını tahliyesi için görevlendirdi. Gordon, Hartum'a vardıktan sonra 18 şubat 1884'te Mısır idaresine son verdi (Raif ve Ahmed, 2011: 88-89).

General Gordon, Sudan'da Mehdi'nin gücünü ve etkisini görünce durumun ciddiyetini anlayarak Mehdi'ye bir miktar para ve Kordofan Emirliği'ne atandığına dair berat gönderdi ancak Mehdi bunu kabul etmedi (Gümüş, 2013: 110). Mehdi daha sonra Hartum'u kuşattı ve yapılan savaşta İngiliz ordusunu yenerek 26 Ocak 1885'te General Gordon'u öldürdü. Yardıma gelen General Wolseley, Gordon'un öldüğünü

ve İngiliz bayrağı yerine Mehdi bayrağını görünce Kahire'ye geri döndü (Raif ve Ahmed, 2011: 89).

Bununla beraber Mehmet Ali Paşa tarafından Mısır ile Sudan arasında tesis edilen ve bu zamana kadar bozulmamış olan denge bozuldu. Fakat Sudanlılar, henüz idari düzenden mahrum oldukları ve böyle bir şey vücuda getirmek yeteneğine sahip olmadıkları için İngiltere'nin meydana çıkarmış olduğu karışıklık durdurulacak olursa denge yeniden sağlanabilirdi. Bunun yapılabilmesi için birinci iş ise padişahın desteği ile Sudanlıların iyi niyetine ulaşılması yoluydu. Bununla İngiliz askerinin ya tamamının çıkması ya da her iki denizde şimdilik korunması gereken bazı noktalarda kalması sağlanacak bu suretle de Mısır hükümeti tekrar tesis edilecekti. Bu şekilde Mehdi'nin halkın desteğini almış olduğu dayanak noktası kaybolarak Mehdilik namının anlamı da kalmayacaktı (BOA, YEE: 84/1).

Görüldüğü üzere Halim Paşa, Mısır'ın tekrar Sudan'a hâkim olmasının Padişah aracılığıyla olacağını düşünüyordu. Bu olaydan sonra yukarıda bahsettiğimiz gibi 24 Ekim 1885'de yapılan antlaşmaya göre Sudan'da barış yoluyla güvenlik ve düzenin sağlanması için Mısır'a İngiltere ve Osmanlı Devleti tarafından komiserler görevlendirildi (Altunay- Şam, 2003: 122).

Sonuç itibariyle Sudan, Mehmet Ali Paşa'dan itibaren 1821-1881 Türk yönetimi, 1881-1898 Mehdî idaresi ve 1898-1952 İngiliz- Mısır idaresinde kalmıştır (Gümüş, 2013: 105).

3.4.3. Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın Mısır Komiserliği

Mısır meselesi, 24 Ekim 1885 tarihli antlaşmaya göre İngiltere ve Osmanlı Devleti'nin görevlendireceği komiserlerin birbirleriyle yapacakları müzakereye göre çözüme kavuşacaktı. Mısır'da işgalin süresi ve sona erdirilmesi bu iki komisere bağlı olduğundan İngiltere ve Osmanlı Devleti, bu göreve gelecek komiserlerin liyakatli kişilerden seçecektir. II. Abdülhamid, kendi görüş ve siyasetine göre 5 Kasım 1885'te Gazi Ahmet Muhtar Paşa'yı Mısır Fevkalade Komiserliğine atadı. II. Abdülhamid, Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın yanında gidecek kişileri kendisi seçerek Mısır'da Osmanlı Devleti'nin tüm haşmeti ile temsil edilebilmesi için bütün ayrıntıyı düşünmüş ve yapılması için gerekli talimatı vermişti (Uçarol, 1976: 172-173). İngiltere ise Ortadoğu meselelerinde bilgi sahibi olan Sir Drummond Wolff'u bu göreve tayin etmiştir (Altunay- Şam, 2003: 122).

Gazi Ahmet Muhtar Paşa'ya Mısır'da yapacakları konusunda 22 Aralık 1885'te talimat verildi. Bu talimata göre Muhtar Paşa'nın esas görevi; Sudan'da güvenliği yeniden sağlamak, Mısır ordusunun düzenlenmesi, Mısır idaresinin araştırılarak verilmiş fermanlar içinde gerekli görülen değişikliği yapmak, Mısır sınırının güvenliğini sağlamak ve bundan sonra Osmanlı Devleti'ne bir rapor göndermekti (Uçarol, 1976: 177).

Gazi Ahmet Muhtar Paşa, 21 Temmuz 1886 tarihli lâyihasında Mısır meselesinin çözümü için İstanbul'da yapılmış 24 Ekim 1885 tarihli antlaşma gereğince Osmanlı Devleti tarafından komiserlik göreviyle 28 Aralık 1885'te Mısır'a ulaştığını belirtir (BOA, Y.EE: 87/54). İngiltere komiseri Sir Drummond Wolff da daha önce 27 Aralık 1885'te Mısır'a varmıştı. İki komiser arasındaki görüşmeler 1 Ocak 1886'da başladı (Uçarol, 1976: 184).

Gazi Ahmet Muhtar Paşa, 1 Ocak 1886 tarihinde yapılan görüşmede İngiltere'nin Sudan meselesini ileri sürerek asıl Mısır meselesini geri bırakma taktiklerini anladı. Muhtar Paşa, bir yandan görüşmelerin devamını sağlamış, diğer yandan Drummond Wolff'u oyalama yolunu seçerek Sudan ve Mısır'daki durumları öğrenmiş buna göre bir yol belirlemeye karar vermiştir (Uçarol, 1976: 184-185).

Gazi Ahmet Muhtar Paşa, lâyihasında Mısır'a ulaştıktan sonra yaptığı araştırmalara göre; Mısır'da 18.000 kadar İngiliz işgal askerinin ve İngiliz subayları tarafından yönetilen Mısır yerli halkından oluşan 9 tabur askerin olduğunu belirtmektedir. Bununla birlikte söz konusu halkın bir kısmının Kızıldeniz civarında bir kısmının ise Port Said, Kahire, İskenderiye ve geriye kalan kısmının da Nil Nehri boyunca mevkilerde olduğunu belirtir (BOA, YEE: 87/54; Uçarol, 1976: 188).

Muhtar Paşa, daha sonra Hidiv ve İngiliz Yüksek komiseri Sir Drummond Wolff ile yaptığı resmi görüşmelerde 24 Ekim 1885 tarihli anlaşmanın ikinci maddesi hükmünce Sudan'da huzur ve asayişin sağlanmasını ilk vazife olarak görmüştür. Bunun için alınması gereken tedbirlerin anlaşma hükmünce barışçıl yollarla yapılması uygun bulunmuştu. Fakat öncelikle anlaşmanın üçüncü maddesi gereğince düzeltilmesi için görevlendirildiği Mısır askeri kuvvetinin 18 tabur piyade ve ona gereken topçu ve süvarinin oluşturularak bundan gerektiği kadarının Sudan tarafına gönderilmesi ve nasihat heyetine yardımcı olarak Sudan'da asayişin temin edilmesi faaliyetlerine hızla başlanmasına karar verildi (BOA, YEE: 87/54; Uçarol, 1976: 187-188).

Gazi Ahmet Muhtar Paşa ile Sir Wolff'un yaptığı görüşmelerde Sudan'da ittifak yapılarak bu konuda Muhtar Paşa, bir teşkilat raporu tanzim ederse; Wolff, bunu devletine bildireceğini dile getirdi. Muhtar Paşa, bu raporu tanzim ederek bir suretini Hidiv ile komişere, bir suretini de 18 Mart 1886'da sadrazama arz etti. İki ayı aşkın bir süreden sonra rapora cevaben İngiltere Hariciye Nazırı Lord Rozebery'nin Sir Wolff'a gelen mektubu Gazi Ahmet Muhtar Paşa'ya ulaştı. Paşa, bunun bir suretini 28 Nisan 1886'da Babıâli'ye gönderdi. Raporun cevabında; Mısır asker miktarının üç beş bin kişiden fazla olmaması lüzumunu göstermekle beraber Mısır askerinin İngiliz işgal bölüğünün ayrılmaz bir parçası olduğu gösterilerek onların İngiliz subaylarından ayrılmayacağını ve işgal masrafı olarak İngiltere'nin yıllık Mısır'dan aldığı 200.000 liradan vazgeçmeyeceği ve Mısır hazinesinin o kadar askeri idare edecek başka para bulamayacağını bildirerek kendi görüşlerine uygun başka bir rapor daha tanzim edilmesini Muhtar Paşa'dan rica etmişti. Gazi Ahmet Muhtar Paşa, onların istediği gibi veya istediğine yakın başka bir rapor yapılmasını uygun görmediğinden bu konudaki incelemeleri 3 Mayıs 1886'da Babıâli'ye gönderdi. Ancak bir cevap gelmedi ve bu konu bir süre sonra kendiliğinden kapandı (BOA, YEE: 87/54; Uçarol, 1976: 188).

Gazi Ahmet Muhtar Paşa, söz konusu lâyihasında; İngilizlerin önce Mısır Hükümetine Sudan'ı terk etmek gibi bir teklifte bulunduğunu ve sonra da bundan vazgeçtiğini belirtir. Bunun nedeninin ise bütün devletleri ilgilendiren Mısır maliyesine bir masraf kapısı açarak borçlarını ödeme emniyetini bozarak, ileride bütün devletlerin Mısır meselesine müdahalesine sebebiyet vermemek ve bundan sonra uygun bir zamanda Sudan'ı kendilerine zapt etmekten ibaret olduğunu ifade eder. İngilizlerin, bunun iyi şekilde yapılması için şimdilik Sudan içinde asayişli sağlayabilecek ve Mısır'ı rahatsız etmeyecek gerektiği zaman kendileriyle bir mukavele akdi için nüfuzlu birkaç kişiyi el altından elde etmeye çalıştıklarını anlatır. Muhtar Paşa, bunların yanı sıra Sudan'ın birkaç kabile reisinin nüfuzu altına girmeyeceğini ve İngilizlere karşı muhalefette kararlı olacaklarını belirtir (BOA, YEE: 87/54; Uçarol, 1976: 189-190).

Gazi Ahmet Muhtar Paşa'ya göre, İngilizlerin amacı ne olursa olsun Sudan'ı Mısır'dan ayırarak bütün İslamlar için en mutena yer olan Cidde gibi kıymetli bir noktanın karşısında oturanları elde tutarak sonra ticaret yoluyla bu bölgeyi ele geçirmektir (BOA, YEE: 87/54; Uçarol, 1976: 190).

Gazi Ahmet Muhtar Paşa, yaptığı araştırmalarda Mısır idaresinin; dahiliye, hariciye, maliye ve maarif dairelerinden oluştuğunu bu idarelerin nazırlarının haftanın belli günlerinde nazırlar reisi başkanlığında toplanarak Hidiv'den gelen ve müzakeresi yapılması gereken işlerin İngilizlerin etkisi ile görüşme yapılmadan icraya konulduklarını belirtir. Önceden maliye kanunlarının Şuray-ı Kavanin adlı bir komisyonda yapıldığını, İngilizlerin işgalinden sonra bu komisyonun toplanmadığını ve buna karşı çıkan nazırların istifası ile onların yerlerine kendi istediklerini yapacak kişilerin atandığını söyler. Gazi Ahmet Muhtar Paşa 1884 yılında Sudan'ın terk edilmesi teklifini reddeden Nazırlar Reisi Şerif Paşa'nın istifa ederek yerine Nubar Paşa'nın getirildiğini bunun yanında Hariciye ve Hakaniye Nezareti'nin de Nubar Paşa'ya, Dahiliye ile Harbiye Nezareti'nin birleştirilerek Abdülkadir ve Nafia ile Maarifin de Abdülrahim Rüşdi ve Maliye Nezareti'nin de Mustafa Fehmi Paşalara verildiğini söyler. Dolayısıyla Mısır Nazırlar Heyeti'nin bir reis üç üye olarak bu dört kişiden bir de Nafia, Maliye Nezaretleri Müsteşarları, Mısır Askeri Serdarı unvanı ile üç İngiliz'den oluştuğunu belirtir. Ayrıca bu meclisin tamamen İngiliz konsolosunun nüfuzu altında olduğunu ve onun istediği kararları aldığını ifade eder (BOA, YEE: 87/54; Uçarol, 1976: 190-191).

Anlaşıldığı üzere Ahmet Muhtar Paşa, İngilizlerin Mısır idaresini ellerine geçirip kendi istedikleri kararları aldıklarını açık bir şekilde görmüştü. Ahmet Muhtar Paşa, lâyihasında İngilizlerin Mısır'daki niyetleri ile ilgili olarak ise;

“...İngiltereli fikren başlıca iki kısım olup kısmın birisi burasının İngiltere'ye ilhakını katiyen ilan etmek ve diğer kısmı dahi kendilerinin bir devlet-i bahri olmaları cihetle Mısır'ın ilhakını ilan ettikten sonra ileride İngiltere ile muhârib olabilecek bir devlete karşı Mısır İngiltere'nin en zayıf bir noktası olarak berren müdafa'asına kadar siyab olamayacakları velhasıl Mısır'ın müdafa'a ve muhafazası kendilerine pek azim bir bâr olacağı mülâhazâtıyla Mısır yine Devlet-i Âliyye elinde tasavvur ettikleri bir suretle kalmak ve fakat üzerinde Devlet-i Âliyye ile belki mesâvi bir hukuk tutmak ve başlıca Mısır veyahud Süveyş Kanalı İngilizler için emin ve her daim kendilerine güşâde bulunmak üzere Devlet-i Âliyye ile bir suret-i i'tilâfiye karar virerek bundan sonra başka bir devletin sebeb-i men el-esbab Mısır'a girememesi vesâ'ilini istihsâl ve takviye iyleyerek işin içinden sıyrılmak hevesinde...” olduklarını söyler (BOA, YEE: 87/54).

Burada da belirtildiği üzere İngiltere, Mısır'ı ilhak etmek istiyor ancak geleceği düşünerek herhangi bir devletle çıkabilecek bir savaşta Mısır'ı korumak gibi bir yük istemiyordu. Bu yüzden Mısır'ın Osmanlı Devleti'nde kalmasını istiyor ve Osmanlı Devleti ile anlaşarak Mısır'da ayrıcalık elde ederek diğer devletlere üstünlük sağlamayı amaçlıyordu.

Gazi Ahmet Muhtar Paşa ile Sir Drummond Wolff arasında bir sene süren görüşmeler sonuçsuz kaldı. İngiltere de Sir Drummond Wolff'un Mısır'daki vazifesine son verdi. Bununla beraber Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın da dönmesi gerekirken Paşa ve heyetkilerin sivil olarak Mısır'da kalmasına karar verildi (Uçarol, 1976: 200-201).

Gazi Ahmet Muhtar Paşa, Osmanlı Devleti'nin Mısır'daki hukuku ve nüfuzunu yeniden güçlendirmek için Mısır'da yaptığı araştırmalar sonucunda Mısır'ın mali, içtimai, askeri ve adli yapıdaki bozuklukların düzeltilmesi için tavsiyelerde bulunmuş ancak bunlar işe yaramamıştır (Altunay-Şam, 2003: 125).

Sonuç olarak 24 Ekim 1885 tarihli antlaşma Mısır meselesini çözememiştir. Osmanlı Devleti'nin tahliye için girişimleri devam emekle beraber bu antlaşma ile İngiltere'nin Mısır'daki otoritesi artmış buna karşın Osmanlı Devleti'nin Mısır'daki nüfuzu git gide azalmıştır (Altunay- Şam, 2003: 129).

3.4.4. 22 Mayıs 1887 Tarihli Mısır Anlaşması

İngiltere komiserinin Mısır'dan gitmesiyle beraber Mısır meselesi yeniden İstanbul'da görüşülmeye başlandı. Osmanlı Devleti adına Hariciye Nazırı Said Paşa, İngiltere adına ise yine Sir Drummond Wolff katılımıyla Mısır'da bulunan İngiliz askerinin tahliye edilmesi için ikinci bir anlaşma yapmak üzere 1887'de görüşmelere başladı (Bayur, 1954: 133-134). Bu görüşmeler sonucunda Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında 22 Mayıs 1887'de bir anlaşma imzalandı. Bu anlaşmaya göre;

- 1- Mısır'da yürürlükte olan fermanlar bu anlaşmanın hükümleri ile değiştirilmediği sürece yürürlükte kalmaya devam edecektir.
- 2- Hidiviyet, Mısır'a önceden verilen fermanlarda belirtilen sınırları kapsar.
- 3- Osmanlı Devleti, Berlin Anlaşması'nı imzalayan devletlere Süveyş Kanalı'ndan serbest geçiş hakkı tanıyan bir anlaşmayı imzalamak üzere davette bulunacaktır. Bu anlaşma, kanal trafiğini savaş ve barış zamanlarında belli bir geçiş ücretini ödemek ve kanal üzerinden geçiş talimat ve kanunlarına uymak kaydıyla tüm

ticaret ve savaş gemilerine açacaktır. Devletler, savaş ya da barış zamanlarında kanal üzerinden serbest geçişi engellememeyi ve kanala ait eşya ve tesisata zarar vermemeyi taahhüt edeceklerdir.

4- İngiltere, Sudan ve Mısır'da asayişi korumak için İngiliz askerlerinden gerekli gördüğü kadarını Mısır'da bırakacak ve Mısır ordusu üzerindeki denetimine de devam edecektir. İngiliz birliklerinin Mısır'dan çekilmesi ve Mısır ordusu üzerindeki İngiliz denetiminin sona erdirilmesi kararları, bu anlaşmanın beşinci maddesine göre belirlenecektir.

5- Bu anlaşmanın imzalanmasından itibaren üç yılın sonunda İngiltere Mısır'dan askerini çekecektir. Eğer bu süre içinde Mısır'ın iç ve dış güvenliğini tehdit edecek bir durum olursa İngiltere, bu tehlikeyi ortadan kaldırıncaya kadar Mısır'dan çıkacaktır. İngiliz askeri Mısır'dan çıktıktan sonra Mısır'ın dokunulmazlık esasından hareketle anlaşmanın onaylanması sırasında büyük devletler, Mısır sınırlarının dokunulmazlığını onaylayacak bir belgeyi imzaya davet edeceklerdir. Bu belge gereğince hiçbir devlet anlaşmaya eklenen düzenlemede belirtilen istisnaî durum olmadıkça, hiçbir durumda Mısır toprağına asker çıkarmayacaktır. Ancak Mısır'da dış müdahaleye sebep olacak olaylar çıkması durumunda ya da iç düzen ve asayiş tehlikede olduğunda veya Mısır Hıdiv'inin tâbi olduğu Osmanlı Devleti'ne karşı görevlerini yerine getiremediğinde Osmanlı Devleti, Mısır'ı askerle işgal etmek hakkını kullanacaktır. Müdahaleyi gerektiren sebepler ortadan kalktığı zaman hem Osmanlı askeri hem de İngiliz askeri Mısır'dan çıkacaktır.

6- Bu anlaşma onaylandıktan sonra Osmanlı Devleti ve İngiltere, bunu Berlin Antlaşması'nı imzalayan devletlere ve Mısır Hıdivliği ile anlaşma yapan diğer devletlere bildirecekler ve bu devletleri anlaşmaya uyacaklarını açıklamaya davet edeceklerdir.

7- Bu anlaşma Osmanlı Devleti ve İngiltere tarafından onaylanacak ve onaylı hali imza tarihinden itibaren bir ay içinde veya daha kısa sürede değiştirilecektir (Raif ve Ahmed: 2011: 110-113).

Fransa ve Rusya ise İngiltere'nin kendilerine hiçbir taviz vermeden Osmanlı Devleti ile anlaşmasına kızarak buna karşı çıktı. Bununla beraber II. Abdülhamid'in bu anlaşmayı onaylamasını önlemek için İngiltere'ye verilen bu ayrıcalığa karşı kendilerine de aynı ölçüde bir ayrıcalık istediklerini, buna karşılık da padişah anlaşmayı onaylamaktan vazgeçerse, İngiltere'yi Mısır'dan çıkaracak bir yol bulacaklarını belirttiler. II. Abdülhamid, bu baskılara ve Babiâli'nin ısrarına rağmen

anlaşmayı onaylamadı (Bayur, 1954: 133). Bu durum karşısında İngiltere, Mısır'ın içerden ve dışarıdan gelecek tehlikelere karşı kendini tek başına koruyacak duruma geldiği zaman Mısır'dan çıkma kararı aldı (Karal, 1983: 101). Sonuç itibariyle bu görüşmeler de işe yaramadı ve Sir Drummond Wolff 15 Temmuz 1887'de İstanbul'dan ayrıldı (Uçarol, 1976: 205).

Gazi Ahmet Muhtar Paşa ise İngilizlerin Mısır'dan çıkması için her fırsatın değerlendirilmesi gerektiğini söyleyerek Osmanlı Devleti'ni bu konuda uyardı. Ayrıca İngiltere ve Fransa arasında Süveyş Kanalı ile ilgili bir anlaşma yapılacağını ve bundan yararlanılmasını istedi (Uçarol, 1976: 205).

Milletler arası su yolu olan Süveyş Kanalı, Mısır'ı işgal eden İngiltere'nin kontrolündeydi. Yukarıda da bahsettiğimiz 22 Mayıs 1887'de imzalan anlaşmada Süveyş Kanalı'ndan “*serbest geçiş*” ilkesi kabul edilmişti. Ancak bu sadece Osmanlı Devleti ve İngiltere arasında yapılmıştı (Armaoğlu, 2010: 595). Said Paşa 19 Aralık 1887 tarihli lâyihasında söz konusu durum hakkında bu defa Süveyş Kanalı meselesi İngiltere ve Fransa devletleriyle karar altına alınarak diğer devletlerinde buna uymaları kararlaştırıldı. Buna dayanarak bu teşebbüsün sona ermesini müteakip Mısır'ın İngiliz askerinden tahliyesi meselesinin dahi bir karara bağlanması gereklidir ifadelerine yer vermiştir (BOA, YEE: 82/30).

Said Paşa yine mezkûr lâyihasında; Genellikle siyasi durum ve özellikle Doğu meselesi hakkında dönüp dolaşan teorilerden doğacak sonuçlara nazaran donanma-hümayunun düzenlenmesinin tamamlanması ve boğazların takviyesi şimdiki zamanda Devlet-i Âliyye için hayati bir mesele halini aldı. Babiâli tarafından malum olduğu üzere 28 Ağustos 1884 tarihiyle İngiltere Hariciye Nezareti'nden tebliğ olunan resmi yazıda (İngiltere, Mısır'ın ebediyen işgali aleyhine Babiâli tarafından ortada olan itirazları pek haklı görür ve bu itirazlara tamamen katılır. Hala dostluk üzerine kurulmuş olan mesuliyet yükünden taahhüt olayının müsaade ettiği en yakın zamanda kurtulmak arzusundadır) ibaresiyle tahliye maddesi resmen ve alenen taahhüt edilmişti. Şimdi ise Süveyş Kanalı anlaşmasının şekil ve şartları İngiltere'nin asıl göz diktiği Hindistan yolunu temin etmiş olduğundan ayrıntıları belirlenmiş anlaşmanın uygulanması İngiltere'nin Mısır'ı tahliyesi zamanına gelip çatmış olacağından tereddüt ediyordu ifadelerine yer vermiştir (BOA, YEE: 82/30).

Sonuç itibariyle Osmanlı Devleti'nin katılımıyla İngiltere, Fransa, Rusya, Almanya, Avusturya-Macaristan, İtalya ve İspanya arasında 29 Ekim 1888'de “*İstanbul Anlaşması*” adıyla bir anlaşma imzalandı. Süveyş Kanalı'ndan geçiş

ilkelerini içeren milletlerarası bu anlaşmaya göre; Süveyş Kanalı savaş ve barış zamanlarında bütün devletlerin ticaret ve savaş gemilerinin serbest geçişine açık olacak ve bütün devletler serbest geçiş ilkesine uyacaktır (Armaoğlu, 2010: 595-596).

1890 yılına gelindiğinde ise İngiltere, Mısır'a tamamen yerleşmenin koşullarını gerçekleştirmeye çalışıyordu. Zira İngiltere, siyasi baskılar sebebiyle Mısır'dan askerini çıkarmak zorunda kalsa bile Mısır'da nüfuzunu koruyacak tedbirler almıştı. Gazi Ahmet Muhtar Paşa, Avrupa devletlerinin çıkar rekabetinden yararlanarak İngiltere ile daha uygun bir anlaşma yapılabileceğini düşünüyordu (Uçarol, 1976: 207). Diğer yandan Sadrazam Kâmil Paşa da padişaha, ittifak yapılması gerektiğinden bahsederek bu anlaşmanın yapılmasıyla Osmanlı Devleti'nin yararına Mısır'ın tahliye edileceğini ve Avrupa'daki genel siyasette Osmanlı Devleti'ne yarar sağlayacağını ifade ediyordu (Altunay- Şam, 2001: 221).

Rüstem Paşa, 26 Haziran 1890 tarihli lâyihasında İngiltere ile anlaşma yapmak ve İngiltere'nin Mısır'ı tahliyesi ile ilgili olarak; İngiltere'ye ulaştığımdan beri kafamı en çok meşgul eden mesele Mısır meselesi olmuştur. Zira bu meselenin iyi bir şekilde sonuçlanmasının ne kadar istendiğini biliyorum. Almış olduğum emre uyarak İngiltere hükümetine defalarca resmi teşebbüste bulundum ve buna dair zamanıyla gerek padişah makamı ve gerekse Babîâli'ye gerekli açıklamayı arz etmişim. Çok defa buradaki bazı vekiller ve dostluk kurduğum gerek Meclis-i Mebûsan azasından gerekse itibar sahibi birçok kişi ile bu meseleye dair özel olarak fikir alışverişinde bulundum. Bu görüşmeler sonucunda hasıl olan fikir şudur ki; Mısır'da padişahın hükümdarlık haklarını tamamıyla koruyacak şartlar ve İngilizlerin Mısır'ı tahliye etmelerini teminat altına alacak bir anlaşmanın İngiltere hükümeti ile akdi imkânı zordur ifadelerini kullanmıştır (BOA, Y.EE: 8/23).

Lord Salisbury, böyle bir anlaşmanın imzalanması için esas şart olarak Mısır içerisinde bir kargaşa çıktığında ve dışarıdan bir tehlike geldiğinde Devlet-i Âliyye'ye haber vererek uygun cevabın gelmesini beklemeye gerek kalmaksızın İngiltere'nin Mısır'a asker sevk etme hakkının olmasını bahsedilen anlaşmaya yazılmasını istiyordu. Bundan başka Devlet-i Âliyye ile imzalanacak anlaşmanın Düvel-i Sâire tarafından onaylandıktan sonra mecburi tutulmasını istiyor ki bu da İngiltere'nin münasip gördüğü vakit Mısır'a tekrar girme ve dönmeye hakkı olduğunu devletlere onaylatmaktır. Bu takdirde adı geçen devletler veyahut içlerinden biri buna uymayacak olursa bahsedilen anlaşma da olmamış kabul edilecektir. Artık adı geçen şartların ne kadar ağır olduğu ve meseleyi kesin bir şekilde bitirmek için çaba

göstermenin de zorlaştığını açıklamaya gerek yoktur. Bundan başka gerek siyasi ricalere mensup farklı devlet adamları olsun ve gerekse genel olarak herkesin fikri olsun İngiltere'nin Mısır'ı tahliye etmemesi fikrine müsaade etmişlerdir. (BOA, YEE: 8/23). Anlaşıldığı üzere Rüstem Paşa, İngiltere'nin Mısır'dan çıkması halinde yine istediği zaman geri dönmesinin yolunu açacak bir anlaşma yapmak peşinde olduğunu görmüştü.

İngiltere'nin Mısır'ın tahliyesi konusunda İngiltere'yi tereddüde düşüren başlıca sebep ise Fransa'nın ilk fırsatta ve bahaneyle hatta bahaneyi kendi oluşturarak ve İngiltere buna itiraza vakit bulamadan Mısır'ı işgal edeceği korkusudur. Her ne kadar İngiltere ve Fransa, barışı korumak isteseler de bunların bir dereceye kadar aralarında gizli bir düşmanlık olduğu inkâr edilemez. İşte Mısır meselesinde İngiltere'nin bu kadar zorluk çıkarması sonradan Fransa'nın bu konudaki ısrarı ve gurura düşerek kendi yerine Fransa'nın geçmesi ihtimalini düşünmekten ileri gelir (BOA, YEE: 8/23).

Rüstem Paşa, lâyihasında Mısır'ın tahliyesi ile ilgili olarak; İngiltere ile bir anlaşma yapılırsa İngiltere hükümeti hakikaten kesin olarak Mısır'ı tahliye eder mi? bahsine gelince acizanemin gördüğü böyle bir anlaşma imzalanırsa İngiltere'nin Mısır'ı tahliye etmesi yakın ihtimallerdendir. Fakat bu hususta yine kesin bir cevap verilemez. Zira bu halde bile İngiltere hükümetinin hareketi, daima ve bir dereceye kadar meselede hesapta olmayan hadiselerin çıkmasına bağlı olacaktır. Anlaşmada tahliye için belirlenen zaman dolduğunda bir savaş çıkacak olursa veya birtakım karışıklıklar çıkacak olursa İngiltere hükümeti bundan istifade ederek kararlaştırılmış tahliyeyi uzatması kesin olan ihtimallerdendir ifadelerini kullanmıştır (BOA, YEE: 8/23).

Ayrıca Lord Salisbury ve arkadaşları defalarca açıkça herkese İngiltere'nin amacının sonuna kadar Mısır'da kalmak olmadığını, Mısır'da asayiş ve emniyeti garantiye alan tedbirler alındıktan sonra kesin olarak Mısır'ı gerek dışarıdan gelecek bir kargaşa ve gerekse içeride meydana gelecek bir tecavüze karşı kendini müdafaa edecek bir hale geldikten sonra İngiltere'nin Mısır'ı tahliye edeceklerini ifade etmekteydi. İngiliz vekiller de Mısır'da güçlü ve bilgi sahibi birtakım İngiliz zabıta ve mühendisler olup bunların memleketi sulama ile ziraat ve çiftçiliği genişletmek ve bu vesile ile de memleketi zenginleştirmek ve medenileştirmek için yeni kanallar açmayla meşgul olduklarını belirtmişlerdir. Bunların dışında birçok güçlü ve tecrübeli memurlar da Mısır'ın maliye ve adliyesi ile başka kısımları düzeltmeye çalıştıklarını

ve bahsedilen memurluklardan faydalanılmaya başlandığını bildirmekteydiler. Buna dayanarak İngiltere Hükümeti Mısır'ın kendini korumak için güçlendiği zaman Mısır'da bulunan askerini çekeceğini de ifade etmekteydi (BOA, YEE: 8/23).

Rüstem Paşa yine lâyihasında; Osmanlı Devleti'nin İngiltere'de dostu olmadığı anlaşılmasın. Allah'a şükürler olsun ki hala dostları vardır. Fakat epey azdır. Burada bulunduğum zamandan beri çok çalışmamın semeresi olarak Osmanlı Devleti hakkında iyi düşünenler var ise de bana göre otuz sene önce olduğu gibi Hükümet-i Seniyye İngiltere'den maddi bir yardım bekleyemez. İngiltere Osmanlı ile münasebetlerinde kendi menfaatlerini koruyacaklardır. İngiltere hükümetinde daima anlayış değiştiğinden bir hal ve vaka zuhurunda İngiltere'nin Devlet-i Aliyye hakkında ne şekilde hareket edeceğini kesin olarak kestirmek fikrimce mümkün değildir ifadelerine yer vermiştir (BOA, YEE: 8/23). Görüldüğü gibi Rüstem Paşa, gelecekte Osmanlı Devleti ile İngiltere arasındaki ilişkinin ne şekilde olacağını İngiltere'nin çıkarlarının belirleyeceğini anlamıştı.

Bununla beraber 1891 yılına gelindiğinde Babiâli, Osmanlı Devleti'nin Mısır'daki hukukunu, İngilizlerin tutumundan ve Mısır hükümetinin gün geçtikçe bağımsızlığa doğru gitmesinden tehlikede görmeye başladı. Bu nedenle Babiâli, İngiliz askerinin tahliyesi gerçekleşmediğinden hiç değilse Mısır'da Osmanlı hukukunu koruyacak bir anlaşma yapmayı istemeye başladı (Uçarol, 1976: 209).

3.4.5. Mısır'ın Bağımsızlığına doğru

Mısır Hidivi Tevfik Paşa'nın, 7 Ocak 1892'de hayatını kaybetmesi üzerine Osmanlı Devleti, Mısır Hidivliğine Tevfik Paşa'nın oğlu olan Abbas Hilmi Paşa'yı tayin etti. Viyana'da bulunan Abbas Hilmi Paşa, 16 Ocak 1892'de İskenderiye'ye, oradan da Kahire'ye gelerek büyük bir törenle karşılandı (Uçarol, 1976: 224).

Osmanlı Devleti, Abbas Hilmi Paşa'nın çok genç ve tecrübesiz olması nedeniyle Gazi Ahmet Muhtar Paşa'yı Hidive "müsteşâr-ı hâs" tayin etti. Bu şekilde Mısır'da büyük bir nüfuzu olan İngiltere'nin Hidive yapacağı etki ve telkinlere engel olmayı düşündü (Şahin, 1988: 25-26). Bununla beraber Paşa ile Hidiv arasında daha ilk zamanlarda sürtüşmeler yaşanmaya başladı. Osmanlı Devleti de Ahmet Muhtar Paşa'dan Hidiv Abbas Hilmi Paşa hakkında bilgi istedi. Ahmet Muhtar Paşa, Hidivin Osmanlı Devleti'ne karşı tutumunun ne olduğuna dair kesin bir şey söylemenin mümkün olmadığını, fakat kısa zamanda Abbas Hilmi Paşa'nın yaptığı icraattan dolayı gelecek için ümitli olmadığını belirtmiştir (Uçarol, 1976: 225-226).

Bunun yanında Abbas Hilmi Paşa'ya Hidivlik Fermanı'nın verilmesi konusu ile ilgili olarak Ahmed Cevdet Paşa, lâyihasında; Mısır valileri önceden Hidivlik Fermanı'nı almak için İstanbul'a gelirken Tevfik Paşa, bunu yapmayı yüce ferman görevlileri Mısır'a gönderildi. Bu da Abbas Paşa'nın İstanbul'a gelmek istememesi durumuna örnek olarak yine yüce fermanın Mısır'a gönderilmesi bu durumun halledilmesine uygun düşer. Hidivin Dersaadet'e gelmesine kadar fermanın geciktirilmesi ise Mısır fermansızda idare olunuyormuş fikrini oluşturacağından uygun olmaz demiştir. Bunun yanında yüce fermanı götürecek kişiler, Osmanlı Devleti'ne hizmet için gitmiş olmakla beraber para için onur ve haysiyetlerine zarar vermeyecek kişilerden seçilmelidir ifadesini kullanmıştır (BOA, YEE: 32/2). Bununla beraber Osmanlı Devleti, Hidivlik Fermanı'nın Abbas Hilmi Paşa'ya götürülmesinin tarihini belirledi. Bunun için 11 Mart 1892'de Ahmet Eyüp Paşa görevlendirildi. Abbas Hilmi Paşa'nın tayini ve yetkilerini bildiren Hidivlik Fermanı 27 Mart 1882'de Mısır'a götürülerek 14 Nisan 1892'de gerçekleştirilen bir törenle okundu (Uçarol, 1976: 229).

Abbas Hilmi Paşa, Hidiv olduktan sonraki ilk yıllarında İngiliz idaresine karşı muhalif bir siyaset izledi. Fakat daha sonra İngiliz-Fransız ittifakı sonucunda Fransızlarla arası açılınca İngilizlerle yakınlaşarak onların etkisinde kaldığı görülür. Hidivin Osmanlı Devleti'ne karşı ise istikrarlı bir siyaset izlediğini söylemek zordur. Bununla beraber Ahmet Muhtar Paşada Osmanlı Devleti'nin Mısır'daki hukukunun şeklen de olsa korunması için büyük bir çaba gösterdi (Şahin, 1988: 26).

Ahmet Muhtar Paşa, Mısır meselesinin, İngiltere'de gerçekleşmesi yüksek olan kabine değişikliği nedeniyle Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında hızlı bir şekilde çözülmesi gerektiğini belirtti. İktidara gelme ihtimali olan Gladston, Fransa'ya olan şahsi sevgisi nedeniyle Mısır meselesinde Osmanlı Devleti yerine Fransızların yanında yer almayı tercih edecek ve Osmanlı Devleti Mısır meselesini tamamen kaybedecektir. Bu durumun olmaması için Salisbury' nin iktidarda olması fırsat bilinerek bunun değerlendirilmesi gereklidir (Uçarol, 1976: 211-212).

Şakir Paşa, 3 Aralık 1892 tarihli lâyihasında, Osmanlı Devleti ile İngiltere'nin anlaşma yapması konusu ile ilgili düşünceleri şöyledir; Muhafazakâr fırkasının iktidardan düşmesiyle başa geçen Serbesti taraftarları, İngiltere ile Fransa arasında sıkıntı olan meselelerin mümkün derece değişmesi ve düzeltilmesi arzusuyla bazı girişimde bulunacakları zaten ihtimal dahilindeydi. Bununla beraber bu defa görülen işaretler bile iki taraf arasında Mısır'a dair bazı anlaşmalar olduğunu ispatlıyor.

İngiltere ve Fransa, kendi aralarında Mısır meselesini düzelterek Osmanlı Devleti'ni bu anlaşmanın dışında bırakacak olursa Mısır'ın Osmanlı Devleti'ne malum olan bağılılığı tamamıyla zarara uğramış olacaktır. Hidivliğin idaresi, dışarıdan bağımsız iç yüzünde ise İngiltere ve Fransa'nın adeta onayı altına girmiş olacağından bu suretten meydana çıkacak siyasi ve idari zararlar açıktır (BOA, YEEa: 13/3).

İç yüzündeki sebepler ne olursa olsun Mısır hakkında şikâyeti bırakıp uzunca bir süre bozulan düzen karşısında ihtiyatlı olunması Mısır'ın şimdiki halini onaylamak anlamına gelir. Bu durum İngiltere ve Fransa arasında yapılan konuşmaların Osmanlı Devleti'nin meşru hukukunun önemini dikkate alınmamasını zorunlu kılar ki ve bunun sonucu Mısır'ın Osmanlı'dan bağıının kopmasına sebep olur. Bundan dolayı şu anki durum Osmanlı Devleti'nin zararlarını ve bir anlaşma yapma meselesinin önemini ortaya koyar. Bu sebeple İngilizleri, bu defa durumu düzeltmek için davet etmek uygundur (BOA, YEEa: 13/3).

Gerçi bu davetle, devam eden müzakerenin kesilmesi durumunda evet ve hayır cevabı almanın zararları onaylanmış değilse de İngiltere, Fransızları bir dereceye kadar hoşnut etmek için Mısır meselesinde onların isteklerine uygun bir düzeltme durumuna taraf olabilir. Öyle olsa bile meselenin sonucunda Mısır'da İngiltere ve Fransa nüfuzunun artması ve rekabeti halinde İngiltere, Fransa'ya karşı tek başına nüfuz sahibi olmak istediğinden bu işte Osmanlı Devleti'nin dahi Fransa nüfuzuna rakip olmasını yani genişleme durumunda Osmanlı Devleti'nin hissedar edilmesini sadece Fransızlarla kalmaya tercih ederek siyasi menfaatlerini düşünmek zorunda görünüyor (BOA, YEEa: 13/3).

Bahsedilen bu görüşme iyi geçerse artık hayır cevabı alma endişesine gerek olmadığı gibi Süveyş Kanalı Anlaşması'nın onuncu maddesi hükmüne uygun Mısır hakkında bütün büyük devletlere müracaat ile artık açıktan açığa Mısır meselesini Avrupa meselesi yaparak düzeltme talebine Osmanlı Devleti'nin açık bir şekilde hakkı vardır. En son çare olarak, evet ve hayır cevabını beklemek padişahın Mısır üzerindeki hukukunun zamanla çözülmesi fikrine göre Osmanlı Devleti'ni daha az zarara uğratacaktır (BOA, YEEa: 13/3).

Bundan dolayı zamanın önemli olduğu dikkate alınarak kesin bir karar verilip güçlü ve kesin bir girişim yapmak ve bu girişimi hızlı bir şekilde duyurmak padişahın önemli görevlerindedir. İngilizlerin Mısır'ı işgal etmelerine karşı başlangıç itibarıyla padişahın hukukunun muhafazasına başlanarak bir hareket hattı oluşturmak ve Osmanlı Devleti'nin siyasi menfaatlerini korumak ve milli çıkarlarını zarara

uğratmayacak şartlarla Mısır'ın bağılılığını taahhüt altına almak ve Mısır'ın tahliyesi meselesinde bir sınır belirleyip bu mühim meselenin halledilmesi zamanın gereklerindedir (BOA, YEEa: 13/3).

Görüldüğü üzere Şakir Paşa, İngiltere ve Fransa arasında bir anlaşma olma ihtimalinin yüksek olduğunu ve bunun olması durumunda Osmanlı Devleti'nin Mısır'daki hakimiyetinin büyük zarar uğrayacağını belirtmişti. Bununla beraber Osmanlı Devleti'nin zaman kaybetmeden İngiltere ile anlaşma yapma yoluna gidip buna engel olması gerektiğini açık bir şekilde ifade etmiştir. İsmail Kemal Bey de Şakir Paşa ile aynı doğrultuda görüş bildirmiştir.

İsmail Kemal Bey, bu konu ile ilgili düşüncesini 3 Aralık 1892 tarihli lâyihasında şu şekilde ifade eder; Fransa yüzyıllardan beri özellikle siyaset alanında iktidar ve nüfuzunu arttırmak amacıyla olduğu zamanlarda Fransa'nın Mısır için gösterdiği hırs ve emelin Mısır meselesinin çıkmasının tek sebebi olduğu gerçeği bilinir. Bu sebeple Devlet-i Âliyye'nin siyaset hukukunu zarara uğratan ve onun için büyük bir hadise hükmünü alan bu meselenin düzeltilmesinin ilacı bu hükümet görülür (BOA, YEEb: 13/3).

Uzun zamandan beri var olan bu hadiseleri bir tarafa bırakıp Devlet-i Âliyye'nin toprak bütünlüğünü güvence altına alan Paris Antlaşması'nın imzalanmasından bir sene sonra III. Napolyon'un Mısır ve Arap nesli hakkında İngiltere'ye olan teklifi ve bu meselenin ilk çıkışı hakkında ve İsmail Paşa'nın Hidiviyet makamından alınmasından sonra Fransa'nın Mısır'a ait düşünceleri için bir çıkar yol aranıyor. Bu sebeple şu felaketin kaynağı olan Fransa ve kendisi için bir tehlike varsa İngiltere'nin Fransa ile bu hususta anlaşma yapacağı açıktır (BOA, YEEb: 13/3).

İngiltere'nin Mısır'la ilgili olan emel ve menfaatlerinin esası ve derecesi gözle görülür bir şekilde yerini belli etmiştir. Fakat anlaşma işinin sekteye uğramasına sebep olan durum Fransa'nın uygun bir zamandan yararlanarak İngiltere'nin doğu memleketleriyle ilişkisini tehdit edecek bir mevki kazanması ihtimalinden kaçmasıdır (BOA, YEEb: 13/3).

İngiltere, Mısır'dan dolayı zor bir mevkide bulunduğunu saklamıyor. Bu zor durumdan kurtulmak için de bir Avrupa meselesi uyandırmayarak Devlet-i aÂliyye ile ittifak yapmak ve bu olmazsa da Fransa ile mümkün olabildiği kadar az zararlı bir anlaşma yapmaya mecburdur (BOA, YEEb: 13/3).

İngiltere ve Fransa arasında bir anlaşma yapılmasıyla Mısır meselesi çözülecek olursa Osmanlı Devleti'nin Mısır ile olan hukukuna hâkim olmakla beraber Fransa, Suriye ile ilgili sözünü geçirecek makamları arttırmaya meydan bularak Doğu meselesinin çözülmesi düşünülen yeni biçimi ile ilgili devlet görüşmeleri olacaktır. Akdeniz'de rakip olan İngiltere ve Fransa'nın Osmanlı Devleti'ne karşı zararlı bir anlaşma yapmaya büyük bir yeteneği olduğu bellidir. Belki o yeteneğin kölesi hissedilmeye başlandığı zamanda Osmanlı Devleti'nin hükümdarlık haklarını korumak için ciddi girişimlere başlanması gereklidir (BOA, YEEb: 13/3).

Bununla beraber İngiltere, 1892 yıllarında Hidivlerin yetki ve haklarıyla Osmanlı Devleti'nin manevi hakimiyetine görünürde karşı değildi. Ancak menfaatleri için bu işgali bitirmeye de yanaşmıyordu. İleride Avrupa'da ortaya çıkacak siyasi duruma göre meseleyi çözüme ulaştırmayı istiyor ve bu tarihlerde oyalama taktiği ile zaman kazanmaya çalışıyordu (Uçarol, 1976: 2012).

1900 yıllarına gelindiğinde İngiltere'nin, artık Mısır'da kesin olarak kalmaya karar verdiği anlaşılmaktadır. Fakat İngiltere'nin bu isteğine en büyük engel, Mısır'ın işgaline baştan beri karşı çıkan Fransa idi. Ancak Avrupa'daki siyasi gelişmeler sonucunda İngiltere ve Fransa arasında 4 Nisan 1904'de bir antlaşma yapıldı. Bu antlaşma ile Fransa, İngiltere'nin Mısır'daki özel durumunu, yani işgalini tanıdı. Böylece Mısır'ın idaresini fiilen eline geçirdi. Bundan sonra Osmanlı Devleti ile Mısır arasındaki bağ da git gide zayıfladı (Uçarol, 1976: 215-216).

İngiltere daha sonra I. Dünya Savaşı'nın çıkması nedeniyle 19 Aralık 1914'te Mısır'ı himayesi altına aldı. İngiltere, daha sonra Abbas Hilmi Paşa'yı Hidivlikten alarak yerine ailenin en yaşlısı olan Hüseyin Kâmil'i getirdi (Şahin, 1988: 26). I. Dünya Savaşı (1914-1918)' ndan sonra Mısır'ın en güçlü siyasi kuvveti ve en şiddetli İngiliz karşıtı olan Saad Zeylul ortaya çıktı. 1927'de Saad Zeylul'un ölümüne kadar İngiltere karşıtlığı artarak devam etti. 1953'te ise Cumhuriyetin ilanı ile Mısır'ın bağımsız olması ile amaca ulaşıldı. İngiltere ise milliyetçilik hareketlerini kontrol altına alamayınca Mısır'dan tamamen çekilmek zorunda kaldı (Altunay- Şam, 2001: 248).

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nin en buhranlı döneminde tahta çıkan II. Abdülhamid, devletin kurtuluşu için birçok alanda önemli ıslahat çalışmalarına girerek durumu düzeltmek adına dönemin önde gelen adamlarından lâyhalar istemiştir.

II. Abdülhamid döneminin en önemli olaylarından biri de üç buçuk yüzyılı aşkın bir süre Osmanlı Devleti'nin hakimiyeti altında kalmış olan Mısır'ın İngiltere tarafından işgal edilmesiydi. II. Abdülhamid'e Mısır'la ilgili sunulan lâyhalar incelendiğinde öne çıkan konuların; Mısır valilerinin bağımsız olmak için izledikleri yanlış politikalar, İngiltere ve Fransa'nın Mısır üzerindeki emelleri ve takip ettikleri siyaset, Osmanlı Devleti'nin Mısır'ın işgaline yaklaşımı ve girilen diplomasi mücadelesinin olduğu görülmektedir.

Lâyihalarda arz edilen bilgilerden Abbas, Said ve İsmail Paşaların valilikleri boyunca Mısır'ın, Osmanlı Devleti'nden gittikçe ayrılarak, Avrupa'nın siyasi ve ekonomik etkisi altına girdiği anlaşılıyor. Bununla beraber özellikle 1867'de İsmail Paşa'ya “*Hidiv*” unvanı verilmesiyle valiler daha ayrıcalıklı bir konuma gelerek başka devletlerle ticari ve ekonomik anlaşma yapma hakkını elde etmişlerdir. Bu da Osmanlı Devleti ile Mısır arasındaki ilişkilerin daha kritik bir noktaya gelmesine neden olmuştur. Daha sonra 1869'da Süveyş Kanalı açılmış ve Mısır, daha önemli bir duruma gelmiştir. Bunun yanında Süveyş Kanalı'nın açılması hem Osmanlı Devleti'ne hem de Mısır'a maddi manevi birçok zarar vermiş ve özellikle siyasi açıdan Mısır meselesinin çıkış noktası olmuştur. Hidiv İsmail Paşa, 1873 Fermanı ile Osmanlı Devleti'nden izin almadan borç para alma konusunda tam yetki elde ederek hesapsız girişimleri ve kişisel israfı yüzünden Avrupalı devletlerle hesapsız borç anlaşmaları yapmıştır. Daha sonra borçlarını ödemek için Süveyş Kanalı hisse senetlerini İngiltere'ye satmış böylece İngiltere, Mısır meselesine müdahale etmek için en önemli sebeplerinden birini elde etmiştir. 1876 yılında ise İngiltere ve Fransa'nın borçları ödenemeyince Mısır'da Düyun-u Umumiye sandığı kurulduğunu ve 1878 yılına gelindiğinde Mısır maliyesinin İngiltere ve Fransa'nın eline geçtiğini görüyoruz. Bununla beraber bu durum halkın tepkisini çekmiştir.

Hidiv Tefik Paşa döneminde bu tepkiler daha da şiddetlenmiş ve Mısır'da Arabi Paşa ve Vatanilerle birlikte “Mısır Mısırlılarıdır” anlayışı gittikçe artmıştır. Vataniler, ekonomik, siyasi ve sosyal olumsuzlukların sebebi olarak gördükleri yabancıları protesto etmeye başlamışlardır. Tefik Paşa, Vatanilere karşı çaresiz

kalmış İstanbul'un etkin bir mücadeleye istekli olmadığını da anlayarak İngiltere ve Fransa'dan yardım istemiştir. Böylece İngiltere ve Fransa'nın bekledikleri fırsat eline geçmiş ve savaş gemilerini İskenderiye önüne demirlemişlerdir. Lâyihalarda, bu durum karşısında Osmanlı Devleti'nin Mısır'a asker göndermesinin gerekliliği bildirilmiştir.

II. Abdülhamid ise meselenin başından beri barışçı yollarla Mısır'da asayiş ve düzeni sağlamak istemiş ve Mısır'a asker gönderilmesine karşı çıkmıştı. Zira Mısır askeri ile Osmanlı askeri arasında çatışma çıkması tehlikesi vardı ve bu Mısır'ın Osmanlı Devleti ile olan bağına zarar verirdi. Ayrıca Mısır'a Osmanlı askerinin gönderilmesi Müslümanlar arasında vahim ayrılıkların çıkmasına neden olabilirdi.

Mısır meselesi karşısında Fransa ile İngiltere arasında tam bir fikir birliği yoktu. İngiltere ve Fransa, Mısır'a müdahale konusunda ilk önce birlikte hareket etmişler ancak daha sonra İskenderiye'nin bombalanması sırasında fikir ayrılığına düşmüşlerdir. Fransa, İngiltere'nin Mısır'ı işgaline karşı çıkarak buna tepki göstermiştir. Bunun yanında lâyihalarda, İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne karşı olan politikasının değiştiğini görüyoruz. İngiltere, Mısır'ın Fransızlar tarafından işgal edilmesine kadar Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü korumaya yönelik bir politika takip ediyordu. Ancak Fransa'nın Mısır'ı ele geçirme düşüncesi sebebiyle İngiltere, Hindistan'a giden yolları güvence altına almak için Mısır'da nüfuzunu artırmaya çalışmıştır. İngiltere daha sonra 1878 Berlin Antlaşması ile Osmanlı topraklarını bölüşme politikasını uygulamaya koymuş ve Mısır'ı işgal etmiştir.

Lâyihalarda Osmanlı Devleti'nin İngiltere'nin Mısır'ı işgaline karşı takip ettiği siyaset ve çözüm önerileri de belirtilmiştir. Osmanlı Devleti, Mısır meselesini diplomatik yollarla çözmeye çalışmış ve İngiliz askerinin tahliye edilmesi için çaba göstermiştir. İngiltere ise Avrupa devletlerinin baskısından kurtulmak ve onları bu meseleden uzaklaştırmak amacıyla Osmanlı Devleti ile bir anlaşma yapma yoluna gitmiştir. Bununla beraber Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında 1885 tarihinde İstanbul'da bir anlaşma imzalanmıştır. Bu anlaşmayla birlikte Gazi Ahmet Muhtar Paşa ve Sir Henry Drummond Wolff, Mısır yüksek komiseri olarak görevlendirilmiştir. Mısır meselesi, bu komiserlerin birbirleriyle yapacakları müzakereye göre çözüme kavuşacaktı. Ancak iki komiser arasında bir sene süren görüşmeler bir çözüm ortaya koyamamıştır. Osmanlı Devleti ile İngiltere, Mısır'da bulunan İngiliz askerinin tahliye edilmesi için ikinci bir anlaşma yapmak üzere yeniden görüşmelere başlamış ve bu görüşmeler sonucunda Osmanlı Devleti ile

İngiltere arasında 1887’de bir anlaşma daha imzalanmıştır. Bu anlaşmayla birlikte İngiltere, Mısırın boşaltılmasından sonra burada herhangi bir iç ve dış tehlike olması durumunda Mısır’a tekrar asker gönderme yetkisine sahip oluyordu. II. Abdülhamid ise yaptığı değerlendirmeler ve İngiliz siyasetine olan güvensizliği nedeniyle bu anlaşmayı onaylamamıştır.

Lâyihalarda verilen bilgilerle beraber İngiltere’nin asıl amacının, Mısır’ı tahliye etmemek ve sürekli zaman kazanmak olduğunu anlıyoruz. Yine lâyihalarda İngiltere’nin Mısır’dan askerini tahliye etmeye yanaşmadığı hiç değilse Mısır’da Osmanlı hukukunu koruyacak bir anlaşma yapılmasının gerekli olduğu bildirilmiştir. Osmanlı Devleti’nin de bu yolda hareket ettiğini ancak İngiltere’nin Osmanlı Devleti’ni oyalama politikasında başarılı olduğunu görüyoruz.

Bununla beraber İngiltere'nin Mısır’ı işgaline karşı olan Fransa, Avrupa’daki siyasi gelişmeler neticesinde İngiltere ile 1904’te anlaşma yaparak İngiltere’nin Mısır’ı işgalini tanımıştır. Böylece Mısır’ın idaresi fiilen İngiltere’nin eline geçmiş ve Osmanlı Devleti ile Mısır arasındaki bağ da git gide zayıflamıştır. İngiltere, daha sonra I. Dünya Savaşı’nın çıkması nedeniyle Mısır’ı himayesi altına almıştır.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

- Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dosya No: 8, Fon Kodu: YEE, Gömlek No: 23.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dosya No: 13, Fon Kodu: YEEa, Gömlek No: 3.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dosya No: 13, Fon Kodu: YEEb, Gömlek No: 3.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dosya No: 32, Fon Kodu: YEE, Gömlek No:2.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dosya No: 82, Fon Kodu: YEE, Gömlek No:30.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dosya No: 84, Fon Kodu: YEE, Gömlek No: 1.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dosya No: 84, Fon Kodu: YEE, Gömlek No:45.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dosya No: 84, Fon Kodu: YEE, Gömlek No: 53.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dosya No: 87, Fon Kodu: YEE, Gömlek No:54.

Kitap ve Makaleler

- Adalıoğlu, H. H. (2009). *Siyâsetnâme*. İslam Ansiklopedisi, C. 17, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Akçura, Y. (1988). *Osmanlı Devleti'nin Dağılma Devri (XVIII. VE XIX. Asırlarda)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Akşin, S. (1994). Fransız İhtilali'nin II. Meşrutiyet Öncesi Osmanlı Devleti Üzerindeki Etkileri. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi*, 49 (3) 23-29.
- Altundağ, Ş. (1942). Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı Esnasında Namık Paşa'nın Yardım Talep Etmek Üzere 1832 Senesinde Memuriyet-i Mahsusa ile Londra'ya Gönderilmesi. *Bellekten*, VI/23-24, 229-251.
- Altundağ, Ş. (1943). Kavalalı Mehmet Ali Paşa Hakkında Kısa Bir Etüt. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 1 (2), 33-45.
- Altundağ, Ş. (1988a). *Kavalalı Mehmet Ali Paşa isyanı, Mısır Meselesi (1831-1841)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Altundağ, Ş. (1988b). *Said Paşa*. İslam Ansiklopedisi, C.10, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Altundağ, Ş. (1988c). *İsmail Paşa*. İslam Ansiklopedisi, C. 5/2, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

- Altundağ, Ş. (1988). *İbrahim Paşa*. İslam Ansiklopedisi, C. 5/2, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Altunay Şam, E. (2001). *Mısır'ın 1882'de İngilizler Tarafından İşgali ve Osmanlı Devleti'nin Takip Ettiği Siyaset*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- Altunay Şam, E. (2003). İngilizlerin Mısır'a Yerleşmesi ve Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın Raporu. *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 147, 117-129.
- Armaoğlu, F. (2010). *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi*. İstanbul: Alkım Yayınevi.
- Avcı, C. (2004). *Mısır (Bizans Dönemi)*. İslam Ansiklopedisi, C. 29, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Balcı, R. (2011). *II. Abdülhamid ve Kuşatılmış Vatan*. İstanbul: Yitik Hazine Yayınları.
- Bayur, H. K. (1954). *Sadrazam Kâmil Paşa Siyasi Hatıratı*. Ankara: Sanat Basımevi.
- Becker, C.H. (1979). *Fetihten Osmanlılar Devrine Kadar (VII-XVI) Mısır*. İslam Ansiklopedisi, C. 8, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Bediz, D. (1951). Süveyş Kanalı'nın Önemi. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 9 (3), 329-252.
- Bilge, M. C. (2010). *Süveyş*. İslam Ansiklopedisi. C. 38, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Birecikli, İ. B. (2009). Avlonyalı İsmail Kemal Bey'in Siyasi Faaliyetleri (1870-1908). *Akademik Bakış*, 3 (5), 95-122.
- Çadırcı, M. (1992). II. Abdülhamid'e Sunulan Bir Lâyiha. *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S. 3, s. 413-485.
- Çağalı Güven, G. (1991). *Kâmil Paşa'nın Anıları*. İstanbul: Arba Yayınları.
- Çetin, A. (1999). *Tunuslu Hayrettin Paşa*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Çetin, A. (2001). *İsmail Paşa*. İslam Ansiklopedisi, C. 23, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Danişmend, İ. H. (1972). *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*. C. 4, İstanbul: Türkiye Yayınevi.
- Darkot, B. (1979). *Mısır. İslam Ansiklopedisi*. C. 8, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Durusoy, M. (1995). *Sultan II. Abdülhamid'e Sunulan Lâyhalar Işığında Dönemin İktisadi Özellikleri*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

- Es-Seyyid, S. M. (2004). *Osmanlı Dönemi*. İslam Ansiklopedisi, C. 29, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Görgün, H. (2004). *Başlangıçtan Bizans Dönemine Kadar Mısır*. İslam Ansiklopedisi. C. 29, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Görgün, H. (2010). *Şerif Paşa*. İslam Ansiklopedisi, C. 39, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Görgün, H. (2012). *Urâbi Paşa*. İslam Ansiklopedisi. C. 42, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Gümüş, M. (2013). *Sultan II. Abdülhamid'in Mısır Politikası*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Konya.
- Hallaçoğlu, Y. ve Aydın M. A. (1993). *Cevdet Paşa*. İslam Ansiklopedisi, C. 7, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Hotinli, R. A. (1965). *Arabi Paşa*. İslam Ansiklopedisi, C. 1, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- İrtem, S. K. (1999). *Osmanlı Devleti'nin Mısır Yemen Hicaz Meselesi*. (Haz. Osman Selim Kocahanoğlu), İstanbul: Temel Yayınları.
- Karaca, A. (2010). *Şakir Paşa*. İslam Ansiklopedisi, C. 38, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Karal, E. Z. (1983). *Osmanlı Tarihi*. C.VIII, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Karal, E. Z. (2000). *Osmanlı Tarihi*. C. VI, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Karal, E. Z. (2007). *Osmanlı Tarihi*. C. V, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Karal, E.Z. (2003). *Osmanlı Tarihi*. C.VII, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Kızıltoprak, S. (2002). *II. Abdülhamid'in Mısır Sorununa Yaklaşımı ve İstanbul Konferansı*. Türkler, C. 13, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Kızıltoprak, S. (2010). *Mısır'da İngiliz İşgali Osmanlı'nın Diplomasi Savaşı (1882-1887)*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Korkut, H. (1996). *İngiltere'nin Mısır'ı İşgali (1882)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Enstitüsü, Samsun.
- Köprülü, O. F. (1988). *Tevfik Paşa*. İslam Ansiklopedisi, C. 12/2. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Kramers, J.H. (1979). *Mehmed Ali Hanedanı Devri ve İstiklal (XIX. Asırdan itibaren)*. İslam Ansiklopedisi, C. 8, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Kramers, J.H. (1979). *Osmanlılar Devri (XVI. VE XIX. Asırlar)*. İslam Ansiklopedisi, C. 8, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı.

- Kurşun, Z. (2008). *Said Paşa, Küçük*. İslam Ansiklopedisi, C. 35, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kurşun, Z. (2008). *Said Paşa*. İslam Ansiklopedisi, C. 35, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kütükoğlu, M. S. (1998). *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*. İstanbul: Kubbealtı Yayınları.
- Kütükoğlu, M.S. (2003). *Lâyiha*. İslam Ansiklopedisi, C. 27, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Ortaylı, İ. (2011). *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Öz, Mehmet. (2013). *Kanun-ı Kadim'in Peşinde Osmanlıda Çözülme ve Gelenekçi Yorumları*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Özcan, A. (2003). *Mahmud Celaleddin Paşa*. İslam Ansiklopedisi, C. 27, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Özger, Y. (2010). Mısır'ın İdari ve Sosyo- Ekonomik Yapısına Dair II. Abdülhamid'e Sunulan Bir Layiha. *History Studies Ortadoğu Özel Sayısı*, s. 301-323.
- Özkaya Özer, S. (2007). *Osmanlı Devleti İdaresinde Mısır*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.
- Pakalın, M. Z. (1983). *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. C. 1, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Parlatır, İ. (2006). *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Yargı Yayınevi.
- Ragıp, R. Ve Rauf, Ahmed. (2011). *Bab-ı Ali Hariciye Nezareti Mısır Meselesi*. (Haz. Mustafa Öztürk ve Sevdâ Özkaya Özer), Elazığ: Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Yayınları No 22.
- Sander, O. (2003). *Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918'e*. Ankara: İmge Yayınevi.
- Sarıkoçuncu Değerli, E. (2008). İngiltere'nin Doğu (Şark) Politikası (1882-1914). *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi*, S. 14, s. 1-15.
- Savaş, A. İ. (1999). Lâyiha Geleneği İçinde XVIII. Yüzyıl Osmanlı İslahat Projelerindeki Tespit ve Teklifler. *Bilig*, S. 9, s. 88-114.
- Shaw, S. J. (2008). *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*. (Çev. Mehmet Harmancı), C. 1, İstanbul: e Yayınları.
- Shaw, S. J. ve Shaw, E. K. (2010). *Osmanlı İmparatorluğu Modern Türkiye*. (Çev. Mehmet Harmancı). C. 2, İstanbul: e Yayınları.

- Şahin Allahverdi, R. (2013). Kızıldeniz’de Osmanlı Hakimiyeti: Özdemiroğlu Osman Paşa’nın Habeşistan Beylerbeyliği (1561-1567). *Studies Of TheOttoman Domain*, 3 (5), 35-48.
- Şahin, İ. (1988). *Abbas Hilmi I. İslam Ansiklopedisi*, C. 1, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Şahin, İ. (1988). *Abbas Hilmi II. İslam Ansiklopedisi*, C. 1, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Tekindağ, Ş. (1993). *Derviş Paşa. İslam Ansiklopedisi*, C. 3, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi
- Tomar, C. (2004). *Mısır (Fetihten Osmanlı Dönemine Kadar). İslam Ansiklopedisi*, C. 29, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Tufan Buzpınar, Ş. (2012). *Tevfik Paşa. İslam Ansiklopedisi*, C. 41, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Uçarol, R. (1976). *Bir Osmanlı Paşası ve Dönemi, Gazi Ahmet Muhtar Paşa. İstanbul: Milliyet Yayınları.*
- Uçarol, R. (1995). *Siyasi Tarih (1789-1994). İstanbul: Filiz Kitapevi.*
- Uzunçarşılı, İ. H. (1988). *Osmanlı Tarihi. C. 2. Ankara: Türk Tarih Kurumu.*
- Üçok, C. (1975). *Siyasal Tarih (1789-1960). Ankara. Sevinç Matbbası.*
- Ülker, N. (1994). XVIII. Yüzyılda Mısır ve Cezayirli Gazi Hasan Paşa’nın Mısır Seferi. *Tarih İncelemeleri Dergisi. IX. Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları*, s. 1-10.
- Walker, J. (1979). *Süveyş Kanalı. İslam Ansiklopedisi*, C.11, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Yaramış, A. (2007). Mısır’da İngiliz Sömürgecilik Anlayışı: Cromer Örneği (1883-1097). *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, IX (2)*, 121-130.
- Yıldız, H. D. (Editör) (1993). *Mehmet Ali Paşa İsyanı ve Mısır Meselesi (1831-1841). Doğuştan Günümüze İslam Tarihi*, C. 11, İstanbul: Çağ Yayınları.
- Yıldız, H. D. (Editör) (1994). *Mısır. Doğuştan Günümüze İslam Tarihi*, C. 13, İstanbul: Çağ Yayınları.
- Yıldız, H. D. (Editör) (1993). *Napolyon Bonapart’ın Mısır ve Suriye Seferi. Doğuştan Günümüze İslam Tarihi*, C. 11, İstanbul: Çağ Yayınları.
- Yılmaz, C. (2009). *Siyâstname. İslam Ansiklopedisi*, C. 37, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

ÖZ GEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı ve Soyadı : Mücelya AKGÜL
Doğum Yeri ve Tarihi : Niğde / Çamardı 06/05/1986
Medeni Hali : Bekâr
İletişim Bilgileri : mucelya_51@hotmail.com

EĞİTİM

2000-2003 Van Cumhuriyet Lisesi
2006- 2010 Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Tarih Bölümü
2010- 2019 Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler
Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Programı

